

830.557/43
830.558

HARSÁNYI ZSOLT
EMBER KÜZDJ^{on}...

Országos Széchényi Könyvtár

HARSÁNYI
ZSOLT
EMBER
KÜZDJEL

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Bellusi Baross Józsefnének

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HARSÁNYI ZSOLT

EMBER KÜZDJ'...

MADÁCH ÉLETÉNEK REGÉNYE

ELSŐ KÖTET

Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST

SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET R.-T.

KIADÁSA

Fenntartunk minden jogot, a fordítás, színpadra alkalmazás
és a filmesítés jogát is

Copyright by Singer és Wolfner Irod. Int. Rt., Budapest, 1932

Országos Széchényi Könyvtár

830.557/1

2011

MADÁCH IMRE CSALÁDJA

Radon

Az első, okmányokkal kimutatható ős, II. András, majd IV. Béla király személyes híve. Négy fia közül az egyiknek Madách a neve. Szerepel 1250–1278 között. Ennek leszármazottja a költő nagrapja:

Madách Sándor,

aki szegényen született, mert elődei, erős protestánsok, a családi vagyon rovására sokat áldoztak egyházi célokra. Madách Sándor korán árvaságra került. Gróf Migazzi váci püspök neveltette és térítette át a katolikus hitre. Ügyvédi oklevelet szerzett és híres kriminalista lett, többek közt védője volt a Martinovics-összeesküvés tizenhárom vádlottjának. Sikerült perekkel visszaváltotta az elkallódott Madách-vagyon jórését. Feleségül vette Rusz Annát. Több leánya és két fia született:

Id. Madách Imre,

földbirtokos, Nógrádmegye főbiztosa, császári és királyi kamarás, született 1781. IX. 18. Nőül vette 1810-ben Maltheányi Annát, akit 1789-ben született, Meghalt Alsó-Sztrégován, 1834. I. 3. Gyermekelik:

Madách János,

Pestmegye táblabírája, első felesége Guzmán Jozsefné, második Keőfőjé Karoliné. Meghalt Pesten 1833. XI. 7.

Mária,	Eszter	Jozefa	Anna,	Imre,	György	Károly,	Pál,
szül. 1813. VII. 1. Első férje Huszár József, keszegi földbirtokos, nógrádi alispán. (Meghalt 1842-ben.) Második férje Balogh Károly drago-nyos kapitány, majd negyvennyolcas őrnagy. Máriát második férjével és első házasságából született fiával 1849-ben ötonálók meggyilkolták. Gyermekelik:	1814. VIII. 28. — VIII. 28.	1815. XI. 5. — 1820. IV. 1.	családi becézőnéven Nincsi, született 1818. IV. 19. Feleségül ment 1842-ben Huszár Sándor baráti földbirtokoshoz. Gyermekelik:	a költő, nógrádi táblabíró, földbirtokos, született 1823. I. 21. Feleségül vette 1845. VII. 20. Fráter Erzsébetet. Meghalt 1864. X. 5. Gyermekelik:	1825. II. 17. — 1825. III. 11.	földbirtokos, született 1826. III. 26. Nőül vette Csernyus Emánuel negyvennyolcas vártnu leányát, Csernyus Emát. Gyermekelik:	nógrádi alispán, író, negyvennyolcas honvédtiszt, született 1827. IV. 23. A harc-terén szerzett betegségében meghalt 1849. X. 1.

Etelka,

Zoltán
Bélané

Ida

Okolicsányi
Györgyné

Anna,

Rhorer
Lászlóné

Gizella,

Ságody
Jánosné,
majd
Bubrik
Károlyné

Huszár József,	Etelka,	Albertina,	Anna, családi	B. Károly,	Imre,	Aladár,	Jolánka,	Anna Borbála,
szül. 1834. X. 3. Meggyilkolták 1849-ben.	1836. IX. 23. — 1836. IX. 27.	1837. XI. 11. — 1838. II. 1.	nevén Panka, szül. 1839. III. 30. Nőül ment Károlyi Miksa földbirtokoshoz.	anyja második házasságából született 1848. VII. 10. Szülei halála után Madách Imre nevelte, Nőül vette Bérczy Károly író leányát és a pécsi kir. tábla elnöke gyanánt halt meg.	szül. 1846. VIII. 31. Páróráig élt	földbirtokos, író szül. 1848. I. 2. Csesztén. Nőül vette Fekete Máriát. Egyetlen gyermeke maradt: Flóra.	szül. 1851. VI. 11. Első férje Ruttkay György, második Fabriczky.	családi nevén Ára szül. 1853. IV. 2. atyja pesti fogsága alatt. Hajdon korában elmebaj tört ki rajta, a lipótmizei elmegyógyintézetben halt meg.

Emánuel

László

Pál

Imre

Margit

Sarolta

Isabella

A kisfiú kinyitotta szemét a vaksötétben. Álmodhatott valamit. De nem mozdult mellette senki, a dada mélyen aludt, az anya odaát virrasztott a szomszéd szobában. A kisfiú mindjárt be is hűnta szemét és aludt tovább. Örök, soha ki nem derített titok marad, mi suhan át ilyenkor egy kilenchónapos kis lelken. Senki soha ezt meg nem tudhatja, ő maga sem emlékezhetik rá, mikor később eszmél és fölnövekedik. A felserkenő lélek pici megmoccanása, a leendő emberi tudat e tudatlalan kezdete, beleomlik senki által nem tudottan a sztrégovai kastély sötétjébe, a mindenség titkába, ahonnan ez a kis lélek még nem régen érkezett.

Az anya felöltözöttén virrasztott a szomszédban. Kis asztal mellett ült, az asztalon egy francia könyv, gyertya, hozzávaló koppantó és üdítőnek egy pohár mandulatej. Olvasott is, nem is. Az esze nem a francia szövegen járt, hanem azon, amit azok odaát tárgyaltak. Férje, sógora és az ügyvéd. Nem kis dolgok forogtak ott kockán: a két Madách-fivér egyességet kötött egymással. És ő, aki mint asszony, nem vehetett hivatalos részt a férfiak dolgában, meg kellett, hogy várja az órákig tartó hosszú tárgyalás végét, mert tudni akarta: úgy ment-e minden, ahogy urával megbeszélte volt. Hosszú hónapok óta latolgatták, tervelgették a hálósoba titkos csendjében, a lefekvés után való bizalmas beszélgetések óráin: hogy s mint kellene Jánossal a vagyon dolgát dülőre vinni. Nehezen ment nagyon, mert János a gondtalan és könnyű lelkű emberek módján, minden írástól vonakodott.

De most már ottartottak, hogy az utolsó tollvonás következett. Az egyesség alapja megvolt, most mentek keresztül a végső szövegezésen pontonként. Soká húzódott a testvérek tárgyalása, vacsora után ültek neki, s most már kevés hujja volt az éjfélutáni két órának. Órák óta egyhangú duruzsolás gyanánt hallatszott a bezárt ajtókon keresztül a férfiak vitája, hol egyformán, hol fel-felcsapó élénkséggel, itt pedig az alabástrom-oszlopos álló óra ketyegte a pillanatokat a maga bölcs, rabszolgai pontosságával. Amott a gyermekei aludtak: két lány és a kislú.

Anna asszony eltolta maga elől a könyvet. Unta. Felállt és magasra nyujtván a mozdulatlanságban elfáradt két karját, derekát hátrahajolva kihúzta. Tett egypár céltalan lépést a szobában, aztán megint csak visszaült a kis asztalhoz. De most már nem nyúlt a könyvhöz. Két kezét összekulcsolta a tarkóján hátul és hátratámaszkodva felnézett a mennyezetre. A tárgyaló férfiak beszéde monoton folyamként hallatszott változatlanul.

Gyerekeiről a maga gyereksége jutott eszébe, eddigi élete folyása, a mindenséggel való hadakozása.

Szüleit alig ismerte és ha rájuk gondolt, kemény, erős lelke nem érzékenyedett el. Azzal a szertartásos tisztelettel gondolt rájuk, amelyet az erősen katolikus nevelés olt a gyermeki lelkekbe, de nála ennek a tiszteletnek csak fénye volt, melege nem. Ha a sors fájdalmat akart neki okozni, mikor árva egyedüllétre kárhoztatta, ő nem érezte a fájdalmat: azok közül való volt, akik győzik az egyedüllétet és erejüket — senkire nem támaszkodva — saját magukból merítik. Egyedül volt teljes életében, a maga erejével, büszkeségével és uralmi ösztönével. Ha visszanézett apró lánykakorára, már akkor is magányosnak, keménynek és erősnek látta magát az örökbefogadó nagybátya, Marczibányi István palotájában. Gögös, előkelő gyermekkor volt ez, játszópajtásai a Teleki,

Batthyány-, Esterházy-, Orczy-kislányok, rokonai csillagkeresztes hölgyek és a bécsi udvarban járatos urak, a falon Grassalkovics Mária és férje, Beleznay János generális címeres képei az ősök között. Az árván maradt és Csesztvéről Budára hozott kis Maithényi Anna, olyan könyvből tanulta a világtörténelmet, amelyet a szerző az ő nagynénjének, Marczibányiné Maithényi Máriának ajánlott. Nevelőapját kegyelmes úrnak szólította személyzet és látogató, mert titkos tanácsos volt és aransarkantyús vitéz. És mikor a díszteri palotában a nevelt leányka felserdült, az előkelő ragyogású bálok tündérálma következett: nem vitték, csak mágnás-házakhoz, s ha a nádor palotájában volt estély, a vendégek között Maithényi Anna kisasszony többet ismert, mint nem. Ő be szép, színesen tündöklő leányság volt ez, a nádori estélyek gyémántos, csilláros világában, a fehér tábornoki kabátok, a nehéz, aransújtású díszruhák, a színes asszonyi toaettek forgatagával, a főhercegi lakájok által körülhordott németnevű frissítők ízével, a büfféasztalon felhalmozott ártatlan desszertek, a Gerstelschleim, a Bocksherndl, a Kalharzeltl, a Marzipan, idillikus emlékével. S az előkelő úrfiakkal, akik szívesen kérték táncra a gazdag Maithényi Annát, de hamarosan mind visszavonultak, ahogy jöttek, mert ridegnek, zsarnokinak, túlságosan zárkozottnak találták. Akkor jött a család régi ismerőse, a furcsa, folyton siető, folyton izgatott kis öreg: Madách Sándor, akiről azt mondták, hogy apró, különös ürgeábrázata mögött az ország legfortélyosabb fiskális-esze lakik. Madách Sándor az iránt puhatolódzott, hogy milyen néven venné a kegyelmes asszony, az özvegy, mert a kegyelmes úr már nem élt, ha ő elhozná Imre fiát, hogy az Anna kisasszonnyal megismerkedjék. Ez példátlan vakmerőségnek tetszett, de sértés nélkül visszautasítani nem lehetett. És eljött csakugyan a Madách-fiú. A kegyes leeresz-

kedés udvariasságával fogadták, de a húszéves Anna másként vette szemügyre a jelentkező fiatalembert, mint nevelőanyja. Csinos, igen kedves fiatalember volt a kérő és mint Anna éles szeme azonnal meglátta: pompás anyag egy energikus asszony kezében. Alkalmazkodó volt, megbízható, szerény, a leány többségét habozás nélkül elismerő. Októberben tette a fiatalember az első látogatást, és bár a Marczibányi-özvegy udvariasan, a francia háború miatt való bizonytalan időkre hívatkozva, szeretett volna halasztást elérni, maga Anna lépett elő eddigi várakozó szótlanságából és bejelentette a nevelőanyjának, hogy feleségül fog menni a fiatal Madáchhoz. Nem kért engedelmet, csak bejelentette, hogy mit akar. És a fiatalember első látogatása után, négy hónappal, már meg is volt az esküvő. A barátnők összecsapták a kezüket: mit csinál ez az Anna, hisz szép lány, eszes lány, gazdag lány, nagyszerű társasága van. mágnásfiúk közt válogathatott volna, és ime, hozzámegy ehhez a nógrádi gentry-fiúhoz, aki elviszi falura. De ő nem szólt semmit az óvatosan csodálkozó barátnői megjegyzésekre. Esküvő után otthagyta örökre a ragyogó Marczibányi-palotát és elment falusi asszonynak Alsó-Sztregovára. Ninke, — ahogy Marczibányiék hívták — kirepült.

Madáchné, a hajdani Ninke, gépiesen nyúlt a koppantó után, mert a gyertya erősen lobogott. Le nyeste a takarékosan Lichtsparerre tűzött gyertya féloldalt konyuló kanócát, aztán tűnődött tovább, mint a kitartó vándor, aki szívesen néz vissza az eddig megtett út dícséretes vonalára.

A fiatal házaspár berendezkedett a kezdetleges Szubszky-kúrián, a faluvégén. Az ódon Madách-kastélyban, amelyet büszke latin felírása szerint Mátyás király korában épített a Madách-ös, a szülők laktak. A másik kastély pedig, amelynek dűledező falaiból lehetett volna csinálni valamit, Révay-kézen volt. Bi-

zony az a Szubszky-kúria nem hasonlított azokhoz a főúri kastélyokhoz, ahová Annát a nevelőszülők nyaranta elvitték látogatóba. De a fiatal asszony nem törődött vele. Nekilátott a munkának. Vég nélküli tanácskozásokban tárgyalta meg a fényesen integető jövődő terveit — nem az urával, hanem az apósával. Azt méltó tervező és tárgyaló félnek ismerte el. Férje iránt anyai felsőbbbséget érzett, amelyben akadt egy kis szeretetteljes kicsinylés is. De az após, az ember volt a talpán. Bámulatos energia tombolt benne, amelynek mindent elsőprő ereje a törékeny fizikumot is legyőzte. Serdülő korától kezdve gyötrelmes fejfájások kínozták, s megtörtént untalan, hogy beszélgetés közben hirtelen felállott, odament a falhoz, pár pillanatilag annak hidegéhez szorította homlokát, aztán jött vissza tárgyalni. Tárgyalás közben pedig, akárhogy sajnált a feje, démoni találékonysággal dolgozott a lüktető agy; abban a ravaszságban, amellyel a támadni és kiaknázni való helyzetet az eszével körül-sompolyogta, volt valami ijesztő.

Imre volt a szemefénye, a hat lány után született első fiú. A második fiút, Jánost, csak korholni tudta, mert az nem kedvére való természet volt: pompázni szerető gavallér, négylovas úrifiú, fünek-fának szívesen kölcsönadó jó cimbora. Imre azonban szelíd és szeretetreméltó külseje mögött olyan tulajdonságokat hordott, amiket apja nagyon szeretett: nagy elragadtatásoktól tartózkodó józanságot és olyan takarékságot, amelyet már konok fukarságnak lehetett nevezni. Ez a fiú igen, ez tovább fogja emelni a Madách-vagyont, amelyet koldusszegényen született apja emberfeletti küzdelemmel visszaszerzett. Ha a nagyapa, János, mint vakbuzgó luteránus, a maga egyházának pazar támogatására vesztegette el a családi vagyont, az apa katolikus oldalon kapott támogatást, gróf Migazzi Kristóf, a váci püspök taníttatta ki, s az ifjú Madách Sándor, a huszita egyházat hosszú sorban

vérrel és vagyonnal támogató ősök fia, skrupulus nélkül tért át pápistának. Vehemens erővel megindított és félelmes szívóssággal folytatott pőrei jórészt visszaszerezték a zálogon elkallódott Madách-javakból, s végül ő kovácsolta össze fia nagyszerű házasságát. Hozomány gyanánt hatalmas vagyon került ezzel Madách-kézre: Csesztve, Riba, Csalomja, Ipolykeszi, Kapasz, Vörösvár, Solymár, Hidegkút, Szentivány, Székely. És most tovább, tovább, ha holtfáradtan lihegve is, de megállás nélkül: szerezni, birtokba venni, még, sokat, mindent, az egész világot. Imre mindenekelőtt szerezze meg a kamarási rangot. Aztán a Révayaktól vissza kell szerezni a másik kastélyt, hogy ott a dombtetőn méltón pompázzanak a vidék kiskirályai, a Madáchok. És imádkozni mindennap, hogy fiúgyermeket adjon az Isten. Mert a familiának mindenáron vissza kell kapaszkodnia oda, ahol már volt: az ország élén álló hírnevesek és hatalmasok közé, mint a hajdani Radon comes a XIII. században, vagy a XV.-ben Madách László, aki a csatában sajátkezűleg ejtette foglyul Podjebrád fiát, Viktorint, s ezért hat birtokot kapott dónációba a hálás Mátyás királytól.

De a kigyó eszével, hörcsög dühével és oroszlán erejével előretörekvő após a nagy tervek valósultát nem érte meg. Még a fiú-unokát sem. János egy Guzmán-leányt vett el, gyermeke nem volt. Imrének pedig a fiúra sóváran várakozó apa életében csak iányt adott az Isten, a kis Mariet, az elsőszülött fiú volt ugyan, de nemsokára meghalt. A kamarásságot sem érte meg, Imre fia már kilencéves házas volt, mikor megkapta az aranykulcsot. Nem ment könnyen, két baj volt a kamarásság körül, s e két baj mindegyikét a boldogult apa okozta. Tulajdonképpen lehetetlen is volt az ő fiának kamarássá lenni. Az első baj az volt, hogy anyai ágon mindjárt az első lépcsőfoknál megakadt a kamarási próba: Madách Sándor Rusz Annát vette feleségül, aki csak az életben volt

valóban nemes feleség, papíron semmiféle nemességét nem lehetett kimutatni. Még nagyobb baj volt a második baj: a Martinovics-összeesküvés idején Madách Sándor már hírneves ügyvéd volt, s a felségsértő pör vádlottai közül nem kevesebben, mint tizenhárman választották védőjük gyanánt. Egy kis családigaizást csináltak már kamarásság-keresők máskor is, de ezt az átkozott Martinovics-pert nem lehetett kivakarni abból a fekete könyvből, amelybe a nem felejtő bécsi udvar a rossz fiúkat jegyzi.

Ez a kamarásság éppen olyan példa nélkül való vakmerő gondolat volt, mint Maithényi Anna megkérése. És éppen úgy sikerült ez is. Nem kis fáradságba került, de egy szép napon megjött a hír, hogy tettes, nemes, nemzeti és vitézlő Madách Imre úr jöhet kamarási esküt tenni Bécsbe. miután a szokásos húsz dukát aranyat befizeti. A Révayaktól is visszaváltódott a domb tetején álló kastély, amelyet pompásan megépítettek és rendbe hoztak: homlokán egymáshoz hajolva ott díszlett a két címer, a Madáchok koronát tartó griffmadara, s a Maithényiak medvéje. Lent a kastély alatt pedig a házigazda gusztusa szerint virágágy és nyesett bokor nélkül való elegáns angol park, amelyről három évvel ezelőtt szóról-szóra azt írta Mocsáry Antal a Nógrádról írott könyvében, hogy azt mondja: „A második új és a mostani ízlésre épült residentionális lakhelye Madách Imre Cs. s kir. kamarásnak, melly jeles úri kőépületen nintsen ugyan felírás, hanem a helyett a Madách és Maithényi familiáknak egymás mellett és egymással megegyező tzimerei ékes kifaragásban láttatnak. Ékesíti ezt nem kevésbbé a mellette lévő nagy kiterjedésű négyszögű Anglus-kert, melly nagy szorgalommal, és nem kis költséggel szép rendbe hozatott, ahol sokféle hasznos és mulatságos intézetekre találhatni, úgymint: rét, erdő, halastó, szőlő, fürdőhely s egyebek találhatnak ebben.“ És végül a

kamarás úr ö méltóságának az ősi és végre visszaszerzett kastélyban fia is van már. Az anyja imádságos könyvében ott sorakoznak a gyerekek adatai, sorban, ahogy Isten adta őket: az első gyerek, a kis Sándor, kéthónapos korában elhalt. Mária született tizenháromban, július elsején, Eszter és Jozefa csecsemő korukban elhaltak, aztán jött a kis Nincsi, keresztlevele szerint Henrika Anna Antónia, született tizennyolcban április tizenkilencedikén, és végül a sóvárgott, a várva-várt trónörökös, a család szemefénye, a név és vagyon majdani folytatója, a kis Emi, keresztlevele szerint Imre, született huszonháromban, január huszonegyedikén. Most kilenchónapos, elég törekeny egészségű. de majd megtartja jó erőben a gondviselés, ha felnő. dúsgazdag ember lesz, talán még báró, vagy gróf is. majd nem fognak úgy fennhéjázni a másik ágból való Maithényiak, akik bárói rangot viselnek. Ámbár a kamarásság ér annyit, mint az ő báróságuk. A kis Emi is kamarás lesz, csak a jó Isten adja, hogy továbbra is úgy menjen minden, mint eddig.

Idősb Madách Imréné eddig visszafelé nézett, most megállott és magába nézett. Hidegséget, keménységet és tisztaságot látott magában. Most harmincnégy esztendő s tudja magáról, hogy szép asszony. De más férfi csókját, mint az uráét, még nem ismerte és nem is fogja ismerni soha. Hitéhez buzgón ragaszkodó katolikus; a protestánsoktól ösztönösen idegenkedik, nevelése is erősen katolikus volt, aztán meg ezek a protestánsok mindig okoskodnak, fejüket illendő meghajtás helyett mindig felütik, a családban folyton csak bajt csináltak. A Madách-vagyon a luteránus egyház miatt jutott egyszer ebek harmincadjára, a katolikus egyház révén került vissza. De nem éppen érdekből, meggyőződésből is vallásosnak érzi magát: a teremtet világon rendnek és fegyelemnek kell lenni. Az égben a Mindenható, a földön Ferenc császár. Aki rendetlenséget szít, annak számára se irga-

lom, se kegyelem. Erkölc és engedelmesség, — gondolta magában szigorúan a kamarás neje és vékony ajka még vékonyabbra keményedett, amint fogát az önkénytelen büntető haraggal összeszorította.

A harag nem volt tárgytalan: Madách Jánosra haragudott, a turbulens sógorra. A vármegye politikáját éppen ebben az 1823-as esztendőben az egekig verte a rendek ellenállásának vihara és míg a kamarás szigorúan tartotta magát a főispán: gróf Brunszvik József, dinasztikus álláspontjaihoz, János sógor csak bátyja szigorú intelmei folytán maradt távol a megye nyílt császár-ellenes lázadásától, de lakatot így sem tett a szájára. Sógor és sógorasszony személyesen sem szerették egymást. Madách János úr volt a maga házánál, régimódi kordában tartotta szegény boldogult Jozefint, és lenézte papucs alatt éldögélő testvérbátyját, nem is hallgatta el ezirányú megjegyzéseit. Az atyja halála óta ő lakott a régi kastélyban, alig száz lépésnyire a hivalkodó új rezidenciától s a két kastély között gyakoriak voltak az összezőrdülések. De most Anna asszony kimondhatatlan öröme itt is gyökeres változás szép reménysége integetett. János megismerkedett egy pestmegyei lánnyal, Keőfejtő Karolinával, és el is jegyezte. Úgy határozott, hogy Pest vármegyébe költözködik az esküvő után második feleségével, Felső-Dabasra. Mivel pedig új házaseletét anyagilag is meg akarta alapozni, apai részének pedig jóformán a nyakára hágott volt. egyességet kötött bátyjával, hogy az a súlyosan megterhelt örökrészt átveszi, átengedi Jánosnak vagyon-tétel gyanánt a Radványi István ellen indított harmincezer forintos pert és fizet Jánosnak évi ezernyolcszáz forint kamatot a nyerendő perösszegre előlegül. Ezt a megoldást a házaspár hosszú tanakodások után találta ki. Az ajánlat János előtt nagyon tetszetősnek tűnt fel: csinos kis évjáradékot kínáltak neki pontosan házasság előtt, azonfelül a Radványi-per jó per volt, azt

még a boldogult apa ördögi jogfortélyai alapozták meg. A nógrádi apai résszel nem nagyon törődött, úgysis elköltözendő volt innen, hadd maradjon itt minden a bátyja kezén, boldoguljon a rideg sógorasszonyal együtt kedvére.

Ez volt az az egyesség, amelyet most már annyi óra óta tárgyalnak odabenn: a két fivér és az ügyvéd.

Hajnali félnég volt.

Madáchné felkelt. Elhatározta, hogy bekopog a tárgyalókhoz és sietségre inti őket. De éppen mikor az ajtóhoz ért, azok kiléptek rajta. Heves latin társalgásban jöttek kifelé.

— Mi van az egyességgel?

— Már régen elkészültünk, János alá is írta.

— Akkor mit vitatkoztatok mostanáig?

A kamarás büntudóan hallgatott. János pedig kissé kihívó éllel vetette oda:

— Politizáltunk.

Anna asszony máskor nagy csetepatét csapott volna. Akár a sógor előtt is. De most, csodák csodája, egy szót sem szólt. Az az egy szó, amit előbb hallott, hogy „aláírta“, hirtelen megszédítette.

— Kisérd ki Jánost, atyus, — szólt férjének, akit mindig így szólított, — aztán igyekezzél vissza. Nyugodalmas jó éjszakát, sógor.

Állva várta meg, míg visszajön az ura.

— Rendben van minden, — szólott a kamarás, nem is várva a kérdést, — aláírta.

— Akarom látni, hol az egyesség?

A kamarás benyúlt a papírok útvesztő halmazába és kihalászta onnan az okmányt.

— Itt van.

Az asszony mohón nézte az írásokat egymásután. Úgy szólt minden sor, ahogy urával már hónapokkal előbb kitervelte volt. S mindegyiken az aláírás: Madách János. Madách Imréné arcán egy vonás sem rándult meg, de szemében meglobogott valami.

— Rendben van, — mondta végül.

Férje elpirult, mint a diák, akit megdicsértek a vizsgán. Érezte, hogy ez a „rendben van“, igen nagy boldogsággal tölti el. Felesége kemény tekintélyét sohasem vonta kétségbe és az uralomra született asszony felsőbbségének nyugodtan adta át magát, mert a köznapi élet apró külsőségeiben az asszony ügyessége őt hagyta meg úrnak a háznál. A gazdaságban sohasem kerestezte férje parancsait és gondosan vigyázott arra, hogy a személyzet, meg a falusi zsellér-nép előtt a férje szava legyen az első szó, az övé csak a második. Az uralkodást nem is mások előtt intézte, hanem négy szemközt. A férfi a tűzbe rohant volna ennek az asszonynak egy elismerő szaváért, egyetlen korholó szava pedig napokra kétségbeejtette, és kézzel-lábbal igyekezett ilyenkor az asszony kegyes hajlandóságát visszaszerezni, akárcsak egy uralkodóét.

Mikor a hálósobában lefeküdtek, a férfi kimerülten ásított.

— Borzasztó, alig fogok aludni valamit, holnap be kell mennem Gyarmatra.

Volt ebben egy kis halavány kísérlete annak, hogy a tárgyalás részletes elmondását másnapra halassza. De az asszony azonnal lecsapott a válasszal:

— Majd alszol holnap, atyus. Most mondd el az egészet, hogyan folyt le.

A kamarás engedelmesen belenyugodott, hogy hatórai szakadatlan tárgyalás után most még részletes elbeszélésbe fogjon. Elmondta az egész tárgyalást.

— Hát lássuk csak, — szólott az elbeszélés után az asszony hangjában feltűnő éberséggel, — vegyük végig a családot.

Végigvették a családot. A kamarásnak hét nővére volt és egy öccse. Az öccsel most végzett. Az a vagyon szempontjából többé nem számos. Csak az volna kíváncsi, hogy ez az új házassága is gyermektelen ma-

radjon, mert akkor a Keőfejtő-vagyonrész, meg amit János netalán maga szerez, osztályképes vagyon marad az oldalágiak számára.

— Idehallgatsz?

A kérdésre a sötétben nem jött válasz. A kimerült kamarás mélyen aludt. Az óra lassú zengéssel ütötte a szomszéd szobában a háromfertály négyel. Madáchné hagyta az urát aludni. Hadd aludjék, derekasan végezte a dolgát, a dolgozókat túlesigázni nem jó kormányzati rendszer.

Madáchné azonban nem tudott aludni. Ezer gondolat rajzolt a fejében. Sógorok, rokonok, örökhagyók, zálogos kölcsönök, új szerzések. Csak előre, szívósan, keményen, megállás nélkül. A fiú megvan, akiért most már minden történik. De ő maga nem elég. Mert hátha nem sikerül, hátha Jánosra üt, ami igen gyakori dolog családokban: némelyik gyerek se apjához, se anyjához nem hasonlít, de bámulatos másolata valamelyik nagybátyjának, vagy nagynénjének. Szóval még kell fiúgyerek, még egy, még kettő, mennél több. ahányat ad az Isten.

Vajjon nem takaródzott ki az a gyerek? Ma már október elseje lesz, az éjszaka hűvös. És a gyerekre éppen ilyenkor kell vigyázni, mikor táplálékot változtat. Kilenchónapos a kisfiú.

Az anya felkelt a sötétben, lába ujjával megkeverte két papucsát és halkán beosont a gyerekszobába. Ott tájékozott mozdulatokkal tapogatta ki a gyertyát, meg a gyujtószerszámot, mint aki tudja, mi hol áll. Világot gyujtott. Megnézte mind a három gyereket. Marie, a nyolcéves kislány, egészségesen szuszogott, vékony, finom arcocskája kecsesen elfeküdt a vánkosson. A hároméves Nincsi úgy aludt, hogy kis öklében keményen szorongatott valami képzelt tárgyat. És aztán ott feküdt boldog álmával a kisfiú. Emi. Emmerich a neve németül, így szoktak rá, hogy Eminek becézzék.

Figyelmesen nézte fiát az anya, gondosan, fűrkészve, anyai ellágyulás meghatott mosolya nélkül. Szinte szigorúan még most is, mikor aludt. Mert a gyereket keményen kell fogni, a kényeztetés csak az oktan szülőnek öröm, a gyereket elszoktatja a kötelességtudástól, a fegyelemtől, és megrontja egész életére. Különösen az ilyen gyengébb szervezetű, elég vézna kis csecsemőt, mint ez a kis Emi. Edzeni kell az ilyet az életre. Mert az élet sokat kíván. Ettől az apróságtól különösen sokat. Ennek, ha megnő, egy hatszázéves nemzetséget kell méltósággal, rangosan folytatni és egy hatalmas vagyont kell megtartani, hogy majdan átadhassa a maga fiainak, a sok-sok év múlva eljövendő Madáchoknak.

A kamarásné elfújta a világot, éppen mikor a dada felserkent és az álomtól részegen, félöntudattal igyekezett valamit németül kérdezni. De elaludt mindjárt, ahogy az anya kiment, arcán a sötétben is erőt és büszkeséget hordva végig a szobákon. A csecsemő ottmaradt. És egy pillanatra megébredt megint. Kinyitotta a sötétben szemecskéjét ifjabb Madách Imre, kilenchónapos ember. Örök, soha ki nem derített titok marad, mi suhan át ilyenkor egy csecsemő lelkén, mikor mély álmát alussza kastély és falu, s a völgyben titokzatosan csörgedez a Sztregova patak, mintha az októberi éjszakában a végtelenségből jönne és menne a végtelenségbe.

II.

Nappal nem titokzatos a kis Sztregova. Derült, kedves, kanyargós patak; amonnan Kisfalu felől jön. valahol a felső-nógrádi tót falvakban hullhatott bele a fenyőgally, amelyet a szeptemberi nap illanó és vakító fényjátékai között táncolva visz le Ráros irányába

az Ipolynak. Ott Rákosnál kinyílik a világ. A nagy hidon át fut a losonc—gyarmati országút, amelyen pörös szekerek messzi céllal baktatnak Buda felé. De itt magány van, csend és békesség. Alsó-Sztregova ide bujt a bájos völgybe a világ elől. Jó messzire végiglátni ezt a völgyet a Madách-kastély dombjáról. Az egész völgy a kastély birodalma. Akik idefenn laknak, a címeres épületben, azok a táj dinasztiája. Levett kalap és alázat jár még a kis főhercegnőknek, Marienak és Nincsinek, meg a három apró főhercegnek is.

Mert már három fiú van a Madách-portán. Sőt már négy volna, de a kis György, aki Emi után tizenháromhónapra született, háromhetes korában meghalt. Megint tizenhárom hónap múlva született Károly és megint tizenhárom hónap múlva Pali. Ott ül mind az öt gyerek az asztalnál, a lányok a kisasszony intéseit ügyelik, a három fiú a nevelő úrra figyel. És mind a helen lesik a ház asszonyának pillantásait. A kamarás nincs itthon, a minap elutazott Gyarmatra, hogy onnan Csesztvére menjen, majd Vörösvárra. Akinek ekkora birtoka van sok helyen, az sokat van úton. Helye most üres az asztalnál. Kint erős a hőség, a legyek idebent tűrhetetlenek. Akkorákat csípnek, hogy hol ez a gyerekek, hol a másik felszisszenve kap a lábaszárához. Könnyű a nevelő úrnak, aki nyugalmasan szörpöli a levest: neki csizmája van. őt nem bántják.

— Eső lesz, — állapítja meg Marie.

Az anya szigorúan és azonnal feléje fordul:

— Es wird regnen!

— Es wird regnen, — visszhangozza Marie engedelmes büntudattal. Az asztalnál csak németül szabad beszélni. A többi gyerek néma. Már az szabálytalanság volt, hogy Marie egyáltalában megszólalt. Gyerek csak akkor szólhat az asztalnál, ha szóltak hozzá. És Marie hiába tizenhétéves nagy leány már, a szigorú rend alól ő sem kivétel. Nagy csend van, csak az evőeszközök zaja hallszik.

Nyílik az ajtó, jön a tállal Józsi, az inas. De ajtónyitás közben visszaszól haragosan a folyosóra:

— Igyes, igyes, zatracena!

Már becsukta az ajtót, de foga között még utána morogja a láthatatlan tót ellenfélnek:

— Dusu tvoja huncutku!

A ház asszonya felnéz. Szemében vészujjoló villám. Nem szól semmit. Mindenki tudja, miről van szó. Az öreg Makovnyik Blazso felesége akar az úrnővel beszélni. Valami sietős dolga van, de későn érkezett: a szakács már megkongatta a kis udvari harangot. Már pedig a falubelieknek megmondattott ezerszer, hogy mikor a „pan kamaras“ a családjával étkezik, akkor nem szabad zavarni. Azonban Makovnyik Blazsoné csökönyös vénasszony. Ebéd eleje óta rimánkodik az inasnak, akit alázatosan úgy tisztel meg, hogy „pan Brenner“. Pan Brenner már kétszer összeteremtette és elkergette, de a vén asszonnyal nem lehet bírni. Kint áll konokul a folyosón és sír. Hát csak álljon és sírjon.

Némán vesz mindenki a marhahúsból. Csak Palinak ad az anyja, ő még csak hároméves. De Károly már köteles maga venni. Negyedik születésnapja óta már köteles tanulni, hogyan bánik az ember kés-sel-villával. Igen nehéz tanulmány ez. Roppant buzgalommal igyekszik jól csinálni, minden mozdulatánál az anyjára néz, hogy annak szigorú arcáról leolvassa a helyeslést, vagy a rendreutasítást.

— Nincsi! Schon wieder?

Nincsi osszerezzen. Nem volt elkészülve az anyai vészjelre, azt hitte, hogy anyja csak Károlyt figyeli.

— Jawohl, liebe Mutter.

Ez az előírás, így kell mondani: „liebe Mutter“. Nincsi már ki is húzta magát. Az volt a baj, hogy görbén tartotta a hátát. Pedig ezért naponta tízszer megszólítják.

— Fräulein, sehen sie so was nicht?

A kisasszony mélyen elpirul. Persze, neki észre kellett volna venni, hogy Nincsi görbén ül. Zavarában nem tud mit felelni, csak néz mereven az ételre, amelynek hirtelen elromlott az íze.

— Emi!

— Jawohl, liebe Mutter.

— Was habt ihr heute gelernt?

Emi most fejezte be a marhahúst, a kést és villát, amint illik, kifogástalan párhuzamos vonalban egymásmellé tette a tányérra. Most az anyai felszólításra németül kell beszélnie. Belekezd a hosszú mondókába. Részletesen felsorolja a délelőtti végzett anyagot, s a nevelő úr közben lopva a kamarásné arcára pillantgat, mert jól tudja, hogy ez most nemcsak az Emi gyerek német nyelvgyakorlata, hanem egyszersmind az ő nevelői működésének ellenőrzése is.

Olyan az Emi német társalgása, mint a lecke-felmondás. Minden szóra gondosan kell vigyázni, mert anyja figyelme csalhatatlan. S a többiek is erősen figyelnek, mert mikor Emi valami hibát csinál, az anya nem javítja ki, hanem ránéz parancsoló pillantással valamelyik lányra: az köteles kijavítani a helytelen szót. És jaj a lánynak, ha nem veszi észre a hibát, mert vagy nem figyelt a társalgásra, ami nevelletlenség, vagy pedig nem tudja, miért hiba a hiba, ami tudatlanság. Emi mesél, engedelmesen, jó tanuló módján:

— Aus die Geschichte...

Már villan az anyai pillantás Nincsire. Nincsi pontosan felel a pillantásra:

— Aus der Geschichte.

Az anyai szem visszatér Emire. Emi folytatja:

— Aus der Geschichte haben wir gelernt...

És beszámol pontosan a végzettekről. Engedelmesen teszi, de szívből únja. Ő nem erről szeretne beszélni, hanem valami másról, ami már napok óta motoszkál a fejében. Ugyanis Kovács Lajos, a nevelő,

a minap arról beszélgetett a kamarással, hogy Schönbrunnban egy kis főherceg született, Ferenc József nevezetű, s a kamarás az uralkodóház ez örvendetes eseményéhez gratuláló iratot küldött Ferdinánd király kabinetirodájának. Erről száz kérdése volna Eminek, de nem kérdezheti senkitől. Próbálta apjától kérdezni, de az egész nap kint volt a földeken, most pedig elutazott. Próbálta anyjától kérdezni, de az nem ért rá, kétszer is elutasította a gyereket, s ő most már harmadszor habozik megkérdezni. Próbálta Kovács urat is, de az ragaszkodik az órák alatt a megállapított tanrendhez, órákon kívül pedig nem beszél másképpen, csak latinul, már pedig latinul az ilyen roppant érdekes dolgot, amelyről jó kiadósan és mesészerűen kell értekezni, nem igen gusztus elkezdni. Végül a lányokkal is próbált erről beszélni, de Nincsi úgysem tud semmit, Marie pedig hiába is tudna, a kisasszony azonnal ráripakodik, hogy franciául beszéljen. Franciául pedig éppen olyan kevésbé érdekes az ilyesmiről diskurálni, mint latinul.

Emi befejezte a leckékről való német beszámolót. Józsi inas új étellel jelenik meg. Az ajtóban morog:

— Zatracena sztara mondola...

A „vén alsószoknya“ nyilván Makovnyikné, aki tehát még mindig ott ácsorog a folyosón és rendületlenül sír. Csak sírjon. A zöldbabos tál körülmegy. Palinak az anyja rak a tányérra. A dada ma nincs Sztregován, temetésre kellett neki menni Kelecsénybe.

— Marie!

— Jawohl, liebe Mutter.

— Worüber habt ihr im Garten gesprochen?

Marie azonnal elkezd, hogy mikor a kézimunka-óra folyt a kertben, miről társalogtak Nincsivel és a kisasszonnyal. Beethovenről társalogtak. A kisasszony mesélte, hogy Beethoven három éve meghalt. Ezt Marie nem tudta, ő azt hitte, hogy Beethoven még él. És roppant érdekes, amit a kisasszony mesél, hogy ez

a Beethoven szerelmes volt Brunszvik Terézbe. Azért is dedikálta neki azt a szép számot, amit Marie anynyira szeret zongorázni.

Az anya szeme rávillámlik a kisasszonyra. Micsoda dolgokkal tömi tele a kisasszony ezeknek a leányoknak a fejét? Egy zenész szerelmes a gróf-kisasszonyba? Szabad erről ilyen szabadon hallani a Madách-kisasszonyoknak? Általában micsoda dolog szerelemről társalogni egy tizenhétéves úrilánnyal, meg egy tizenkétévessel? Mindezt nem vetette fel a kamarásné, de a levegőben valami feszültség támadt. Marie és Nincsi lopva egymásra néztek. Értették egymás pillantását: ebéd után a mama behivatja a kisasszonyt a szobájába, négyszemközt fog vele beszélni, s a kisasszony kisírt szemmel fog kijönni onnan.

— Es war nämlich so . . ., — kezdi a családanya helyreigazító hangon. A lányok figyelik a társalgást, a kisasszony láthatóan zavart és izgalott. Beethoven. — meséli a kamarásné németül, — nagyon furcsa ember volt. Zenét komponált, pedig megsiketült. Csakugyan szerette volna megkérni feleségül Brunszvik Terézt, de hát erről persze szó sem lehetett. A kamarásné nagyon jól tudja az egész történetet, neki gróf Brunszvik József mesélte, a két éve elhalt öreg Brunszvik, aki még nemrég, gróf Keglevich Gábor előtt, főispánja volt Nógrádnak, s a felesége Mai-thényi-lány. Már most ez a szóbanforgó Teréz komtesz Brunszvik Ferencnek a lánya. A Brunszvikok Martonvásáron laknak, egyszer lánykorában járt is náluk a kamarásné Marczibányiékkel, de Beethoven akkor nem volt ott.

Emi nem figyel. Ő a kis főhercegen gondolkodik. Milyen különös lehet egy ilyen párnapos kis főherceg. Biztosan aranybölcsőben ringatják a kamarások. Ő, bár az ő apja is elmenne Schönbrunnba és hazajövet elmesélné, van-e a pici főhercegnek korona a fején? És hányágú? Itt Sztregován a fehérműben, meg az

asztalneműben, meg a lószerszámon a korona mindenütt ötágú. És miért van két neve? Ferenc is, meg József is? És ha atyus gratulált, miért Ferdinándnak gratulált, miért nem Ferenc császárnak? Hiszen Marie azt mondta, hogy az egész ország a Ferenc császáré, Magyarország is, Bécs is, Csehország is. Lombardia is, Velence is. Akkor Ferdinánd minék a királya?

Hasztalan: ezt a sok érdekes kérdést senkinek sem lehetett feltenni. Türelmesen várni kell az alkalmat. Talán mégis rá lehet bírni Kovács urat, hogy latinból egy kis szünetet adjon. Vagy talán atyus rá fog érní, ha Vörösvárról hazajön. Vajjon, milyen pólyában tartanak egy főherceget? Biztosan olyanban, amilyen Palinak volt, mikor még bölcsőben ringatták, de bíborból.

— Emi!

Emi összerezcent. Ijedten próbált ráeszmélni, mi hibát csinált. Akkor vette észre, hogy Józsi inas ott áll mellette a tállal és kínálja. Mi van a tálban? Sztrapacska. Ó, az nagy öröm, a sztrapacska valami kimondhatatlanul finom, jó étel, krumpliból keverik a tésztláját és juhturót tesznek rá.

— Jawohl, liebe Mutter.

Vett a sztrapacskából Emi. Vigyázva, ahogy tanították, mert minden mozdulatán anyja szemét érezte.

— Nincsi!

— Jawohl, liebe Mutter.

— Was habt ihr für den Nachmittag vor?

Nincsi elmondta a délutáni programot. Ebéd után séta a kisasszonnyal: elmennek a parkon túl, az erdőbe és vissza. Utána egy órát Nincsi gyakorol a zongorán, Marie pedig rajzol, aztán Marie zongorázik, s azalatt Nincsi rajzol. Utána olvasnak, ha szabad. A főtisztelendő úrhoz is el kellene menni vacsora előtt az új oltárterítő dolgában. És leveleket

kell írni. Atyusnak írnak Gyarmatra, hogy ha vissza-
térőben odaérkezik, a levél már várakozzék rá.

Az ebéd befejeződött. Az öt gyerek egymásután
járult az anya elé.

— Dank für das Mittagessen, liebe Mutter.
Mahlzeit.

A mondóka után kézsók. Marie után Nincsi
ugyanígy. Aztán Emi, aztán Károly. Végül odatotyog-
gott a kis Pali is. Ő is végigselypítette a német mon-
danivalót és ő is kezét csókolt. A lányok mentek ki-
felé s hogy anyjuknak megmutassák szorgalmukat
és engedelmességüket, már az ajtóban franciául kezd-
tek társalogni a kisasszonnyal. Az nem igen figyelt
rájuk, aggodalmasan figyelt hátrafelé, nem citálja-e
be magához a ház asszonya egy kis fejmosásra a
Beethoven-dolog miatt. De most megmenekedett.
Józsi inas levelet hozott be ezüsttálcán. Most jött
szekér Csesztvéről, az hozta.

Madách Imréné fogta két kisebbik fiát és kivo-
nult velük a parkba. Makovnyikné csak várjon. Meg
kell törni ezeknek a makacsságát, hadd lássák, hogy
mennél erőszakosabbak, annál kevesebbre jutnak
vele. S mialatt Emi is ment a nevelővel, már latin
társalgásba merülve, a maga ebéd utáni sétájára, a
kamarásné letelepedvén a kerti székbe, elővett a
drótfonású kötökosárból egy labdát és eldobta a két
fiúnak a gyepre. Azok elkezdtek játszani, az anya
pedig felbontotta a levelet. Az ura írt útközben
Csesztvéről.

„Édes Drága Lelketském!

Gyarmatra érkezvén este, más nap Maithényi
Lászlóné éppen midőn írtam a' szobába bé lépett, azt
kiáltván, itt van é a' kamarás, én nagy tisztelettel
fogadtam 's az Ágyra minden betsülettel le ültettem,
ott Házi Asszony helyet foglalván, szokása szerint so-
kat beszélt, a' fija Andris ellen etc — Darótzra akar
menni, mert nem fizeti.

Téged 2 ik Septemberre Szalatnyára Bálra invitált és hogy azután Sztregovára jön — de mivel megmondottam, hogy útbá vagyok Vörösvárra, tudakozódott, mikor jövök vissza, hogy adnám tudtára, én tsak 10 dik September felé ígértem ezt, ne hogy előbb meg jelennyen, erre ő azt kívánta, hogy vagy Sze mélyesen, vagy Level által tudósítsam el jövetelemről, hogy mingyárt eljön Sztregovára.

Erről tehát visszajövet szóllunk.

Tihanyiné otthon lesz 8 ik Septemberbe, s elvár a mint az Urával a ki igen tisztel beszéltem. Ha nem jönnek addig haza jöjj el Lelketském Marikával 8 ikba reggel valami 10 vagy 11 óráig, én ott leszek, de ha tsak Physicus időm engedi, előbb haza jövök.

A gazdának mindeneket meg hagytam Gyarmaton minden bajaimat elvégeztem most pedig este 9 órakor ezt írom a papnál a' ki tisztel — hólnap 4 órakor elindulok adja a' Feleséges Úr Isten, hogy utazásom sikeres és kívánatos ki menetelő legyen. Ujság az, hogy a' Magyar Regementek Olasz Ország felé erőltetett hét hat napi marsokkal mennek, a gyalogság szekereken küldetik, azt mondgyák, hogy Majlandba kiütött a Revolutio, hogy a' Sasokat le szaggatták és hogy a' vice királyt nem tudgyák hová lett — Veszthalia is el szakította magát a Burkustól — mi lesz ebből!

Ezerszer tsókollak, öllelek, édes lelketském, gyermekeimet tsókolom és holtomig változhatatlan szívvel maradok: Igaz Szívemből szerető férjed Imre. Csesztve 30 Aug 1830“.

Madáchné letette a levelet és végiggondolta. Mindenekelőtt elhatározta, hogy a levélben előforduló tréfát élesen szóvá fogja tenni. Imre beleírta a levélbe azt a tréfát, hogy „Feleséges Úr Isten“. Ez szólásmondás volt a vidéken azóta, hogy Szécsényben keresztelték a Szontagh István és Veres Anna Pali fiát, ezelőtt tíz esztendővel. Akkor mondta ezt nyelv-

botlásból a keresztelő pap s a nyelvbtlásból szállóige lett. Anna asszony mindig kikelt az ízléstelen tréfa ellen, vallási dolgokban nem tűrte az ilyen otromba tréfákat és sohasem mulasztotta el megjegyezni, hogy ez az igazi protestáns tempó. És ha Imre vérébe még mindig szorult valami az efféle huszita szabadosságból, ő le fogja szoktatni. Elég szomorú, hogy ennyi évi házaselet alatt nem tudta leszoktatni róla.

Madáchné ökölbe szorította a kezét. Haragjában, hogy az emberek nem akarnak leszokni a rendetlenségről. Mit akarnak? Kiki végezze rendesen a kötelességét, járjon templomba, tisztelje feljebbvalóit és húzza meg magát. Isten ellen való vétek az ilyen ugrándozás, mindenki számára csak baj sül ki belőle. Nagyon haragudott a kamarásné e pillanatban. Gondolt egyet és felkiáltott a kastély felé:

— Józsi!

Háromszor is kellett kiáltania, míg az inas meghallotta.

— Itt van még az az asszony?

— Igenis, méltóságos asszonyom, itt sír a folyosón.

— Na, majd ellátom a baját, hogy ilyen csökönyös. Vigyázzon csak a gyerekre, amíg jövök.

Ment felfelé a lépcsőn. Nem felindultan, csak keményen. Útközben még megnézte a levél címezését és jóváhagyóan bólintott a szövegre, amelyen a Madame szó etikettszerűen kétszer fordult elő: „Madame Madame la Chambellante de Madách née Dame de Maithényi.” Aztán a szobán keresztül, amelyet ebédlő voltára való tekintettel palotának hívtak, kilépett a folyosóra. Valóban ott állt a vén Makovnyik Blazoné. De nem kezdhette el a mondókáját, mert a kamarásné megelőzte:

— Nem akkor beszélsz velem, mikor te akarod. Hanem mikor én akarom. Most hordd el magad.

Minden lárma nélkül mondta ezt, nyugodtan, de határozottan; ahogy a legfelsőbb bíróságon kihirdetik az ítéletet. Fellebbezés nincs. A tót asszony meghökkenve nézett a kastély úrnőjére, aztán megfordult és elsompolygott. Tudta jól, hogy a bikóci hegyet könnyebben elmozdítja, mint a kamarásné kimondott szavát. Ment lefelé az udvaron túl következő lejtős felhajtón

Igy van jól, — gondolta a kamarásné. Tudta jól, hogy mi fúrja a vénasszony oldalát. Nem orvos-ság kellett neki, amiért szintén a kastélyba jártak a falu zsellérei. Mert akkor akár az ebéd mellől is felkelt volna, hiszen nem volt szívtelen és akár éjszakának idején is ruhát kapkodott magára, ha valamelyik tót cseléd jajveszékelve jött házipatikát kérni. Makovnyikné egyebet akart: tojást az unokája holnaputáni lakodalmára, hogy üres kézzel ne menjen Kelecsénybe. Hát majd kap, de csak holnap. Nem azonnal, mikor ő akarja.

Az ebéd utáni sétáról most jött a nevelő Emivel. Kevesebbet sétáltak ilyenkor, a nagyséta késő délután következett. Most csak az asztal után való egészségi járkálás rövid feladatát kellett elvégezni és jött a délutáni tanulás. Az anya előtt megálltak, az szemügyre vette a fiút.

— Van valami ujság, Kovács úr?

— Nincs semmi, méltóságos asszonyom. Megyünk tanulni, már késtünk is tíz percet.

Emi mindenáron kérdezni szeretett volna valamit. Pláne, hogy a nap folyamán először magyarra fordult a szó. Most, most: magyarul lehetne megkérdezni azt a sok kérdeznivalót az anyjától.

— Mama . . .

— Nos?

— Szeretnék mindenfélét kérdezni . . .

A kisfiú gyáván, epedő és félénk bizalommal né-

zelt anyjára. A sóvárgó gyerek vágya ült az arcán. De az anya megütődve nézett rá.

— Most akarsz mindenfélét kérdezni, mikor már késtel a tanulástól tíz percet? Hát nem tudod te, mi a kötelesség?

A kisfiú lehajtotta a fejét. Az anya folytatta:

— Ahelyett, hogy kiérdemelnéd jó anyád elismerését a szorgalmaddal, inkább a hanyagságoddal megszomorítasz? Tudod, milyen bűn az, a szülőt megszorítani?

Emi lemondott vágyairól. Csak állt és várt, hogy más indítsa. Neki kezdenie nem volt szabad semmit. Az anya még egyszer ránézett, aztán a kezét rátette a buksi gyerekekre.

— Most az egyszer meghocsátok. Most menj és végezd a kötelességedet.

Az anyai kéz érintése nagy és meleg öröm volt. Emi imádta az édesanyját. De az öröm rövid ideig tartott, a kéz csak egy pillanatig tartózkodott a gyermek fején. Kovács úr indult befelé, Emi engedelmesen követte. Anyja kezének emlékét boldogan érezte még a haján. Milyen édes lett volna azt a kezet még soká ott érezni . . .

De a kérdések, amelyek bennerekedtek, ugyanakkor sajogtak neki. Egy bátortalan kísérlettel még megpróbálkozott:

— Kovács úr, kérem, a főherceg tud magyarul?

Kovács úr gépies rendreutasítással válaszolt:

— Latine loquamur, amice.

— Ita, — felelt nyugodtan a fiú, — domine moderator.

De most már nem kérdezett semmit. Szomjas tűnődését eltette a többi meddő tűnődés közé. Volt már eltéve lelkében száz, meg száz. És mikor leült a könyvekkel megrakott tanuló-asztalhoz, végtelenül bánatosnak és árvának érezte magát.

III.

A Szubszky-kúriából, ahova a kamarás annakidején Maithényi Annát hozta asszonynak, templom lett. Anna asszony gondolata volt, hogy katolikus templomot csináljanak belőle. A sztregovai luteránus templomot, ott a két ősi kastély között a domboldalon, a Madách-ősök építették valaha. Álljon most a római hit kebelébe visszatért Madáchok új temploma megint csak az ő emberségükből. A sztregovai katolikus kegyúr még a régi időkben Marczibányi Imre volt, az Annát örökbefogadó István fivére, buzgón vallásos ember. Ő nyolcvanhatezer forintot hagyott méltó templom építésére, de jött a végzetes 1813. esztendő, amikor a pénz megbolondult: a Marczibányi-féle hatalmas templom-alap máról-holnapra nem ért többet tizenháromezer forintnál. Anna asszony ezt kipótolta a magáéból és azt a Szubszky-kúriát építtette át templommá, amelyben első asszonyi napját töltötte. Az épülethől kiszedték a közfalakat, egyik oldalára tornyot húztak s egy szép napon megzendült az első harangszó az új templomban. Gyönyörű nap volt, felejtetetlen emlék.

Most megint szól a harang a templomban, s felejtetetlen lesz ez a harangszó is, de gyászosan: idősb Madách Imre cs. és kir. kamarást temetik. Megholt alsó-sztregovai úri kastélyában 1843. január harmadikán, ötvenkétesztendős korában, halálának oka, amint a gyászjelentés is mondja: „mellyvízi nyavalya“. Vagyis szervi szívbjaj. Az orvosok így írják be: „hydropeccoris“. Veszedelmes betegség a családban. Ez a hydropeccoris ölte meg a kamarásnak apját is, anyját is. Most őt is. A kis sztregovai templom tömve van a messzi vidékről, mindenhonnan érkezett gyászoló közönséggel. Pórféle nincsen is a templomban. A sztregovai tótok különben is mind luteránusok. azoknak ide nincs is bejárásuk. Urak és úrhölgyek

ülnek a legutolsó padban is. A kegyúri helyen ül mély gyászban az özvegy, mellette gyermekei. Az özvegy szeme száraz, arca kemény. A végtisztességre összegyűlt nógrádi birtokosság, a vármegye hivatalos előkelőségei, a rokonok összesúgnak. „Erős asszony ez az Anna, keménysége öt olyan férfinak elég lett volna, mint a megboldogult, a jó Isten adjon neki örök nyugalmat“. Annál jobban sírnak a leányai. A tizenhatéves Nincsi zsebkendőjébe borul, szeme dagadt, orra megvörösödött. És még erősebben sír Marie, öt hónapja Huszár Józsefné. Úgy zokog, hogy a válla bele-rázkódik. „Mindig ez a Marie volt a legérzelmesebb a családban“, — mondják a közeli ismerősök. És megint csak az özvegyre tévednek a tekintetek. Mintha elefántcsontból faragták volna sárgás, sápadt arcát, mintha nem is élne és csak önmagának szobra volna: mozdulatlanul, mereven néz maga elé.

— Túlbüszke ahhoz, — súgja szomszédjának De la Motte grófné, — hogy mások előtt sírjon.

Nem sírt a családi kriptában sem, mikor a kamarást letették őseihez. A ceremónia rendjét ő állította össze, ő intézkedett úgy, hogy az engesztelő szentmise-áldozat közvetlenül az eltakarítás után tartassék meg, itt az alsó-sztrégovai templomban. A gyász dekorumán kívül még személyes oka volt ehhez: azon a helyen akart utóljára elbúcsúzni urától, ahol egymásé lettek. A nászház négy fala közt, amely most Isten háza. Isten előtt akart elbúcsúzni, nemcsak ettől az egy embertől, hanem a világ minden férfiától mindörökre. Vallásosságában még komolyabban vette a házasság szentségét, mint maga a vallási parancs. Ahogy mozdulatlanul maga elé szegezte tekintetét és jövőendő életére gondolt, annak elszántsága és ereje felért az apácák fátyolt-öltő fogadalmával. Özvegy Madách Imréné nem megfogadta, hanem tudván tudta e pillanatban, hogy soha többé ez életben senkié nem lesz, csak a gyerekeié.

Azok ott szorongtak körülötte mind az öten. És köztük a név hivatalos folytatója, az elsőszülött fiú, a tizenegyesztendő Emi. Most már nem ifjabb Madách Imre, csak egyszerűen Madách Imre.

Nem sírt ő sem. Azért nem sírt, mert elfáradt már. Nézte a gyászmise képét, de nem látta. Mást látott maga előtt: apjához fűződő gyermeki emlékeinek hosszú sorát.

Legelső emléke az volt apjáról, hogy a kamarás a hátsó udvarban lóra szállott. Lovász tartotta a kantárt. Az apa friss lendülettel feldobta magát a nyeregbe, a ló meghökölt. Hó-hoó, — csendesítette a lovas a fekete paripát. Aztán lenyúlt a fiáért, aki ott álldogált a lovász mellett. Fel akarta emelni a maga mellé a nyeregbe. De a fiú rettegve hátrált, félt a hatalmas állattól. Az apa nevetett és kinyargalt az udvarról a boltíves nyíláson át.

Aztán a parkban látta apját. Ő lehetett valami négyesztendő. A kamarás írásokat lapozgatott és elkezdett nevetni. Mindjárt el is magyarázta a feleségének, hogy mit nevet. A magyarázatból a fiú csak egyet tudott megjegyezni, azt a kifejezést, hogy „hornyolt szarútlanó”. Ő nem nevetett rajta, hanem álmélkodva csodálkozott. Az érthetetlen kitétel mélységes bámulatra indította. Utóbb sokszor mondogatta magában, hogy „hornyolt szarútlanó”, de másnak nem árulta el, hanem őrizte ösztönösen, mint valami titkot. Hosszú évek múlva egyszer mégis megkérdezte apját ama ritka félórák egyikében, mikor beszélgethetett vele. Az apa megint nevetett a kifejezésen, egyszerismind roppantul csodálkozott, hogy a gyerek honnan veszi. Megmagyarázta aztán, hogy van egy nőgrádi származású madártani tudós, bizonyos Petényi Salamon nevezetű, aki egyszer a tudomány érdekében valami kéréssel fordult hozzá. Akkor közölte a kamarással, hogy milyen dolgokkal foglalkozik, többek között ezzel a madárral is. Mert „hornyolt szarút-

lanóc“ egy madárnak újonnan csinált magyar neve. Őt a magyarázat elkedvetlenítette. Valami titokzatosabbat, rejtelmesebbet várt a csodálatos kifejezés magyarázata gyanánt.

De ez nemrégiben történt, ez a magyarázat. Az első emlék régesrég, mikor a fiú eszmélete hajnallani kezdett. Aztán emlékezett egy novemberi napra. November ötödikén tartották mindig az atyus nevenapját. Ilyenkor rajzokkal, kalligrafikus köszöntőkkel kedveskedtek neki a gyerekek. Emi ötéves volt, mikor írni megtanult a helybeli evangélikus paptól, Ostermann úrtól, s ugyanekkor kezdett tanulni franciául is. Ó, az az első francia köszöntő! Kétsoros rímelő versike volt és olyan furcsa öröm volt mondogatni tízszer-húszszor egymásután, hogy még most is emlékszik rá: „Je vous souhaite de tout mon coeur — Une longue vie et du bonheur“. Atyus megölelte és megcsókolta az ötéves kis franciát, aki utóbb visszaemlékezvén a csókra, azon tűnődött, hogy milyen finom, selymes az a barkó, amelyet apja az arca két oldalán hord a füle mellett. Mert az apja különben sem bajuszt, sem szakállt nem hordott.

Egyszer, valamivel később, arról beszélgettek a szülők vacsoránál, hogy Varga Louise, a gyerekek unokanővére, Podolinban megismerkedett egy Noskovski nevű lengyel nemessel és hozzáment feleségül. Krakóba költözött az urával. Ugyanaznap este Emi valami helytelenséget csinált és atyja ráripakodott, hogy ha rosszul viseli magát, elküldi Louisehoz, hogy lengyellé váljék ő is.

— Nein, nein, — szólt ő rémülten, — ich will ein Ungar bleiben!

Az apa ezen nagyot kacagott és megveregette a fia vállát, aki megkönnyebbülten látta, hogy csak tréfás fenyegetés volt az egész.

Ugyanazon a nyáron egyszer elmentek fürödni a Sztregovára. Emi azt mondta, hogy játszunk Szé-

chenyit. Ugyanis asztalnál sokat beszéltek arról akkoriban, hogy gróf Széchenyi István valamit akar csinálni a Dunával, amit Emi nem nagyon értett különben, és hogy saját hajóján tanulmányozza a Dunát. Ez a gyerek fantáziáját nagyon izgatta. Egy nagy faháncs-darabot kinevezett hajónak, ő volt Széchenyi és játszott a vízben. Kovács nevelő úr volt velük, aki éppen akkoriban került a házhoz. Egyszer csak lódobogás hallatszott, apja jött vágatva a kastély felől keresztül a réten. Leugrott a lóról és kiszólította a fiút a vízből. És a csuromvíz gyereket úgy, ahogy volt, magához ölelte. Majd megfojtotta az ölelésével. A nevelő csodálkozva nézte mindezt. Az apa aztán a nevelőhöz fordult és így szólt:

— Elszunnyadtam ebéd után és valami borzasztót álmodtam a fiúról. Megijedtem, hogy valami rosszát jelent. Azért szaladtam ide. De látom, nincs az ipsének semmi baja.

Azzal megint magához vonta a mezítelen, vizes gyereket, ölelte, csókolta. Károlyra, aki szintén ott fürdött, rá sem nézett. Emi ekkor megérezte homályosan, hogy neki a családban valami külön szerepe és értéke van. De ezt a görcsös, viharos melegséget apja részéről sem azelőtt, sem azután nem tapasztalta.

Jött ugyanazon a télen az első bizonyítvány. Egy évvel hamarabb taníttatták, mint a gyerekeket rendszeren szokás. Még nem volt nyolcéves, mikor vizsgát tett az első grammatikai osztályból. Csikorgó téli világ volt akkor, szánon mentek Vácra. Hetek óta tartó izgalomra jött ez a váci utazás, Emi azelőtt még sohasem vizsgázott, nem is volt fogalma arról, milyen a vizsga. Két piarista pap vizsgáztatta: főtisztelendő Nagy Leopold, ez volt az igazgató, és főtisztelendő Kutherik, ez volt az osztályfőnök. Három tárgyból kellett vizsgázni, első volt a religio, második volt a vegyes scientia, harmadik volt a lingua Hungarica. A főtisztelendő urak úgy bántak az apró gramma-

tistával, mint a hímes tojással. Roppant óvatosan és nagy igyekezettel kérdezték, mintha nem is a gyerekek vizsgázott volna, hanem ők. És igen kurta faggatás után, mialatt Kovács moderátor úr izgatottan feszengelt egy másik padban, már ki is állították a bizonyítványt, Emericus Madách, a hasonló nevű camerarius regius fia, privatim institutus, vagyis magántanuló, mind a három tárgyból eminens jegyet kapott. Otthon a szigorú anya takarékos dicsérő szavakkal vette tudomásul az eredményt, azt mondta, hogy a tiszta eminens bizonyítvány kötelező dolog és egy Madách-fiúra nagy szégyen volna, ha nem így volna. Az apa azonban nem tudta büszke örömét türtőztetni. Férfiasan megveregette az Emi vállát és a gyerekek előtt dicsekedve magyarázta az anyának, hogy míg más fiú a négyévi grammatika, a kétévi humanitás és a filozófiai évek után általában tizenkilenc-húsz éves korára szerzi meg a jogi oklevelet, ez az Emi gyerek tizenhétéves korára ügyvéd lehet, ha így folytatja. S ahogy fiára tekintett, abban a nézésben volt valami szokatlan nagyrabecsülés, ami a fiút szívdobogtató örömmel töltötte el.

Egyszer később az apa bement ellenőrizni a tanulást a fiúk szobájába. Kovács úr valami latin szöveget olvastatott fel Emivel. Az apa egyszer csak félbeszakította az olvasást:

— Ne hajolj olyan közel a könyvhöz, tartsd magasabban a fejedet.

— Igenis, — felelt ő engedelmesen.

Magasabbra emelte a fejét és próbált tovább olvasni. Nem ment. Zavartan mentegetődzve fordult atyjához:

— Atyus, kérem, így nem látom a betűt.

Az apa riadtan húzta közelebb a széket fiához. Végigpróbált tízféle távolságot is. Végül elhűlve állapította meg a letagadhatatlan igazságot:

— Fiam, te erősen rövidlátó vagy. Csodálatos, hogy ezt eddig észre nem vettük.

Másnap a fiút bevitték Gyarmatra, hogy a doktor megnézze. Az lornyont rendelt neki. Meg is hozatták a lornyont Pestről, s a szokatlan tárgy az egész kastélyban bámulat tárgya lett. Végigpróbálta mindenki, szakácstól kezdve inasig, sőt Csonka Anna, a szobalány, egyszer egy egész éjszakára kilopta, hogy kedvére vihoghasson a többi cseléddel. Emi nagyon büszkének mutatkozott, hogy ilyen érdekes valaminek tulajdonosa, nagykegyesen megengedte Károlynak is, Palinak is, hogy olykor nézhessenek rajta, de lelke mélyén egy nehezen gyógyuló seb maradt. Mikor apja a rövidlátást felfedezte, a gyerek észrevett rajta valami fájdalmas csalódást, mintha csak az apa sértve érezte volna magát. Ettől a fiúban olyan érzés támadt, mint abban, akit alaptalanul megvádoltak. Hogy rövidlátó, ahhoz már mindenki hozzászokott, főként ő maga. De a seb még nem hegedt be ma sem. Ha rövidlátása eszébe jutott, azonnal ezt a mondatot kapcsolta hozzá gondolatban: „Miért bántanak, én nem tehetek róla.“

A következő nyár a kolera nyara volt. Eleinte csak beszédben lehetett hallani, hogy az országban itt is, ott is előfordult. A gyerekek csak félfüllel hallgatták, a szülők is inkább csak kuriózumképpen tárgyalták, s az apa egyszer Gyarmatról, a megyei székhelyről hazajövet furcsállva ujságolta ebédnél, hogy a pesti közönség a kolerát elnevezte „zöldszemű szűz“-nek; hogy miért, azt senki sem tudja megmondani. De a megyében híre-hamva sem volt a betegségnek; a mama, aki utóbbi időben köszvényes volt, nyugodtan el is utazott Pestre. Egy szép napon azonban atyus igen komoran és ijedten jött haza Gyarmatról. Összehívta a háznépet és megmagyarázta, hogy a gonosz nyavalya betört a megyébe. A gyerekeknek tilos a kastély kapuján kilépni. Lent, ahol a

dombra fordul a kocsiót az országútról, éjjel-nappal két fustélyos strázsa állott, azoknak meghagyta a földesúr, hogy idegenből jövő embert akkor se hagyjanak befordulni, ha hetvenhétszer egészségi bizonyítványt mutat is. A póstást mégis muszáj volt eltérni, mert az hozta Szakalból a Pesten fürdőző anya leveleit. De a póstahordó tót legénynek tilos volt bárkivel is megállni, köteles volt a kastély egy bizonyos ablaka alá jönni, ott nem kopogtatni, hanem kiáltani, akkor Anna szobalány lenyújtott egy háromágú, hegyesre köszörült villát, a póstáslegény rátűzte a villára a levelet, a szobalány pedig behúzta és azonnal az előre elkészített parazsas serpenyő fölé tartotta, amelyre kénport szórtak s amely erősen köhög-tető búzzal töltötte meg a szobákat. A kénköd felett füstölte a szobalány a levelet egy jó negyedóráig s csak úgy adta át a ház urának. A gyerekek, ha csak módját ejthették, odasereglettek ezt a szertartást nézni, amely nagyon mulattatta őket, különösen Emi lelte nagy gyönyörűségét a kénpor csodálatos kéklila színű lángocskáiban. De apjuk rendszerint visszakergette őket. Nemsokára el is utazott Pestre, s ezalatt a faluban komolyan kitört a kolera.

A gyerekek éjjel-nappal zárt szobában tartózkodtak, Marie — ekkor már tizenkilenc éves nagylány — átvette a rendelkezést, a szülők távollétében, minden nap háromszor tetőtől-talpig lemosatta a három fiút erősen fűszerezett ecettel, amelyet Räuberessig-nek hívtak. A szájukat is ezzel kellett kimosni, amit Emi egész jó dolognak talált, mert az édességeket, kivált a csokoládét, sohasem szerette, mindig az ilyen savanyú, fűszeres ízekben lelte kedvét. Hogy kint a faluban egyre-másra hullottak el az emberek, azt a cselédek suttogásából mindig megtudták, de ez nem sok gondot okozott nekik, inkább még játékos izgalom gyanánt hatott rájuk a furcsa életmód, a tanulóórák teljes felfordulása s az olyan hírek tárgyalása, hogy

például a misét megtiltották, aztán meg, hogy a vármegye rendelete szerint a kolerás halottak sírját legálább nyolc láb mélyre kell ásni.

Végre megjött Pestről a szülők kocsija. Éppen mikor a betegség már kidühöngte magát Sztregován. Azt az írást, amelyet Pesten állítottak ki az anyának, s amelyet minden állomáson alá kellett íratni a bíróval vagy más hatósági személlyel, a gyerekek álmélkodva megcsodálták a másik kolera-útlevéllel együtt, amelyet az apa használt Sztregovától Pestig. Lassanként visszatért a napi élet a kolera előtti kerékvágásba. Csak mikor aztán sétálni mentek a temető felé, látták, milyen feltűnően sok az új sir, étkezések alkalmával pedig még sokáig sorolgatták fel a szülők azokat az ismerősöket vagy nevezetes embereket, akiket elvitt a kolera: a híres aggastyánt, Kazinczy Ferencet, például, aztán a közeli ismerősök közül kivált Beniczky Palinét és nővérét, Szirmay Boldizsárnét emlegették. Ezek ketten Budán voltak a Szirmayné öt éves kislányával és a kolera hármukat három nap alatt elvitte. Beniczky Paliné mindig rettegett, hogy tetszhalottként fogják eltemetni, ezért haldoklása közben megkérte az orvost, hogy az halála után fűrészelje el a koponyáját, s az orvos ezt meg is tette. Mikor az apa ezt vacsora közben mesélte, s a gyerekek tátott szájjal hallgatták, Emi észrevette, hogy anyja egyetlen pillantást vet apjára. Az apa rögtön abbahagyta a témát. Emi úgy érezte, hogy ők nem hárman vannak fiúk, hanem négyen, apja a legidősebb köztük és velük együtt valami Mária Terézia-szerű lénynek tiszteli az anyát.

Aztán a leggazdagabb emlék, a Császárfürdő! Ez a következő nyáron volt. Eminek tavasz óta folyton fájt mind a két térde, néha egész éjszakákat nem aludt. Anyja tízféle házi orvosságot is végigpróbált rajta, egyik sem használt semmit. Végül határozatba ment, hogy csúza van, el kell vinni Budára, a Császárfür-

dőbe. Ebben az esztendőben nyárra esett a váci vizsga a grammatikából. Tiszta eminens lett ez a bizonyítvány is, Kovács moderátor úr elégedetten fordult vissza Sztregovának, a kamarás pedig elvitte a fájóslábú fiút Pestre. De nem kocsin vitte, hanem — milyen elmondhatatlan élmény — hajóval! Maga a hajó is elbűvölően érdekes volt, de még ez sem volt ahhoz az érzéshez fogható, mikor távolról kezdtek feltűnedezni Pest és Buda tornyai. A szemközt néző két város óriás háztömegei, egyik oldalon az aranyos, poros ködbe vesző pesti távlat, másik oldalon a Várhegy az ormára rakott tüneményes épületekkel, — mindez lelkendező dobogásra indította a csodákkal túltelt szívet. Emi sírni szeretett volna. A váci hajóról Óbuda táján kis csolnakokba szálltak, az vitte őket a Császárfürdőig. Ott a vadonatúj traktusban vettek egy dupla szobát, „Nro 3“ volt az ajtajára írva. Gyönyörűséges napok voltak. Az udvaron lehetett étkezni kerti asztaloknál, Eminek, aki mindennap használta az erős, forró fürdőt, olyan étvágya volt, mint a farkasnak. Ebéd után az apa szundikált egyet, aztán minden délután elmentek sétálni a Városmajorba. Messze kint volt ez a városon túl, jó sokat kellett gyalogolni, míg odaértek, de megérte. Sűrű, dúslombú fák között mendegéltek cél nélkül, hosszú órákon át egy teremtet lélekkel nem találkoztak az elhagyott, néptelen ligetben. Emi ugyan azt remélte, hogy apja naphosszat mendegélni fog vele a híres pesti utcákon, amelyeket otthon annyit hallott emlegetni: a Hatvani-utcán, meg az Úri-utcán és magyarázni fogja neki a nevezetes embereket, meg a nevezetes épületeket. De a kamarás, mikor fia félénken szót tett erről, azonnal leintette az ilyen ábrándokat. Gyalog messze van ez a Pest egy gyereknek, kocsikázni pedig drága multság. Emi tehát lemondott az álmok álmáról, de ha tehette, kivált alkonyatkor, átbámeszkodott a Duna partjáról a távoli

Pestre, amely tündérszerűen nem létezőnek. elérhetetlennek tetszett. A vágnak megmaradt vágy édes sóvárgásával érkezett haza a kúra után Sztregovára, megnyugodván a nálánál döntőbb akaratok rendjében, és gyakran elvonult testvéreitől, hogy valami eldugott kuckóban kedvére élvezze behunytt szemmel a lelkében felidézett emléket: a messzi város meséből való, gyönyörűséges képét, amelyben az a fájdalmasan édes, hogy mindig csak az innenső partról nézte.

Itthoni emlék: Pepi bácsi sűrűn kezd járni a házhoz, Mariet pedig sűrűn viszik multságokba. Délután már befognak négy lovat a legjobb hintóba, a najdisánba, nagy a rakosgatás a teméntelen sok poggyásszal. „Aztán jól viseljétek magatokat.“ Marie boldog izgalommal fészkelődik az ülésen, Nincsi pedig, aki már tizenötéves, leplezetlen irigységgel néz a kirobogó hintó után. Másnap délután jönnek meg holtfáradtan, rendszerint velük jön Pepi bácsi, aki aztán egy éjszaka hálóvendégnek ottmarad. Mariet mintha kicserélték volna: vagy nagyon jó kedve van, vagy nagyon rossz kedve van, néha minden ok nélkül magához rántja Emi öccsét és görcsösön agyba-főbe csókolja, máskor leül a zongorához és órákig nem lehet mellőle felállítani. Különösen akkor játszik sokat, ha Pepi bácsi ott van látogatóban. Néha a késő éjszakai órákig. Ezek édes, szép esték Emi számára. Álmatlanul hever az ágyban, mert a lába megint gyakran kínozza, és különben is mindig göthös. És a kastély másik szárnyából odahallatszik a zongoraszó, amely símogató, bűvös balzsamként simul a hallgatag és türelmes kisfiú magányos szenvedéseire. Lassanként nyilvánvaló lesz, hogy Pepi bácsi elveszi feleségül Mariet, akit úgy fognak majd hívni, hogy ifjabb barátni Huszár Józsefné. Az idősebb Huszár József, az a Pepi bácsi apja, akire az Emi mamája titokban nagyon haragszik, mert „istentelen vénember, különváltan él a feleségétől, és ilyen családba adjam én a

leányomat“. De a Pepi bácsi családja ellen még a mama sem szól semmit, mert elég régi és jó család. És híres, szép kastélyuk van Keszegen. Pepi bácsi és Emi nagyon jó barátságban vannak, Pepi bácsi egyszer sündisznót is hozott ajándékba Eminek, kár, hogy a sündisznó két nap múlva örökre eltűnt. Augusztusban volt az esküvő, temérdek ember volt a lakodalmon, és mikor Mariet a hintó elvitte, mindenki sírt. Atyus is sírt, kétszer már sírva elbúcsúzott Marietól és harmadszor is elkezdte ölelgetni. Akkor már kezdett beteg lenni atyus.

Ősszel már lefeküdt az ágyba és ritkán kelt fel. Minden zaj izgatta, az egész ház lábujjhegyen járt, a gyerekek gyakran kikaptak, mert minduntalan megfélemedeztek magukról és hangosan kezdtek játszani, különösen Pali, aki a legkisebb ugyan, de mindnyájuk között a legpajkosabb. Olykor átjött értük a mama: „Gyertek, atyus látni kíván benneteket“. Nincsit már ott találták ilyenkor a betegágy mellett, ők is odaálltak elfogódva és nem tudva, hogyan is cselekedjenek. Apjuk végignézte őket valami különös, mohó és szomorú nézéssel, de nem beszélt semmit. Fuldokló köhögési roham fogta el legtöbbször. Anyjuk máris tuszkolta őket kifelé. Karácsonyra megjött Pepi bácsi Marieval. Akkor atyus már nagyon rosszul volt, és mikor Marie karácsony után visszaindult Keszegre, titokban félrevonult a mamával és nagyon sokáig négy szemközt beszélgettek. Ez csak most volt nemrég, alig pár napja. Közben hír jött Dabasról, hogy János bácsi, az atyus testvére, meghalt ugyanabban a betegségben. A nagypapa is abban halt meg, a nagymama is. És most az atyus is ebben halt meg. Borzasztó volt nézni, mikor meghalt: a gyerekeket bevittek hozzá, hogy megáldja őket. De a kezét már alig tudta mozgatni, a mama fogta meg atyus kezét és sorban rátette a gyerekek fejére. Hangosan sírni nem volt szabad, a mama a másik szobában már előre

megtiltotta. Alig lehetett megismerni atyust, az arca teljesen elváltozott, az orra hegyes lett, a bőre sárga. És a keze rángatódzott. Mikor Palit megáldotta, akkor a mama az atyus kezét óvatosan letette a paplanra. Ott a sárga és kiaszott kéz még rángatódzott, aztán egyszer már alig moccant. És végre egészen mozdulatlan lett. Akkor a gyerekeket elvezették onnan.

Most már ott van atyus a kriptában. Itt pedig szól az orgona, s a kisfiú csodálkozva tűnődik azon, hogy ő lett a legidősebb férfi a családban, ahogy ezt Józsi inas magyarázta neki. Mert mindig a legidősebb fiúnak a legidősebb fia számít. Majd ha ő meghal, az ő legidősebb fia fog számítani. Meghalni... vajjon milyen lehet az? Istenkém, ne engedj meghalni, láttam atyuson, hogy az rettenetes lehet.

A mise elvégződött, a gyásznép kiment a kistemplomból. A gyerekeket fent a kastélyban a szobájukba küldték. Anyjukat nem is látták egész nap. A vacsorát is a szobájukban kapták.

De lefekvés előtt bejött a szobalány, hogy a méltóságos asszony Emi úrfit hívatja.

A toronyszobában volt a mama, ahol a régi családi írásokat őrizték. A polcok itt a mennyezetig tele voltak rakva iratokkal. Volt azokban majdnem hatszázéves írás is. A tatárjárás idejéről is volt, IV. Béla király aláírásával. Ott állott az írások között özvegy Madách Imréné és egy teleírott árkust tartott a kezében. Nem sírt, csak nagyon komoly volt.

— Idehallgass, fiám. Apádat ma eltemettük, most terád nagy kötelesség háramlik. Ha megnősz, te leszel a családban a kis öcséid vezetője, te leszel a család első folytatója. Igérd meg nekem, apád halálának napján, hogy mindig olyan leszel, amilyennek neveltelek: vallásos és kötelességtudó ember. Igéred?

— Igérem, — rebegte a kisfiú.

— Most nézd meg ezt az írást, hova teszem. Ezt holdogult nagyapád írta a fiainak. hogy hogyan

tartsák meg a család vagyonát. János bátyádon, Isten nyugtassa, nem fogott a tanítás, de apád megtartotta. Ha rá gondolsz, alázattal és hálával gondolj rá egész életedben. Ezt az írást most még hiába olvasnád el, úgysem értenéd. De én meg akarom mutatni neked, hogy hol fog állani. Jól jegyezd meg a helyet, ha kicsi vagy is, mert mindnyájan a jó Isten kezében vagyunk, aki engem is elszólíthat...

— Nem, nem! — kiáltott fel rettegve Emi és védelmet keresve átfogta anyja derekát. Arcát az anya szoknyájához szorította. Az anya szelíden lefejtette magáról az ölelést. Aztán az árkus papírt betette a többi közé, az egyik polcra.

— Jól van, most idefigyelj. Megjegyezted, hova tettem?

Emi nem szólt, mert a sírás fojlogatta. Csak intett a fejével.

— Helyes. Most fel a fejjel. Mától kezdve minden erőnket össze kell szedni, ezt egy pillanatig se felejtse el. Mihelyt az iskoláidat befejezted, te leszel a segítségem. S ha nagykorú leszel, te vagy a családfő. Erre készülj. Most gyere velem, megyek megcsókolni testvéreidet.

Kézenfogta fiát és kemény lépésekkel elindult a másik traktus felé.

IV.

Az álmodott és elérhetetlen város hétköznapi valóság lett: Emi felkerült Pestre. Tizennégyéves volt már, a hat középiskolát eminenter elvégezte, kezében volt a legutolsó váci bizonyítvány. Következett a tudományokban az univerzitás. S az életben az önállóság: Emi családfő lett a gyakorlatban is. A Széna-Piacon volt a Szakal-féle ház, ott nézett lakást gyerekeinek az özvegy: mind a három fiúnak, mert

ha már Emit Pestre kellett adni, nem lett volna érdekes Pesten is fizetni a tanulást és Sztregován az otthonmaradt két fiú nevelőjét is. Egy nyári napon nagy karaván kerekedett fel Sztregován. Két hintó és két ökrösszekér. Sok minden ment ezekkel Pestre. Az anya, aki felkísérte fiait, Nincsi, a három Madách-diák, Spányik úr, a gazdasszony, az inas, bútor, ágynemű, ruhaféle, minden, minden.

Spányik úr, a kiugrott piarista, volt az új nevelő, azonfelül az új otthon gazdasági főnöke. Hófmester volt a hivatalos neve neki. De a kis háztartás feje nem a hófmester volt, hanem Madách Imre, a tizenégyéves egyetemi hallgató, a család elsőszülött fi-sarja, öccseinek parancsnoka. Mikor Madáchné utoljára megcsókolta három fiát, hogy először az életben megválják tőlük és hazautazzék a nagyon csendesnek ígérkező Sztregovára, erősen az Emi szeme közé nézett:

— Meglátom, ember vagy-e talpadon.

— Bizd rám, kedves mamám, — felelte komolyan a fiú.

A hintó elindult a mamával és a pityergő Nincsi-vel. A három fiú Pesten maradt, hogy elkezdje az új életet.

Az első idő csupa izgalommal telt: a fiúk folyton az utcákat járták, ismerkedtek Pesttel. Teméntelen szenzációval szolgált nekik a hatalmas ikerváros. Még csak elgondolni is hihetetlen dolog, hogy a két városban együtt nem kevesebb, mint százezer ember lakik. Hány száz Sztregova kitelnék ebből! De még Gyarmat is sok kitelnék, mert Gyarmat lakossága, mint erre a moderátor úr jól megtanította a fiúkat: háromezerhétszáz lélek. Szóval Gyarmat is nagy város, de micsoda az Pest-Budához képest. Az a rengeteg ház, az az elmondhatatlan sok fényes kirakat, a természet ember és hintó a Hatvani-utcán, a kávéházak, a Duna partja, a roppant érdekes hajóhíd Pestről

Budára, odaát a nagy paloták a hegy tetején, — mindez hallatlan szenzáció a három falusi fiúnak. Bámészan tátják a szájukat minduntalan, pedig már nagyocskagyerekek: Emi tizennégyéves, Károly tizenegy, Pali tíz.

De aztán szép lassan meghonosodnak a fiúk Pesten. A tanulás teljes erővel megindul. Emi maga is jó példával jár elől és gondosan vigyáz két öccsére, hogy azok el ne haszontalankodjanak. Spányik úrnak úgyszólván alig akad dolga a háztartás ügyes-bajos dolgain kívül, az igazi gazda s a diákotthon igazi vezére Emi. Akinek mindig eszében van egy serkentő jutalom: az anya kurta és katonás dícsérő szava.

A napok egyformák. Korán kell serkenni, vagy mint Emi szívesebben mondja: „felpillantani“. Egész délelőtt tanítás van az univerzitáson, utána a három fiú, meg a hófmester megebédelnek, ebéd után pedig, a falatot alig hogy lenyelték, új órák következnek. Rajztanár, ilyen instruktorkor, olyan instruktorkor, — este lesz, míg azokkal végezni lehet. Játékra nem is marad idő, vacsora után sok a végezni való, a gyertyaláng mellett ott gubbaszt a három fiú a nagy asztalnál. Pali ugyan szeretne hancurozni, mert ő a legelevenebb, Károly is inkább rajzolgatna kedvére, mint tanulna, de Emi tekintélyt tart köztük, a leckénél tartja őket a hófmester segítsége nélkül is. És ha a két öccs valamelyike már nagyon rakoncátlan, elég egyetlen mondat: „Megírom a kedves mamának“. Ettől az öccs azonnal megszeppen és mukkanás nélkül lát neki a leckének, tüntető buzgósággal.

Bizony van gond a diáktanyával elég. A gazdasszony elég jól főz ugyan, de gyanús: az élelem, amit ökrös szekér szállít Sztregováról, gyorsabban elfogy, mint kellene. Emi úgy beletanult már a gazdálkodásba, hogy erre is figyelni tud. És kideríti, hogy a gazdasszony tilosban jár. Mondjuk ki úgy, ahogy van: lop. Hiába is tagadna, mert Emi megtalálta a

bűnjelet. Egy nagy oldal szalonna, meg két darab nádméz találtatódott a gazdasszony ládájában. Azonkívül elkódorog, a multkor is éjszaka tizenegy órakor vetődött haza. Megy a levél Sztregovára, jön az anyai legfelsőbb intézkedés. A gazdasszonynak le is út, fel is út. Jön helyette másik. És az ifjú gazda nem-sokára megírja róla a beszámolót: nem főz ugyan olyan jól, mint az előző, de ez már becsületes és megbízható.

Aztán hűvösödik az idő, a két öccsre folyton ügyelni kell, hogy meg ne fázzanak. Legkivált pedig sajátmagára kell ügyelni, mert nagyon törékeny egészségű, könnyen hűl, a torka gyakran fáj nyelés-kor, mandulája minduntalan megdagad, izületei most is gyakran kemény fájdalmakat okoznak, különösen a térdében. Forrósága sem ritka. De tűri szelíden és korán gyakorolt türelemmel. Még arra is képes, hogy derülten tréfálkozzék bajai felett, mint valami apró bölcs. Mikor fájdalomtól sajgó térdekkel, köhécselve, lázasan égő arccal kínlódik, a matézis-könyv felett, amelynek túlságosan apró betűit szegény rövidlátó szeme csak lornyettel tudja megkülönböztetni, a csüggedés már-már szeretne erőt venni rajta. De ilyenkor keményen összeszorítja a száját. Nem szabad, nem szabad, csak tovább, ha nehéz is. Ő a családfő, felelős magáért és a két fiúért az anyjának. Mit mondott egyszer szegény, kedves, jó atyus? „Tanuld meg, fiam, hogy a nemes embernek nem ingyen van több kiváltsága, hanem több kötelesség fejében“. És a fiú, aki önkéntelenül apja helyén érzi magát a két kisebbik között, nagyon szereti magában a nevét mondogatni. Büszkeséget ad a név és új erőt, ha kicsit játszani szeretne, vagy céltalanul kódorogni az érdekes pesti utcákon, vagy a sajgó térdek miatt ágyban maradni és nem menni az univerzitásra. Csak el kell magában ismételni egyszer-kétszer a szépséges és szeretett szavakat: „kiskelecsényi és alsósztregovai Madách Imre“.

Ez mindig használ, ettől nem gyerekek, hanem fiatal-embernek érzi magát, ettől mindjárt komoly erő ül ki az arcára és nagyoskodó felelősség.

Vannak aztán örömei is a telő-múló időnek. Bőséges nagy öröm, mikor az „alkalmatosság“ megérkezik Sztregováról. Ökrös-szekér az alkalmatosság, amely a nógrádi ország porával megérkezik Pestre és megáll a Széna-piaci Szakal-ház előtt. Csak úgy dagad az oldala a sok mindenféle jótól. Zsák liszt, mák, kolbász, kávé, túró, cukor, juhsajt, bödön zsír, oldalas, lúdmáj, dió, torma, rizs, petrezselyem, sonka, lekvár, vaj, töpörtő, sütemény, ki tudná azt a sok finomat felsorolni. Emi maga ügyel fel, mikor a gazdag rakományt beállítják annak rendje szerint az éléskamrába, vagy ha az alkalmatosság olyankor jött, mikor ő az egyetemen volt, számbaveszi az egész tetelenként arról a céduláról, amelyet anyja mellékelte az ízes kincsekhez. Levél is van, hogy az öröm még nagyobb legyen. A kocsist is apróra kikérdezik: mi ujság a faluban, hogy van Bódi főtisztelendő úr, a lovak hogy vannak, a cselédek egyenként mit csinálnak, ki beteg Sztregován, ki halt meg, volt-e verekedés a kocsmában, befagyott-e már a Sztregova. Aztán megy vissza az alkalmatosság, viszi a mosatni való szennyes ruhát, foltozni valót, meg viszi az Emi részletes levelét. Sok mindenről kell beszámolni, sorsjegyek vásárlásáról, amivel anyja megbízta, imitt-amott hallott pesti ujságokról, pénzzel való gazdálkodásáról.

„A lózokat, melyeket már rég megvettem, a számadások között küldi Spányik. Ötvös valami gubernátor lett, most jut eszembe, hogy Gallitziai Bedekovics vice cantzellár. Cziráky Krazsalkovits helyett hertzeg lesz. Kérlek, küld el az első alkalommal be Alis és Pompeji utolsó napjait. Kérlek, Édes Mamám, ne haragudj, hogy Horonynak azon pénzt adám, de ígéretedre hivatkozva s ha ezt nem is tette

vólna, ámbár nekem is vólt szükségem pénzre, utolsó pénzemet is oda attam vólna, én nem tehetek róla, de könnyebb nekem, ha én szenvedek szükségét, mint ha mást látok szenvedni. És képen is mint látszott a betsületes érzés meggyőzése, leírni lehetetlen. Ha nekem egy köpenyeg és nagy kaputtom van, s látok mást fázni, ha megszólítana, nem álok érte, nem adnám-e oda neki? Minap az úri utzába, egy síró gyermeket, ki sirt, mivel egy forint helypénzt kellett volna szüleinek fizetni, a forinthez még egy tizes hibázott s így ki fogják vetni szegényeket, hidd néhány napig minden kedvem oda vólt, éjel is ez járt a fejembe, mert nem adhattam neki. Itt édes mamám egy rajzolatot küldök. Az esztergálos machinát holnap fel állítják. Mivel írtad leveledbe, melly oly kedves vala nekem, hogy innen oly szörnyű, iszonyú, mord, borzasztó, szörnyű, félelmes, ijesztő, véres, rettenetes hírek szárnyalnak, kötelességemnek tartom gondos anyai szerető szívedet meg nyugtatni, mivel mind az nem igaz... Én a legkisebb veszedelmet is kerülöm, ha értem nem is tenném, leg alább érted. Tudva kegyes jószágodat erántunk, mely szerént szeretetedet nekünk kívánod („a munka után édes a nyugalom“ — ha emlékszel azon képre), hogy munka után mulassuk néha magunkat, néha ha valami nevezetes darabot játszanak, el megyünk a színházba, annál inkább mivel a hófmester irgalmatlan kedvét mord képekkel észre veteli, ki különben igen jó, világra való iparkodó e. c. Ezért tehát bízva örökös szeretetednek érdemlésébe, maradok hóltig háládatos Imréd. — Újesztendei kíváнатomat, minek is nyilvánítsam, úgyis tudod, hogy fia ily jó anyának neki mit kíván. Nénit. Nintsit tsókolom, neki is küldök egy képet, t. i. Néninek Bódinak írok, Buksát, Borit e. c. c. e. c. c. tisztelem mi afféle és úgy tovább punktum.“

A levél megy haza Sztregovára. Vajjon az otthoniak mit csinálnak? Hogy van Marie Keszen?

Vajjon jólvan-e a kis Pepi? Mert Marienak már kisfia született, azt is Pepinek hívják, mint az apját. Csak az egyik kis Pepi, másik nagy Pepi, így különböztetik meg őket beszélgetés közben. Sőt már egy kislánya is volt, de az négynapos korában meghalt. Szegény nagy Pepi sokat betegeskedik, a gégéjével van valami baj, nem tudni, micsoda. A multban ő maga is megérkezett az alkalmatossággal, mert dolga volt Pesten. megnázta a gyerekeket. Már alig lehet hallani a hangját, olyan rekedt. Pedig ez nagyon kellemetlen neki, hiszen gyűléseken szónokolnia kell: igen nagy ember a vármegyében, őt választották meg legutóbb vármegyei főjegyzőnek, utóbb még alispán lesz, már pedig az nagy dolog. Pláne a gyönyörű szép, új megyeházán, amit most avattak, három esztendeje.

De akkor jött csak a nagy öröm, mikor az alkalmatosságról ő maga szállt le egyszer egy februárvégi napon: özvegy Madách Imréné, az édesanya.

— No, no, no, szeles kölykei, meg ne fojtsatok már. Fogjátok csak ezt a kosarat. Te az ernyőmet fogd. Te a táskámat.

Ott maradt az anya jó pár napig. És mikor már készülődött volna visszafelé Sztregovára, megint csak maradt. Rossz hírek kezdtek lengeni a levegőben, nem akarta itthagyni a gyerekeket. Azt beszélték, hogy árvíz lesz.

A Duna folytonosan áradt, multévi december óta. Most már akkorára nőtt a víz, hogy esténként távoli harangszót hozott a szél: a közeli falvakban félreverték a harangot az árvízveszedelem miatt. És a pesti utcán megjelentek az első árvízázdozatok. Rongyos menekültek voltak ezek, riadt ábrázattal bandukoltak a havas országúton. Némelyik borjút, vagy kecskét hajtott, mert a háziállatot még meg tudta menteni. Kutya is csetlett-botlott a szomorú menetelők lába alatt. Vastag ruhába bugyolált csecsemőket cipeltek az anyák, némelyik ember taligán tolta azt

a szegényes házi holmit, ágyneműt vagy egyebet, amit elhozhatott. És akihez szólt az ember utcán, vagy szomszédban, nem beszélt semmi másról, mint a veszedelemről. Jött a hír, hogy Tolnán felül megállt a jég, a zajló Duna folyton úszó jégtáblái ebbe beleakadtak, feltornyosultak, s a víz úgy megdagadt, hogy már a jég felett ömlött keresztül. Egy nap még ijesztőbb hír jött: ahogy a tolnai hármas Duna-ágnál Pest alatt, úgy állt meg a zajló jég Visegrádnál Pest felett. Esztergomtól kezdve felfelé Bécsig már elpusztultak a partmenti községek mind. S a Duna egyre nőtt Pesten: huszonegy láb magas volt már, amire az öregek sem emlékeztek, hogy valaha is előfordult volna.

— Jaj, dehogy megyek, gyerekeim, dehogy megyek, hiszen megölne miattatok az aggodalom Sztregován.

Egész nap nagy tömeg nép sölétlett a Duna két partján. Egész Pest és egész Buda a vízhez járult áradást nézni. Széles térség volt a pesti oldalon, a part, a házak jóval beljebb kezdődtek. A görög templommal egysorban álló házak vonalától a vízig szabad volt a tér, és itt rengeteg ember ácsorgott reggeltől estig. A víz minden órán nőtt. Madáchné is kiment oda három fiával. Mikor hazamentek, az özvegy levelet írt Marienak Keszegre és Nincsinek Sztregovára: nem megy, nem bírja itthagyni a fiúkat, mert itt minden jel szerint nagy baj készül.

Március tizennegyedikén déltájban az a hír jött, hogy Visegrád alatt megindult a zaj. Ha az a rettentő jégtömeg a színültig telt Duna-mederben ideér, itt a katasztrófa. Valaki délután kint járt a soroksári töltésen és elmondta hazajövet, hogy ott a Duna valóságos jegestenger, partját a messzeségben nem látni és az irdatlan, jeges vízfelületről négy toronytető látszik ki: négy teljesen elöntött falu tornyai. Ekkor már rengeteg szekér ment kifelé Pest-

ről, a parthoz közel lakó családok óvatosságból szekérre rakatták holmijukat és mentek kifelé a Rákos irányában. Estefelé ágyúlövéseket lehetett hallani; a katonaság igyekezett szétlőni a Csepelnél megrekedt jeget. Szét is lőttek sokat belőle. Egy házbeli azt a hirt hozta a Széna-piaci lakóknak, hogy hálistennek, apad a Duna, eddig már nyolc hüvelykkel alacsonyabb.

Madáchné megnyugodott és valamennyien aludni tértek. Éjfélkor Emi arra riadt fel, hogy anyja felöltözve ott áll az ablaknál. A fiú kiugrott az ágyból.

— Csendesen, — súgta az anya — fel ne keltsd a fiúkat, most már úgysem mehetünk el innen.

Emi kinézett. Az utcán sötétes csillogással már látszott a víz. A Duna irányából jött és valószínűtlen gyorsasággal nőtt. A fiú megdöbbenve kapott az anyja keze után. Mintegy védelmet keresve, az anyai kezet akarta fogni. De nagyon fázott, mert a kályhában ekkorára már kialudt a tűz. A szomszéd szobából áthallatszott a két fiú és a hófmester egészséges, nyugalmas szuszogása. Emi visszaugrott ruháihoz, magára kapkodott, amit tudott, és visszament anyja mellé az ablakhoz. Az áradás azalatt, míg öltözött, igen sokat nőtt. Mintha az egész Duna erre fordult volna és jönne megállíthatatlan módon.

Az ablaktáblák megzörrentek. Ágyúlövés hangzott Buda felől. Aztán még egy. És harangszó. Valamelyik közeli templomban már hirdették félrevert zengéssel a veszedelmet. Lent a Széna-piacon szekerek robogtak ordítózó emberekkel, a víz már majdnem kerékagyig ért, a lovak rémülten nyerítettek.

A kétségbeesés zaja szinte átmenet nélkül tört ki az éjszakából. Sikoltozás, ablakesapkodás, kapudörömbölés. Itt is, ott is elkésett emberek dörömböltek a kapuk előtt, térdig állva a vízben, de a kapuk nem nyíltak ki, sok helyen már másztak befelé a sötétség-

ben alig kivehető alakok az ablakokon. Zúgás és bugyborékolás hallatszott, a víz mindenütt beomlott a pincékbe. Földrengésszerű morgás tört elé a föld alól, ahogy ott álltak az ablakban, s a pádimentom meg-megremegett a lábuk alatt. Közben az ordítózás és sikoltozás egyre erősödött odakint, és minduntalan megzörrentette az ablakokat a távoli ágyúszó. Ők ott álltak a sötétben és hallgatva néztek ki. Emi észrevette, hogy anyjának mozog az ajka. Madáchné imádkozott.

Egyszer csak motoszkálás hallatszott a szomszéd szobából, megrecsegett az egyik ágy, s a következő pillanatban a hófmester odaát torkaszakadtából ordítózni kezdett:

— Méltóságos asszony! Méltóságos asszony! Segítség! Menekülni! Menekülni!

A két fiú felébredt a kiabálásra és azonnal mind a kettő hangosan sírni kezdett.

— Maga számár, — szólát át az anya — most felzavarta őket! Öltözködjék fel és maradjon nyugodtan. Emi, menj át, fiam, csittítsd le a gyerekeket.

Emi átment és lecsendesítette Károlyt is, Palit is. Most már mind öltözködni kezdtek. A hófmester meggyújtotta a faggyúgyertyát. Kisvártatva mindnyájan az ablakoknál állottak, szétosztva magukat az ablakok között. A hófmester az anya parancsára tüzet kezdett rakni a kályhában. Ott még volt valami parázs.

— Mama, mi lesz velünk? — kérdezte rémülten Károly. Pali megint sírni kezdett.

— Csendben legyetek, egy mukkot se halljak, — ripakodott rájuk az anya — nem lesz velünk semmi. Elmenni innen nem lehet.

— De a víz nő, méltóságos asszonyom, — szólát a rémülettől dideregve a hófmester. Ugyanekkor a konyha felől csattant fel egy váratlan sikoltozás. A gazdasszony nyilván most ébredt fel. Pár pillanat

mulva már bent is volt a szobában kócos hajjal, az ijedelemtől félőrült arccal, torkaszakadtából kiáltozva. Alig tudták lecsendesíteni.

— Emeleten vagyunk, eddig nem jön fel a víz.

— De méltóságos asszonyom, ide vagyunk zárva!

— Hát aztán? Az éléskamra tele van, fánk is van bőven fűteni. El vagyunk itt akár egy hétig is, ne óbégasson, az én Istenem áldja meg, mit rémitgeti itt a gyerekeket.

A hófmester elhallgatott. Kint a piacon még mindig nőtt a víz. És egyszerre erős fény csillant fel egy mellékutca felől. Dereglye fordult ki a térre, rajta evezősök és csáklyás emberek. A dereglye élén egy ember lobogó fáklyát tartott magasra. Ugyanebben a pillanatban erős dördülés hallatszott: nem messze tőlük az egyik mellékutca régi kis sarokháza, amelynek a földszintes, alacsony ablakáig kezdett már érni a víz, robbanásszerű detonációval összeomlott. Foghijjas ábrázatú lyuk maradt utána.

— Mi is összedőlünk, — kiáltott fel Pali és megint csak hangosan elkezdett sírni. Rögtön rá Károly is, és azonnal csatlakozott a bőgésben a gazdasszony is.

— Ejnye, már nem tudom, mit csináljak veletek, — kiáltott az anya — lesz csend rögtön, vagy nem lesz?

A gyerekek szepegve elhallgattak. Most már a két kisebbik is ott volt az anyja mellett, görcsösen fogták a szoknyáját. Odakint nem szűnt az ordítózás. A földszintes házak teteje tele volt emberekkel, jajveszékelve kiabált valamennyi. Néhol egyik-másik veszekedve kiabált, mert a mellette kapaszkodó megfogta. A csónakok és dereglyék szaporodtak, a fáklyák fénye messzire nyúlt a fekete vízen és remegő fényuszályt alkotott. Egyik csónak a legközelebbi háztető tövébe állt, a bent ülők kezdték leemelgetni

a tetőn kapaszkodókat. Serényen folyt a mentés. És most már látni lehetett, hogy az áradás tempója lassudott egy kissé.

— Nem lesz itt semmi baj, — mondta Madáchné keményen és nyugodtan — még szerencse, hogy ezek itt a földszinten elutaztak. Már rég feljöttek volna szállást kérni. De a holmijuk az ördögé.

Emi hirtelen felnyögött megborzadva. Kiáltani akart. De anyja megszorította gyorsan a karját. Ő megértette a jelt és hallgatott. A két fiú nem vette észre, amit ő észrevett: közvetlen alattuk egy megfuladt embert hömpölygetett a víz. Lassan vitte odébb, még a falnak is nekiütötte. Hogy milyen volt, azt a homályban nem lehetett kivenni. És közben folyton szólt az ágyú, és gyakran lehetett hallani egy másféle hangú tompa dördülést is: valahol megint egy ház omlott össze. A sikoltozás, jajveszékelés, ordítózás egy pillanatra sem szűnt meg.

Így álltak az ablakokban reggel négy óráig. Akkor mindet leverte lábáról az izgalom fáradsága és az álmoság. A két kisebb fiú ruhástul omlott az ágyra. Olyan mélyen aludtak, hogy mikor anyjuk az Emi segítségével levetköztette őket, nem ébredtek fel egy pillanatra sem. Reggel öt órakor Emi és a hófmester is készülődtek lefeküdni, a gazdasszony engedelmet kért, hogy behozhassa a szalmazsákot, mert ha egyedül kell kint aludnia a konyhán, megbolondul.

— Hát Miska? — szólt egyszerre Emi.

Az ám. Az inas. Arról teljesen megfeledkeztek. Emi kisietett megnézni. És azzal a hírrel jött vissza, hogy az inas úgy alszik, mint a bunda. Úgy horkol, akár a fűrészt. Nem tud semmiről semmit. Még a gazdasszony óbégatása sem költötte fel. Hogy fog az csodálkozni, ha felébred. Végre mindenki lefeküdt aludni, mást úgysem tehettek. Kintről változatlanul

behallatszott a csobogás, a sikoltozás, a csónakosok kiáltozása, az összedülő házak távoli durranásai.

Másnap már beleérték magukat a különös helyzetbe. Nappali világításnál már nem volt olyan rémes a dolog, a háztetőkön már nem volt ember sehol, az elöntött téren csónakok cirkáltak, katonai dereglyéket is lehetett látni. Az ablakokból lekiabáltak a csónakokra, onnan felkiabáltak. Újságolták a részleteket. Az Új-téren, amely magasabb szintje folytán alig kapott vizet, leírhatatlan tömeget zsúfolt össze az éjszaka. A legtöbb megmentett embert Budára vitték át, a nádor megnyitotta palotája összes termeit, a főhercegi termekben százával tanyáztak az áradás kárvallottai. Felbukkantak élelmiszeres dereglyék is: kenyeret, miegymást hoztak a bennszorult lakosságuknak.

Madáchné nyugodtan megrendelte otthon az ebédet. Nem volt annak semmi híja, igen jól ebédelt a család. Délután az ablakoknál voltak és lesték a csónakon arra menők híreit, de lámpagyújtáskor már úgy megszokták az egészet, hogy Emi leült olvasni. Vacsora után már rendes időben feküdtek le.

— Képzeljétek, hogy Velencében alszunk, — mondta Emi jókedvűen öccseinek.

Három napig tartott a fogság. A víz már kezdett lassan visszatérni. Negyedik nap már kimehettek az utcára. De előbb fejszével kellett kivenni a kaput, mert az úgy bedagadt az iszaptól, hogy nyitni lehetetlen volt.

Borzasztó pusztulás képét mutatta Pest. Vastagon feküdt az iszap az utcákon, s az iszapban lépten-nyomon állati hullák heverték: lovak, kutya, macskák tetemei. Rengeteg ház romokban hevert, a legtöbbnek előfala szakadt le, s most olyan volt kitérülte belseje, mint valami színházi díszlet. Szekereken a lakásuk romjaiba visszatérők robogtak a Rákos felől, leírhatatlan sokaság tolongott mindenütt.

Madáchné egy hét múlva utazott haza, s a diák-tanyán a három fiú élete visszatért a régi kerékvágásba. Emi tanult, olvasott, festett, esztergályozott.

Mert valóságos igazi esztergapadot szereltek fel pár hónap múlva a széna-piaci diákszálláson. Mivel az előkelő familiák hagyományos szokás szerint valami mesterséget választottak fiaiknak a tanulás mellett, akárcsak a dinasztíák, a kamarás fia abban állapodott meg édesanyjával, hogy az esztergályos-mesterséget fogja kitanulni. Hosszú keresgélés, válogatás, alkudozás után sikerült szerszámot is találni, meg mestert is, aki az ipar első fogásaira az úrfit oktattja. Vézna kis öreg volt ez az esztergályos, mesterségére igen büszke ember, aki szentül hitte, hogy az egész világ az esztergályos-mesterség körül forog. Úgy magyarázta Eminek az esztergapad birodalmát, mint a király magyarázhatja országát az odalátogató szomszéd uralkodónak. A két fiú, Károly és Pali, mohó kíváncsisággal nézte az eszterga-leckét. A kisdíáki fantáziára izgalmas hatást gyakorolt az okos masina, amelyet alul féllábbal kellett hajtani, hogy fent szédületes gyorsasággal forogjon a beszorított fadarab, amelyből véső, fúró és miegymás a legkülönbözőbb, de minden szabályos alakzatokat tudta fabrikálni. S ezalatt az öreg esztergályos — közben szorgalmasan tubákolva — bőbeszédűen előadta nézeteit a világ folyásáról. Ha például Széchenyi Istvánról volt szó, megcsóválta a fejét:

— Nagy bajok ezek, úrfi. A Duna alját is megcsinálta ez a Széchenyi, felrobbantotta a Vaskaput. Négy éve járnak rajta a hajók. Jó. De mi lesz, ha a töröknek eszébe jut megint elfoglalni az országot? Széchenyi most megcsinálta neki az utat. Egyszerűen feljönnek a vízen, punctum.

Vagy arról beszéltek, hogy katonatisztek kiképzésére Ludovikát építenek.

— Nem ér a semmit, úrfi. A katonaságot nem

lehet könyvből tanulni. Céhekbe kellene tenni a katonákat is, mint a mesterembereket. Csak az lehetne mester, aki remeket csinál. Van a világon gyakorta háború, hol itt, hol ott. Ilyenkor a katonalegényt oda kellene küldeni, mutassa meg, mit tud.

Kossuthról is szó esett az esztergapad mellett. Akkor fogták el, mikor a fiúk Sztregováról Pestre költözni készülődtek, s azóta is börtönben volt.

— Nem él az már régen, — mondta, legyintve az esztergályos — eltették azt láb alól.

A fiúk csodálkozva hallgatták a bölcs esztergályost, a szobát a fatörmelék erős szaga és az esztergapad surrogó nesze töltötte meg. Pár hónap múlva Emi már saját készítésű borstartót küldött haza anyjának. Nagyon szép borstartó volt, akárki megnézhetne.

Festeni Herr Gschwind tanította Emit. Pár röpke rajzóra után olajra fogta. Nagy passzió volt ez az olajfestés. Nem kellett gyáva gonddal vigyázni, hogy egyik szín bele ne menjen a másikba. Egyik festék fedte a másikat. A fiú nagy odaadással piszmogott a falemez, vagy vászon felett. Mivel lornyettre nem maradt kényelmesen szabad keze, olyan közel kellett hajolnia a képhez, hogy orra majdnem a festéket érte. Nagyon tetszett neki, amit csinált. Olajfestmény is indult már haza Sztregovára, mikor az alkalmatosság, kincsei kirakodása után, visszafordult a váci országútnak.

Az időbeosztásból a tánc is elvette a maga heti egy-két óráját. Graciózus mozdulatokkal lépett be a diáktanyára Wolff úr, a tánctanár, mellette a zenét szolgáltató hegedűs. A hegedűs kiszedte a tokból a hegedűt, leült az odakészített székre. Wolff úr elkezdett magyarázni, folyton hajlongva, folyton muto-gatva a mozdulatokat, ajkain édesded bájmosollyal. Majd intett a hegedűsnek, aki cincogva rázendített a keringőre. Emi átkarolta Károlyt és csetelve-botolva

megindult a keringő. Bizony nem valami jól ment. Károly még csak boldogult vele valahogy, de Emi sehogysem. Haloványan érezte, hogy ennek a mester-ségnek benn kell lennie az ember lábában, a tánc-mester csak arravaló, hogy onnan kicsalogassa. De azt, ami nincs benne a bokában, semmiféle táncmester onnan kicsalogatni nem tudja. Mivel azonban táncot tanulni muszáj volt, hát tanulta. A végén úgy, ahogy ment is. És Spányik hófmester, aki hosszúszerű csibukkal a szájában az ajtófélnék támaszkodva szemlélte az ifjak ugrádozását, most már kevés alkalmat talált, hogy szokása szerint rosszalólag megcsóválja a fejét.

A hírek rendszeresen érkeztek hazulról. Nagy Pepi folyton rekedtebb szegény, de megválasztották második alispánnak. Most már Marie vicispánné. Maithényi Károly bácsi, akinek a lányát egy Goszthony vette el, meghalt Versegen. És így tovább.

Ugyanígy mennek a levelek haza a diáktanyáról Sztregovára is az anyának, Keszegre is Marienak. Például:

„1838. 11. Dec. Kedves Marim! Sajnálva olvastam leveledet, mely tudósított szegény Pepinek betegségéről. S tsak azon egy remény vigasztal, hogy még Decemberbe (saját ígérete szerint) itt ölelhetem. Karácsonyi Christust még nem árulnak, a chokoládét Károly elküldötte, s tsak azt aprehendálok (mint Fábikné ifiú asszony), hogy komissiódat nem rám bíztad. Hogy egy complimentet vulgo hazugságot sajtoljak ki tollaniból, nagy röviden mondanom kell, hogy igen kelemes gyönyörű foglalatosság oly báj lepte kegyes néembernek comissiót végezni, mint te vagy — (bravo ez jól sült el, talán először életembe, szinte megizzadtam bele) mert levélírás és chokolade ellen különös antipátiám vagyok — — ha bár azt igen tántorítja azon öröm, s gyönyör néked v. hozzád szólhatni bár ily (nem mondom rö-

vid, de) tsuf írású sorokba is — — (már ennyi compliment nagyon is sok) — — (de csak ne légy tőlük kevély, hisz maga az érdem elismerés szól belőlem, s ismét igen jól folynak ezek a tolból, ha valakinek írunk, kit szeretünk), de így sohasem végezem el — — azért Isten véled, Pepit s Pepit tsókolva ezerszer maradok (itt pesten, elég baj hogy hozzád nem mehetek) bátyád, vagy ötséd, amint tetszik, Imre. Verte subito! Porzóm nincs. azért tüznél kell száritani iratom, de nem gyertyafüsttől ily fekete, de szívem tüze füsttől, n. b. ha 1-ör van szívem, mert biz én ezen soha sem okoskodtam, 2-or ha az tsak ugyan ég, 3-or ha füstől is. Pestnek bizonyos jövendölések szerint hólnap el kell sülnedni, az utca szögleteken tzédulák vulgó „hirdetések“ voltak ki ragasztva. hogy e hírt terjeszteni nem szabad, s töb tzinkosok be is fogattak este. Ha igaz, hát majd elbeszélem, hogy hogy vólt, ha nem igaz, annál jobb — — — azonban én az ujságot szeretem, errül is lessz legalább mit beszélni, nem kel arról philosophálni, vajjon hány bibliotheka vólt az özön víz előtt, v. hány haj van az öreg úr parókájában. M. I.“

Kamaszhumor. Emi a sok betegség, lábfájás, torokfájás, a reggeltől estig zsúfolt tanulási órák közepette is mindig derült. Sógora, a nagy Pepi, azt szokta róla mondani, hogy ebben a fiúban van valami öreguras, az ember szinte azt várná, hogy pipára gyújtson és elkezdjen adomázni a régi időkről. Ez a tulajdonsága olyan kedves, hogy mindenki kényezteti.

Csak az édesanyja nem. Pedig nem tudja titkolni, hogy ez a legkedvesebb gyereke. És jól tudja, hogy ez a gyerek nem közönséges fiúi szeretettel, hanem valami misztikus rajongással csügg rajta. De özvegy Madách Imréné nem ismeri a szentimentális családi leveleket. Minden levele a szigorú uralkodóé, aki kemény kézzel készíti elő népe boldogságát. S az ifjú alattvaló egyszer feljajdul.

„Édes Mamám! Ha szívemre téve kezemet az égre tekintek, kérdve lelki-ismeretemet, mit tévél, hogy megérdemlém az egész világ megvetését, mert ha egy szerető anya teszi azt, minél inkább az érdektelenebb tsapat, nem lelek semmit, éppen semmit, tán néhány gyöngeségen kívül, mi vádolhasson. Én egész életemet egy szent tüzre áldozám, a' legszentebre, melyet ember csak el érni vágyhat, 's ez vőlt: azon anyai fáradoalmak, agódások, 's gondviselésnek bármi kis részét le róvhatni, 's ha ezernyi kellemetlenségnek ki téve magam, v. ezernyi örömtől elvonúlva kérdezem magam: mi ezért a díj, szívembe egy szózat emelkedet, mely súgta: anyád meg elégedesse, 's én ezután folytattam a nehéz utat, mert oly ditső vezérem vőlt — a remény. Ülő életre szentelém magam, olvastam, megnyit lehetet, 's erköltsöm ellen tán sehol senki ki nem álhat. Óh! mi fájdalmas ezen öntudattal a bizodalmatlanság. Nem mondom mit érezek mindig ily alkalommal, mert kimondhatatlan az, nem mondom a szégyenpirulást magam és társaim előtt, de azt, hogy egy anya ötet úgy szerető fiára gyanakszik, ha hat órakor othon nintsen, — — óh Édes mamám! 's ha még az mondatik hogy kóbor vagyok, hogy hon sohasem vagyok. — — 8-tól 11-ig az iskolába lévén, délután ismét 2-től 4-ig 's haza jövök mestereimnek is eleget tenni, 's ha este nem látok majd dolgozni, akkor is tilos nékem barátim körökbe mutatni néhány pertzet. De hagyán, te kívánod. 'S ha visszajövök a templomból, v. másunnan, ismét azon ölö, gyanús szavak, „talán nem is vőltál a templomba“ és u. t. Mindenkor inkább egy tördőfést éreznék mellembe. Valóba gyakran gondolám ilyenkor nem lenne e job' nem lennem, 's az ég hatalma ellen vétkezők. — — Mind meglegyen. Sohasem megyek hazulról el ezentúl, mint hova kell, hogy essen életem mentül hamarab' áldozatául, megmenekedve a földi szenvedésektől. Mutatja úgyis mellem 's egészségem, hogy nem oly igen

hosszú lessz a földi pálya. Legyen az bármi rövid is szentelve neked — — téged holtig szerető fiad Imre. — Többet nem írhatok védségemre, de evvel a vég ítéleten is bírám elébe álhatok mondva: ilyen valék. Tán nevetni fogod zavarodásomat, óh mert engemet tsak az ért, ki érezte keservemet.“

A fiú szenved. Már tizenhat éves. És nemsokára mégjobban fog szenvedni.

V.

Igen nagy hűhót okozott az egyetemen az öreg Horvát István. Tekintélyes professzor volt az egyetemen, tudatott róla, hogy a hatalmas Ürményi-család áll a háta mögött. Megengedhette magának az olyan vakmerőséget, hogy egy szép nap kiiratta az univerzitás hirdető táblájára: ő az új szemeszterben nem latinul, hanem magyarul fog előadni. A harminchatos országgyűlés hosszú vitatkozások után kimondotta, hogy a törvényeket ezentúl magyarul fogják szövegezni. A magyar nyelv felmagasztosításának eszméje varázslatos fénnyel élt az ifjabb köztudatban, nagy divat lett magyarul beszélni, s bár az öregek ferde szemmel nézték a maguk latinul beszélgető, dolmányzsebben Horáciust hordó világának ilyen irritáns alterációit, az ő sorukban is akadt, aki a fiatalokkal tartott. Horvát István hosszú küzdelem után elérte, hogy ötvenhároméves korára rendes tanár lett a pesti egyetemen. Most már nem nyúlhatott hozzá sok vehemens ellensége, most már kiállhatott a maga mondkájával. Tüzes, lelkes, heves ember volt, a fiúk imádták, tűzbe-vízbe mentek volna érte. Mikor magyar előadásai a magyar nyelvről, irodalomról és a „tollvezetés“ tárgyról megkezdődtek, a hallgatók nem tértek a terembe. A professzort megéljenezték, mikor

a fiúk tömött, szorongó sokaságán át felvergődött a katedrára, és megéljeneztek, mikor lejött onnan. A lelkes éljenzők között volt Madách Imre is, akinek nemcsak hallgatói vonatkozásai voltak a professzorhoz. Horvát István közel állott annakidején a Marczibányiakhoz, ezelőtt húsz esztendővel egyike volt azoknak, akik a nagyszabású Marczibányi-féle irodalmi alap felügyelésére delegáltattak, s még jól emlékezett abból az időből a Marczibányi—Maithényi—Madách összefüggésre. Mikor a fiú jelentkezett nála, felnézett.

— Ismertem nagyapádat is. Aztán csak neki annak a tanulásnak amúgy magyarán, érted-e?

— Igenis, professzor úr.

— Fenét professzor úr! Tanító úr! Magyarok vagyunk!

Imre szeretett volna a nyakába ugrani ennek a kedves embernek. Az ifjúság úgy van ezzel, mint a kiskutya: ösztönösen megérzi, hogy őt ki szereti.

Követte a hevesen magyarkodó Horvát István példáját egy másik professzor is: Schedel Ferenc, aki az orvosi karon oktatott. Ő is kiiratta az aulában a hirdető táblára, hogy magyarul fog előadni. A fiúk erre mindnyájan beiratkoztak egészségtant hallgatni. A Schedel termében is fiú fiú hátán szorongott. És éljeneztek a professzort minden órán ott is. Kivált egy nyolc ifjúból álló csoport, névszerint: gróf Andrássy Gyula, gróf Andrássy Manó, báró Balassa Antal, Beniczky Ödön, Boronkay Rudolf, Lónyay Albert, Lónyay Menyhért, Madách Imre.

A nyolc fiú úgy akadt össze az egyetemen, ahogy társadalmilag egymáshoz való, hajlamaikban és érdeklődéseikben egyező ifjak az egyetemi idő kezdetén mindig és mindenütt hamar megtalálják egymást.

Ez a nyolc fiatal diák együtt volt folyton, lassanként rajtuk is ragadt az az elnevezés, hogy „a nyolcak“, amit ők nemcsak hogy szívesen vettek, hanem örömet emlegették maguk is ezen a néven

baráti társaságukat. Az egyetemen nem voltak éppen népszerűek. Rátartiak voltak modorukban, új csatlakozók felvételétől vonakodtak, azonkívül a Pestre eresztett és zabolátlan kényéire bocsátott fiatalság életmódjában nem vettek részt: nem jártak soha kávéházba, semmi diák-mulatságban részt nem vettek, a kártyának színét sem látták, még a diákság ártatlan passziójától, a billiárdozástól is tartózkodtak. Az egyetemi társak ezért úgy beszéltek róluk, mint semmire sem használható savanyú filisztereokról, de titokban sajogva irigyelték jó ruháikat, származásukat, fellépésük tudatos biztosságát. A társadalmi és vagyoni különbség sem a gyermekkorban, sem a meglelt férfikorban nem szánt olyan mély érzéseket, mint serdülő fiatalemberek közt. A büszke még büszkébb, a mellőzött még mellőzöttebb ilyenkor. A nyolcak, ha szokás szerint együtt tanyáztak órák közt a folyosón, vagy együtt léptettek ki az egyetem kapuján és egymás mellett katonás léptekkel marsolva haladtak, a magukénak tudhatták a világot a rájuk szegeződő szegénysorsú pillantások közepette. Nem mintha különösebb döllyföt ültetett volna beléjük a természet, de otthon legkisebb koruktól nem hallottak egyebet, mint kivételes származásuk dicsőségét, vagyonuk büszke emlegetését és azt a közpályát, amelyen hagyományaiknál fogva mindegyiköknök fényes helyet kellett majd betölteni valaha.

Imre legjobban Lónyay Menyhértet szerette köztük. Lubinak hecéztek maguk között, élénk, eszes fiú volt, határozott, bátor, minden vállalkozásra kész. Imre a maga kiegészítőjéhez vonzódott benne, ő csendes volt és szelíd, heves viták elől kitérő, hirtelen vállalkozásoknál megfontolt és halogató. A többiek is gyakran jártak a Lónyay-házhoz, mert a ház fekvése önként kínálkozott összejövetelei helynek: Lónyayék az egyetem tőszomszédságában laktak, a Palikucsevnycsében. De a leggyakoribb vendég mégis Imre volt.

Az az anyai tilalom, amely a házon kívül való járkálást elzárta előle, az utóbbi időkben enyhült. Nem mintha az anya engedett volna a nevelési álláspontjából, hanem mert Imre tizenhat éves lett, és az özvegy most látta idejét annak, hogy fia úriháznaknál kezdjen forogni és formái csiszolóddjanak.

A nyolcak érdeklődésének legfőbb tárgya az irodalom volt. Ebben főszerepet természetesen a kedvenc tanár játszott, az irodalmat előadó Horvát István. A többi professzor alig volt rájuk lelkesítő hatással szakmája terén.

De nemcsak Horvát István miatt kaptak kedvet az irodalomhoz. Volt annak még sok oka, a fiúk külön-külön egyénisége szerint, általános oka pedig a levegőben úszó litterátus korszellem. A magyar irodalom érdekében heves agitáció folyt a közéletben. Az Akadémia, mint fiatal intézet, már sokat hallatott magáról, a nyelvújító Kazinczy nemrég távozott alakja még friss és nagyszerű héroszi emlékekkel élt a fantáziákban, Kölcseyt is nemrég temették, a Kisfaludy-Társaság is javában dolgozott már, az élő nagyok között Vörösmarty akkora tiszteletre tett szert, amilyenre eladdig magyar költő aligha, s a vadonatúj Nemzeti Színház már játszott.

A nyolcak tehát tüzesen vitáztak irodalomról. Lónyayéknál megvolt az Athenaeum, amelybe Vörösmarty és Bajza írtak. A Rajzolatokat is olvasták a fiúk, a Zalán futásából némelyikök egész oldalakat tudott kívülről, s az utcán meglökték egymást, ha Fáy Andrással találkoztak: ő a Kisfaludy-Társaság elnöke. Schedelt is külön respektussal szemlélték a katedrán, mint az Akadémia titkárát, mikor pedig Horvát István órája következett, már előre izgatottan várták az irodalmi csemegéket: Horvát professzor annakidején résztvett az Akadémia megszervezésében, de aztán a maga makacs feje szerint elfordult az új intézettől és diákjainak szenvedelmesen magyarázta

irodalmi órán, hogy vidéken lakó rendes tagokat felvenni az intézet elvi céljával ellenkezik, valamint irodalomellenes dolog az akadémikusoknak nem fizetni méltó évdíjat. Az irodalmi élet egyéb intimitásai is érdekelték az ifjakat. Ismerték azt a pikáns affért, amelyet Kisfaludy Sándor, a Himfy-versek lantosa, rendezett sértődöttségében az Akadémián, mert a harmincharmadiki nagyjutalmat nem neki adták, hanem megosztották közte és Vörösmarty között, — tudták, hogy báró Eötvös József fogalmazó a kancellárián, hogy Széplaky Erneszt álnéven Bajza József közöl műfordításokat, hogy Czuczor Gergely katolikus pap és Győrött tanárkodik, hogy a Pester Tagblattban humorizáló Saphir a híres Saphirnak unokatestvére. És mint más helyeken és más korokban, ugyanígy összeverődött más irodalomrajongó ifjú körök, ők maguk is mindenáron írni akartak.

— Alapítunk egy lapot, — mondta egy nap Lónyay Menyhért, a legvállalkozóbb közöttük.

— Nekem már volt lapom, — szólt erre csendesen, önmagán mosolyogva Madách Emi, — gyönyörű szép címe volt: „Litteraturai Kevercs“. Akkor alapítottam Pali öcsémmel, mikor felköltöztünk Pestre. Holnap elhozom, ami megjelent belőle, arról aztán példát vehettek.

Ei is hozta. A kézzel írott naív füzetkék kézről-kézre jártak.

— Hiszen ez nem szépirodalmi lap, — mondta Andrassy Gyula, — hanem tudományos folyóirat. Nézzétek, még a mottója is milyen hochtrabend.

A gyermekded folyóirat kézzel rajzolt kalligrafikus címe alatt ott díszlett a Berzsenyiből vett mottó: „Ész az Isten, mely minket vezet, Melynek hatalmán mindenki meghajol.“

— Ezt atyánktól tanultuk, ezt a mottó-szokást. Ő szeretett könyveknek, már tudniillik a más könyveknek, mottókat adni. Volt neki, emlékszem, egy csilla-

gászati földrajza, most is megvan otthon, Sztregován, abba egy Dayka Gábor-idézetet írt bele: „Setétség vonta bé törvényid, ó, Természet, S az Úr mond: Légy Newton! s Világosság tenyészett.“

— Ejnye, de szép gondolat, — szólt élénken Lónyay Menyhért, — ezt nem ismertem, mondd el még egyszer.

Madách Imre elmondta még egyszer. Nagyon tetszett mindenkinek. Akkor megint visszatértek a „Litteraturai Kevercs“-re. Írt abba két író is, egy Ligeti nevű, meg egy Sólyom nevű. Ligetiről elárulta Madách Imre, hogy az nem más, mint Madách Pál, Sólyom pedig nem más, mint ő maga. Ligeti arról írt egy tudományos elmefuttatást, hogy a körvonalat hogyan lehet hét egyenlő részre osztani. Viszont Sólyom bölcselkedő közleményében kifejtette, hogy „az újkor jellege a világosság, míg az őskoré a titok és homályelvűség“.

— Mi az a homályelvűség? — kérdezte Balassa báró.

— Miszticizmus.

Nosza, egy pillanat alatt tüzes nyelvújítási vita származott ebből. Csak úgy röpködtek a Kazinczyra, Helmezyre, Baróti Szabó Dávidra, Horvát István előadásaira vonatkozó hivatkozások, a gúnyolásra alkalmas torz szavak, a mindedig ki nem egyenlített ellentétes vezérelvek. Ha bárhol az országban ugyanekkor magyar irodalomról kezdtek beszélgetni, a vége egész biztosan ugyanez lett. Mikor jósokára megúnták a hiábavaló érvelgetést, megint az alapítandó lapról kezdtek beszélni, s annak címénél megint kitört a nyelvészeti zenebona. Végül abban maradtak, hogy a „Kevercs“ elvét megtartva, Mixturának fogják nevezni folyóiratukat, és mottót is írnak a cím alá. Győztes az Andrássy Gyula mottója lett: „Wo allerhand curiosa in Versen und Prosa“. Határozatba ment az is, hogy minden számba mindenki ír, még pedig

sajátkezüleg, mert a folyóirat csak egyetlen-egy példányban fog megjelenni, s a példányok őrzésével Lónyay Menyhért és Albert bizatnak meg.

Kiki hazament azzal a türelmetlen izgalommal, amely fiatal lelkeknél egy pillanatnyi várakozást sem tűr ilyenkor. Valamennyien — kiki a maga otthonában — azonnal leültek költeni. Verset vagy prózát. Csak Madách Imre nem. Ő megvárta, míg a hófmeszter és két öccse lefekszenek, akkor aztán a mások által nem ismert rejtekhelyről elővett néhány darab féltreőrzött papirost. Versek voltak ott, egy beszély félbenhagyott eleje, néhány prózai elmefuttatás történelmi alakokról, továbbá egy történelmi dráma vázlatja és első jelenete.

Kiteregette maga előtt kincseit. Melyiket írja bele a Mixturába? A nyolcagnál az volt a szokás eddig, hogy Lónyayéknál kiki beletette alá nem írott és elváltotztatott írással letisztázott elmeszüleményét egy dobozba. Ebbe a dobozba sorra belenyúltak, kiki előhúzott egyet a névtelen írások közül és felolvasta. Arról aztán elkezdtek vitatkozni. Így a vita igazságos volt, mert csak egy résztvevő nem volt okvetlenül tárgyilagos, az az egy viszont igyekezett el nem árulni magát. Ha a többségnek tetszett a mű, a szerző megnevezte magát. Imre már többször tett névtelen kéziratot a dobozba. És a prózáját mindig alkalmasnak találta a vita, verseit mindig ledorongolták. Ezek a versek már mind megjárták a nyolcak ítélőszékét és több-kevesebb szótöbbséggel halálra ítéltettek. Aligha lehet ezek után saját neve odaírásával a Mixturának adni egyet is.

De hát csakugyan olyan haszontalanok ezek a versek? Emlékezett a kifogásokra pontosan, úgy hallgatta őket, mint a fejére zuhanó kalapácsütéseket. Egyik azt mondta: sok a magyartalanság. Másik azt mondta: a rímek igen rosszak. Harmadik azt mondta: az illetőnek, aki írta, semmi érzéke nincs a versforma

íránt. A negyedik azt mondta, hogy aki írni akar, az előbb tanuljon helyesírást. Viszont valamennyi versnél egyhangúan elismerték a nyolcakat, — mert tít-kát megőrzendő, ő is ravaszul így nyilatkozott, — hogy a gondolat szép és költői. Mi hát a baj vele és a költészettel? A rímek? Mért volnának rosszak a rímek? Itt van például egy rím az „Ábránd“ című költeményből: „ifjakkak — vágyinak“. Hát nem egy formán végződik ez a két szó? És miért rossz ez a sor, amelyet Balassa úgy kifogásolt: „Elvesztni házánróli gondimat“? Miért ne volna érzéke a versforma iránt, egyáltalában miért kell ahhoz külön érzék, ha az ember pontosan és hibátlanul megoldvassa a szótagokat? És a helyesírás! Hát ami igaz, az igaz, Kovács moderátor úr nem nagy súlyt vetett a helyesírásra, a váci papok pedig a vizsgákon elég enyhén kezelték. Hanyagul is ír, azt nem lehet tagadni. De hát egy vagy két betű a fontos, ha az ember valami szépséges és szent gondolatot akar kifejezni, nem maga a gondolat? Ugyanezt vetheti ellene a magyartalanság vádjának, és hogyan lehet magyartalan, ami magyarul van?

Hevesen vitázott így magában, gyertyavilágnál üldögélve, nem látható ellenfeleivel a nem hallható költő. Száz meg száz érvet tudott a maga védelmére felsorakoztatni. Csak igen haloványan érezte, hogy valami, amit ő nem képes tudni, nincsen rendben. Az olyan ember érezhet ilyesfélét, aki még soha madarat nem látott és jóhiszeműen igyekszik bebizonyítani a többieknek, hogy repülni lehetetlen. De mi hát az a csodálatos madár, amely megbújik a „nyelvérzék“, „formaérzék“, „rímtehetség“ és egyéb szavak mögött?

Egyik pillanatban azt felelte magának, hogy ezek afféle kitalált dolgok, a fiúk nagyképűségükben eszelek ki ezeket, hogy roppant tudományosoknak látszassanak. De a másik pillanatban már kétség támadt

benne. Hátha van minde dolognak valami titka, a mely előtte rejtve van, mert éppen úgy meg nem foghatja elméjével, mint a színvak szemével a pirosat? Nincs más hátra, meg kell valósítani a régi tervet. Holnap fel fogja keresni Bérczy Károlyt.

Bérczy Károly gyarmati fiú, onnan ismeri kisgyerekkorából, nála két évvel idősebb, a vármegyei főorvos fia. A váci piaristáknál tanult ő is, de nem magántanuló gyanánt, hanem mint nyilvános diák. Onnan a pesti piaristákhoz küldte az apja. Most már jogász, az egyetemen már találkoztak és nyájas szót is váltottak egymással. Bérczy igen jól ír, a Rajzolatokban, meg a Regélőben ki is nyomtatja verseit a szerkesztő. Az ő ítéletére lehet adni. Holnap felkeresi.

Másnap felkereste. Az egyetemen megbeszélte vele a délutáni találkozót. Izgatottan örült ennek a látogatásnak, de mikor végre ott ült a Bérczy Károly szállásán, látta magán nyugodni a fínom, kedves fiatalember előzékeny tekintetét, olyan piros lett, mint a pipacs és legjobban szeretett volna kiszaladni.

— Csak ki vele, kedves Imrém. Talán elfogyott a pénzed?

— Még rosszabb, — felelte pirulóan mosolyogva a látogató, — verseket írtam.

— Igazán? Látod, ennek nagyon örülök. Mutasd hamar.

— Nem, ne olvasd. Inkább én olvasom fel, úgy jobb szeretem. Hogy csináljuk? Egyenként? Vagy olvassam előbb valamennyit, és aztán beszélünk rólok?

— Olvasd valamennyit.

Imre nekifogott. Úgy dobogott a szíve a lámpaláztól, hogy minduntalan elcsuklott a hangja. De aztán belejött. Mikor egy verset befejezett, nem mert felnézni, mert félt a bíró arcától. Csak mikor az utolsót is elolvasta, nézett fel mindenre elkészülve. Nem tett kérdést, csak várt.

— Add ide azt, amelyiknek címe „Az anya gyermeke sirján“. Azt ki fogom adatni a Regélőben. Valószínűleg beteszik a Honművészbe; mint tudod, az az övék. Nekem bejárásom van oda.

— Jók a versek? — rebegte a boldogságtól megint csak biborpiros vendég.

— A többi, ha nem haragszol meg az öszinteségért, nekem nem nagyon tetszik. Gondolat akad mindegyikben, de a kidolgozás dőcög. Jobban kell ügyelned a formára. Ez az egy, ez még a leggördülékenyebb. Remélem, hogy ki fogják adni. Hát ott-hon mi ujság, mi hírt tudsz Nógrádból? Édesanyád ömértósága jól van?

— Köszönöm, hálistennek jól van. De hát hogy ügyeljek a formára?

Bérczy Károly gondolkozott egy darabig, aztán vállat vont.

— Tudja Isten, talán nem is lehet arra ügyelni. Érzék dolga.

A vendég tehetetlenül nézett a levegőbe. „Érzék“. Már megint ez a szó. Mit csináljon? Mit csináljon? Itt sem megy semmire. Alig észrevehetően vállat vont ő is. Aztán másfelé vette a társalgást.

— Te dolgozol valami nagyobb terven?

— Igen, én most színdarabot akarok írni. A vázlata nemsokára meglesz. „Bitorlott szerelem“ a címe. Te nem gondoltál darabíráásra?

— De... de igen. Van egy történeti drámának való tervem. Ha... ha megengednéd, elhoznám megmutatni.

— Okvetlenül hozd el, nagyon fogok örülni. Régióta foglalkozol vele?

— Tulajdonképpen csak tanultam hozzá eddig. Egy darabig, bár ritkán, elmentem a Nemzeti Színházba is, de édesanyám nem szívesen látta a színházba járást, arról tehát lemondtam. Azonban meg-

szereztem Körner Shakespeare-fordításait. Azt bújom folyton, mihelyt egy kis szabad időm van.

— Az nagy költő volt.

— A legnagyobb.

Melegen néztek egymásra. Tetszettek egymásnak. De tartózkodó és szemérmes természetű volt mind a kettő. Kicsit most zavartak is voltak. Imre felállott.

— Hát szóval az az egy, az nem rossz?

— Nem, az igazán nem rossz. Figyeld meg a Honművészt, remélem, hamarosan kihozzák, ha külön megkérem őket. És jöjj el hozzám mennél hamarabb, a drámaterved nagyon érdekel. Milyenszerű téma mégis?

— Wielandnak az a szép műve, „Die Abderiten“, nagyon tetszett nekem és gondolkozóba ejtett. Arról jutott eszembe valami. Ismered?

— Ismerem, hogyne. Hát csak fel a fejjel, kedves Imrém. Jól érzed magadat egyébként? Udvarolsz valami szép kislánynak?

Mindez csak évődés volt, választ sem váró, nyájas kérdés. Már haladtak az ajtó felé. Bérczy Károly rátette a kezét Madách Imre vállára.

— Akkor fogsz te majd szép verseket írni, ha szerelmes leszel. Szervusz humillimusz, kedves Imrém, Isten veled.

Imre kint volt az utcán, lába gépiesen vitte. Alig várta, hogy a legközelebbi utcasarokig érjen, ott befordult, hogy az esetleg utánanéző elveszítse, aztán nekidőlt a falnak. Kimondhatatlan nagy dolog történt vele, még fel sem tudta fogni jóformán. Mint ahogy a nagy ütés előbb csak zsibbadást kelt és azután kezd fájni igazán. Mikor Bérczy Károly azt a szót kiejtette, hogy szerelmes, hirtelen ráébredés futott rajta keresztül, mint a villám. Eddig is tudta, hogy minden reggel első gondolata a sóvárgás: látni azt a leányt. Azt is tudta, hogy a leány közelében valami meg nem határozható, andalító részegség fogja

el. De mindeddig csak gondolatlanul élt ebben az édes, vak mámorban, soha nem gondolta végig, hogy mi történt önmagával önmagában. Csak a szót kellett, hogy más kimondja.

Szerelmes. Lónyay Menyhért hűgába, Etelkába.

A belül kelt hallatlan megdöbbenés ütésétől fáradtan félvállal a házfalnak támaszkodott. Eszelős szemmel nézett maga elé a semmibe. Még gondolata sem volt. Egész testi és lelki valóját olyan tragikus álmélkodás fogta el, mintha ebben a pillanatban tizenhatéves ésszel született volna.

VI.

Etelka tizennégy éves volt. Haja aranyszőke, szeme koromfekete.

Ez hát a szerelem? Mirevaló, mi a célja vajjon? Csak gyönyörködni benne. Csak vágyakozni a szőke gyermek társasága után, s ha ott ülünk mellette, átadni magunkat jelenléte csodálatos örömének. Nem gondolni semmi másra, csak fürdetni a lelket az érzélem csodájában. Hogy valaki jogász és valamilyen pályára készül, hogy majd el kell mennie Nógrádba és ott mennél hamarabb hivatalt vállalnia, az most mind messzi és lényegtelen dolog, az mind csak az élet. De a szerelemnek semmi köze a való élethez, az valami étheri, valami lebegő, a valósággal össze nem függő és megfoghatatlan.

Most, hogy ráébredt a szóra, tudta azt is, hogy Etelkát az első pillanattól kezdve szerette. Attól a pillanattól kezdve, mikor évekket ezelőtt másodszor volt a Menyus szobájában és kijövet, a szőke gyermek ment el az ajtó előtt. Fehér ruhácskában volt, kurta szoknyája alól bokáig kilátszott a divatos csipkenadrág patyolatos fehérje, fejceskjét keretbe fogta a ko-

saras szalmakalap, két hosszú aranyszőke hajfonata a derekát verte. Meglátván a két fiút, elpirult és azonnal befutott egy ajtón.

— Ki ez? — kérdezte Imre a látványtól megbabonázva.

— Etelka húgom, — felelte Menyus, azzal a közömbösséggel, amelyet úgy furcsállunk fivéreknél, ha feltűnően szép hűgukról beszélnek.

Imre akkor két napig mindenütt ezt a fehér csipkéből, szőke hajból és fekete szempillantásból összetett csodálatos jelenséget látta, akárhova nézett. Két nap múlva aztán bemutatták: Lónyayék meghívták a Madách-fiút uzsonnára. Ott volt az egész család. A tekintélyes, nagyúri fellépésű apa, Lónyay János, a nyájas és választékosan beszélő háziasszony, fiúk, lányok, más vendégek is, és főként Etelka. Imre úgy nézte, mint valami természeti tüneményt. Hogy lehet olyan szép valaki, mint ez a kisleány? Arcocskája olyan, mint a porcellánrózsák tudnak lenni, kis kezei, amelyek bizonyára sohasem látnak napot, olyanok, mint a fehér hab.

Aztán beszélgettek. Egy Jekelfalussy-fiú is meg volt híva, ez igen ügyesen és mulatságosan viselkedett társaságban. Utánozta a kutyaugatást, és még a felnőttek is úgy nevettek rajta, hogy biztatták: még, még. Etelka is kacagott. És Imre szeretne volna megölni Jekelfalussyt. Ekkor szólt hozzá Etelka:

— Szereti a kutyát?

— Igen.

— Nekünk Gedellőn van egy nagyon, nagyon, nagyon nagy kutyánk.

— Igen.

Ez volt az egész társalgás, mert Etelkát valamiért elhívták. Többet aznap nem volt alkalmuk beszélni. Ez volt első beszélgetésük. Nem nagyon szellemes társalgás. De mindegy: nem a szavak fontosak ilyenkor. Hanem hogy azokat a szavakat egy tündér

mondta, a szavak ettől — a legközömbösebb szavak is — színarannyá válnak; gyémántos kerettel kellene ötvözni azt a szót, hogy „Gedellőn“ és azt, hogy „kutyánk“.

De aztán szép lassan összebarátkoztak. Imre és a két Lónyay-fiú barátsága mellett bizalmas pajtásaggá fejlődött Imre és Etelka barátsága is. A kislány a fiúk odajáró barátai közül szemlátomást tüntette ki Imrét, a fiúk maguk is Imréhez vonzódtak leginkább. Imrének kivételes helyzete volt a háznál, jöhetett-mehetett, gyakran hívták ebédre, uzsonnára, kivitték őt is, ha a család nyári kirándulásokat szervezett. Nagy karaván ment ilyenkor a Városmajorba, vagy még meszebb a Zugligetbe. Ott terítőket vetettek a gyepre, s az oldalt hűsölő hintókról lekerültek az elemózsiás kosarak. A gyerekek kedvükre futkároztak a fák harasztos alján, lepkét fogtak, pityang szárából koszorút kötöttek, nefelejcsét szedtek. Imre a fiúkkal tartott, mert így kívánta az illendőség, de mihelyt alkalom adódott, hamar váltott egy röpke mosolyt a társnői között trécselő kislánnyal. Vagy talán nem is lánnyal, hanem gyerekekkel. Nem lehetett azt még lányszámba venni.

Imre tünődve nézett vissza a multba. Mikor vette észre, hogy ez a tündéri gyermek leány? Mikor vette észre benne a leendő nőt? És emlékezetébe ötlött egy ilyen kocsikirándulás. Holdfénynél jöttek visszafelé, és ő egy hintóba került Etelkával. A nagy ülésen ült a három Lónyay-fiú: Menyus, Berci, Janesi, szemközt ültek ők a legkisebb fiúval, Jóskával. Az országúton egyszer csak nagyot zökkent a kocsi és Etelka felsikoltott. Ha Imre át nem kapja a vállát, ki is esik. De Imre jó erősen visszafogta. A hintó ment aztán tovább a rendes kerékvágásban, de az Imre szíve már nem. Ahogy egy pár pillanatig karja ölelésében érezte a lányka két vállát, az ő vállát valami különös áramlat rázta meg. Karján végig valami édes nyilallást érzett

a posztó alatt. A gyermeki test emléke volt ez, amelytől aztán azóta nem tudott szabadulni. Különös és meglepő perc volt ez akkor: ösztönszerűen oldaltkapta a fejét és kulatóan vette szemügyre Etelkát a holdvilágnál. Hirtelen úgy tűnt fel neki, hogy ezt az annyira ismert arcot, amelynek bűbajos profilját bármikor le tudta volna rajzolni emlékezetből, csak most látja először.

Azóta megzavarodott kettőjük addig oly könnyedén pajtáskodó, apró titkokon meghitten összevillanó viszonya. Most már kerülték egymás tekintetét és mindketten féltek egymástól, ha a helyzet nagyritkán úgy adta, hogy kettesben maradnak; ilyenkor vagy az egyik, vagy a másik valami ügyetlen ürügyet talált, hogy a kettést megbontsa. Ha tánc volt Lónyayéknál, Etelka most már nem tartotta természetesnek, hogy főtáncait minden külön megbeszélés nélkül Imrének adja. Várta a felkérést, s míg az nem jött, a többi fiúk felkérései elől mindenféle kifogásokkal kitért. Imre viszont, aki addig testvéri biztonsággal számított az Etelka táncaira, most félénk lett, messzire vonulva, sóváran leste a leányka minden mozdulatát s felkérésre habozva, félénken szánta rá magát. Mind a ketten tudták, hogy valami zavaros dolog történt köztük, de egyik sem tudott ennek a zavaros valaminek nevet adni.

Itt tartott összeköttetésük, mikor Imrébe váratlanul, mennykőcsapásszerűen ütött bele az a mástól kiejtett szó, hogy „szerelem.”

Otthon késő éjszakáig nem tudott elaludni. Látmások gyötörték, amelyek édes bűnőknek látszottak: elhessegette kísértésüket, de aztán mohón újra felidézte őket. Homályosan, az ösztönök kormányozhatatlan titokzatosságával mindig egyetlen kép felé tornyosult ébren álmodó fantáziája: amint karjában tartja azt a két szűzi vállat, hogy remegő testével a remegő testet érezze. De ahogy ez a kép a homályos-

ból világosabbá kezdett alakulni, hangos szigorral horkant fel benne a lelkiismeret, a térnélküli távolból, mintha édesanyja arcvonásait látta volna felrémleni. A tizenhétéves fiú fogcsikorgatva és nyögve dobálta magát az ágyban; állati módon szenvedett és nem tudta, mitől. Elkezdett imádkozni. Elmondott tíz Üdvözlégyet egymásután. Ez lecsillapította, mint a fájdalomvesztő orvosság. Akkor aludni próbált és úgy érezte, hogy most fog is. De rövid szendergés után az agyában tolakodó képek megint kezdtek határozottabb körvonalakat kapni és egyszerre csak megint oltérezte a leány termetét ördögi édességgel a karja ivében. Akkor dacosan átengedte magát a képnek egészen, mint a hiába küszködő iszákos, aki belenyugszik, hogy minden hiába, most teljesen le fog részeledni.

Zúgó fejjel, kelletlenül ment másnap az egyetemre. Alig várta a délutánt, hogy Lónyayéknál teremjen. De Etelka nem volt otthon, egész délután nem is jött haza. A fiúk belemelegedtek a leckébe, másnapra mindent megtanultak, s elérkezett a pillanat, mikor Imrének nem volt többé ürügye ottmaradni. Pedig mindenáron szeretne volna Etelkát látni. Egész délelőtt tartó tépelődéseiben elhatározta, hogy itt csak egy lehet a teendő: Etelkának megvallani szerelmét.

Négy napig tartott, míg alkalma lett beszélni vele. Azaz nem is beszélni. Csak kezét szorítani. De egy kézszorításba több belefér, mint egy órányi beszélgetésbe. A lépcsőn találkoztak. Ő érkezett, Etelka a kisasszonyával ment el hazulról. Imre olyan piros lett, mint a főtt rák. De azért keményen tartotta magát. Mikor kezét fogtak, várt egy félpillanatig, aztán erősen megszorította a kis kezét. És akkor megint várt. Ó mennyek menyne, boldogságok viharos boldogsága, üdvök leírhatatlan üdve: a kis kéz egy egészen picit, de azért észrevehetően visszaszorította. S a leányka már ki is sietett a kapun, már el is tűnt.

Imre kedvetlenül ment tovább a Menyus szobája felé. Most inkább egyedül szeretett volna maradni az-
zal a boldogsággal, amelynek kürtszava diadalmas
zengéssel harsogott benne. Alig várta, hogy hazakerül-
jön, hogy otthon lecsendesedjék a hangja. Akkor oda-
lépett a tükör elé. És úgy érezte, hogy ő most saját-
magától is komoly tiszteletet érdemel, ő kivételes lény
lett, őt Etelka szereti.

Aztán leült írásaihoz. Úgy érezte, hogy most me-
sésen szép valamit fog írni, ha ki tudja fejezni, amit
érez: hogy Etelka képét mindenütt magával hordja.
Akárhova menekülne, mindenüvé magával vinné.

Az ifjú versifikátor lúdtollat nyes magának.
Nagy passzióval csinálja ezt: a festő ugyanilyen szere-
tettel keveri színeit a palettán, a szobrász ugyanilyen
kedvteléssel markolássza a nedves agyagot, a zene-
szerző élvezettel vonalozza a kottalapot. A gondolat
szeretete elárad az anyagra; minden művészet szere-
tete az eszközök szeretetével jár. Lúdtollat metszeni
gusztusos mesterség is annak, aki érti. Beretvaéles
penicilus kell hozzá, a kéz ügyes lendülete, s a hegy
bemetszésénél éles szemmérték. Madách Imre joghall-
gató odatartja a lúdtollat rövidlátó szeme közvetlen
közelébe, megmetszi ügyesen, szájába veszi először,
hogy a tinta le ne peregjen róla, aztán bemártja és
próbát firkál vele. Kitűnően sikerült: finom, vékony
betűk származnak az elékapott hulladékpapíron:
Etelka, Etelka, Madách Imre, Etelka, Etelka...

Kezdődik a vers. Címe: „Hozzá.“ Ugyan mi más
lehetne? Sorok kerülnek a papírra, négy szabályos
sor egymás alá. Az első strófa úgy megy, mint a pa-
rancsolat.

Messze, messze, el tetőled,
Égi bájú ideál,
Messze ottan a magányban
Képed engem nem talál.

Még megy a második is. De aztán sokat kell javítani, mert a kifejeznivaló nagyon nehéz. Azt kell megverselni, hogy a költő hiába menekül példának-okáért a természet ölére, minden az ideálra emlékezteti. Tavasz, reggel, hegy... ez a természeti kép. A költő felvillan: azt kellene megírni, hogy Etelka szemében ott van a tavasz-reggeli Olympus hegye, mindenestül, ami mennyei, mert a teremő az egész oda-lopta abba a fekete szempárba. Gyönyörű gondolat, benne van minden, ami klasszikus, ami mennyei, ami költői, ami pogányszépség, és még egy elmésség is van benne: ezek a szemek ellopták az Olimpust. A költő tündöklik, jegyez. Jobb jut eszébe, az előbbi ki-húzza. Aztán más jut eszébe, abbahagyja az egészet, más két rímmel próbálja meg a mondanivalót körül-kerülni. Közben balkeze hüvelykujján állandóan számlálja a szótagokat. Megvan ez babonázva, hol több eggyel, hol kevesebb. Négy sorba kimondhatatlan nehéz az egész bőbeszédű gondolatot belezsúfolni. Törlés, toldás, föléírás, visszahúzás. Kétszer is le kell írni a strófát, mert a sok javítástól olvashatatlan. Végre kész :

Szép szemében az Olympt
Orzva láttam ékivel,
Melyben istenült mosolyba
Egy menny élve vesztegel.

Jól van, a költő ezzel meg van elégedve. Ki von-hatná kétségbe, hogy kifejezte, amit akart? Gyerünk tovább. Ajkát az egész világ hajnalhasadásához kell hasonlítani, arcát magához a rózsaszirmú tavaszhoz, lépéseit a rózsakelyheken elosonó szellőhöz, hangját madárcsicsergéshez. Elkészül újabb két strófa. De most valami szép befejezés kellene. Valami sóvárgó szomorúság, mert a szerelmesvers úgy szép. Képek és szavak zsonganak a verselő fejében. Az érintetlen hófehérség, Diana, márvány: márványszobor, Diana

márványszobra. Amelyhez hiába rimánkodik szerelmes szóért az imádó. Igen, ez szép lesz. Egy álló órát tart, amíg temérdek törléssel és javítással sikerül szóttagokba és sorokba kalapálni az eszmét. Már virrad odakünn, mikor letisztázza:

Keble, mint Diana szobra,
Oly magasztos, oly fehér,
Ali, s imám e kő-szobortól
Enyhe érzetet sohse nyér.

Az utolsó sort tízszer írta át. De végre megvan a vers. Sebbel-lobbal siet aludni, vetkőzés közben a földön elszórt szövetdarabok és cérnagombolyagok között botorkál. Ez a Károly holmija: ő nem esztergályosságot, hanem szabómesterséget tanul.

És másnap tizenegy után megkeresi Bérczy Károlyt. Együttmennek el az egyetemről. A Hatvani-utca sarkán megállanak, Bérczy elolvassa a verset. Fejét rázza.

— Ne vedd rossznéven, pajtás, ez nem jó. Egyetlen új gondolat nincs benne és a verselés hanyag.

— Hanyag? Hajnalig dolgoztam rajta.

— Úgylátszik, nagyon küzdesz a formával. Egyiknek könnyebben megy, a másiknak nehezebben. A költemény utolsó sora a leggyengébb, ez még akkor is agyonvágna visszafelé a verset, ha addig könnyen folyna. Pedig nehézkes addig is. „Orzva látam ékivel“, — ezen érzik a verejték.

Még beszélgettek egy darabig, aztán nyájasan elváltak. De az Imre nyájassága fájdalmas bámulatot és csodálkozást takart. Ez érthetetlen, amit Bérczy mond. „Küzd a formával“. Hát más nem küzd a formával? Nem úgy csinálja a világ bármelyik költője, hogy eszébe jut valami szép és nagyszerű, azt azután meghatározott szabályok szerint verses szavakba önti? Hiszen más költők sem azonnal versben gondolkoz-

nak, azoknak is ki kell keresniök a trochaikus szavakat, meg a megfelelő rímeket. Az egész érthetetlen.

Hát rendben van, a vers nem jó. De viszont emlék. Egy Etelkának szentelt rajongó éjszaka emléke. Beletesszük szeretettel a dolmányzsebbe, hogy a bedugott kéz a kedvest érezze tapintásán. Ó, bárcsak jönné a délután, hátha akad egy a tegnapihoz hasonló, leírhatatlanul boldogító kézszorítás...

Akadtt, félreérthetetlen válasza az imádott kezecskének. Egy hét múlva egy-két szó is akadt, amelyben halványan boldogító célzást lehetett felfedezni. S ahogy a remények útján így haladt előre az ifjú, ugyanolyan mértékkel haladtak vágyai is. Egy napon megvallotta magának azt a hallatlanul vakmerő vágyat, amely már ottbujkált benne egy ideje alattomosan lappangva a lélek sötétjében: meg szeretné csókolni Etelkát.

Hogy mi adja a bátorságot az ügyefogyott módon szerelmes ifjúnak, az megfoghatatlan. Házibál volt Lónyayéknál és Imre saját maga legnagyobb bámulatára, ezt mondta Etelkának tánc közben:

— Az életemet adnám oda valamiért!

— Ugyan miért?

— Ideálomat szeretném megcsókolni.

S mialatt Etelka a kellő válaszon gondolkozott, ő rekedten még hozzátette:

— Csak egyetlenegyszer.

— Érdemelje ki, — válaszolta Etelka, aki nem tudott okosabb választ kitalálni.

Imre izgatottan elvonult a báltól. El akart bűjni, hogy ezen a mélyértelmű válaszon, amelyben egek és poklok minden jövője, jelenje és múltja, egyszóval az egész világmindenség bennfoglaltatott, hosszasan elgondolkozzék. De nem tudott kisütni mást, mint hogy holnaptól kezdve valami világrendítő nagyot igyekszik csinálni, s ha véghezvitte, akár hosszú

évek árán is, oda fog állani Etelka elé: Itt vagyok, kiérdemeltem.

A bál után még soká beszélt a fiúkkal. A jövőről kellett beszélni valakivel mindenáron. Fantasztikus terveket bonyolított hangos gondolkozásban, Széchenyi és Kossuth mellé fogja felküzdeni magát.

Beniczky becsípve helyeselt.

Ó milyen gyönyörű az ébredés, ha az éjszaka olyan emlékére lehet visszagondolni az első gondolattal, mint Etelka válasza. „Érdemelje ki“. Hiszen ez a világ legnagyobb boldogságát jelenti, mert Etelkának tudnia kell, ki az az ideál, akiről szó van, felelete tehát azt jelenti, hogy az a csók nem lehetetlen.

Ujjongva táncol és muzsikál ilyenkor az egész világ, még a katzenjammer is kellemes. Kinek lehetne elmondani, hogy milyen boldog? Az egykedvűség hallgatag, de a nagy bánat és a nagy öröm egyformán közlékeny. Imrének nem az édesanyja jut eszébe. Marienak fog írni. Beniczky Ödön még ott ül a nyakán egész délután, hogy a báli éjszaka eseményeit megtárgyalják. De végre elmegy.

Imre leül levelet írni. Csak úgy ömlik belőle. Virágos jókedvében víg mottót ír a levél élére. „Fönn kiáltunk: a hazának szép leányi éljenek!“. Ezt a Aurorában olvasta egyszer. Aztán tréfásan németül, szónoki hangon folytatja: „Die Ohren auf! Denn wer von euch verstopft — vom laut Gerücht wohl des Ohres Zugang?“ Ez viszont Shakespeare-idézet, Körner fordításában. Madarat tudna fogni a levélíró, olyan boldog. De az a ritmus-érzék! Az ifjú költő kihagyott a második idézeti sorból egy szóttagot!

„Kedves Marim! Nem annyira ígéretem teljesítésül, mint inkább egy édes vonzalombul előbeszélem a Lónyayéknál tartott vigalom egészét. Ha lelsz egy szabad perczet, melyet e haszontalanságra szentelhetsz, olvasd el végig, és egy tükröt fogsz látni, melyben minden hiven van visszaadva. Épen ez oka,

hogy kérjelek: ne mutatnád senkinek, vagy ne emlitenéd a bentirtakat, nehogy azoknak fülökbe visszamennyen, kikről épen szól, mivel még nem tudom, mi színnel és szempontból fogom a tárgyakat festeni. Karczolásomnak is botsánatot esdek, de egy ki nem aludt tele főtől legyen ez is elég. Halljad tehát.

...Soupé volt, nem „votsora“. Én strassburgi pástétom és olasz salátán kívül semmit sem ettem. Ez utolsó egy különös étel. Jó igen, de a benne ittott uszkáló olajszemek egész a borzadásig rosszak, mint sok jó tánczosné körébe a gyöngyök. „Fanyar-édes, — Mindég vegyes“. Azonban azért ez is kellemes volt. mert a ráczokra emlékeztetett. Köszöntöm én a nemzetet... Czuczor... „Remegett szive tót-nak, orosz-nak“... N. B. Igen felséges itt a Thea. 12 butella champagnier volt, sok ha maga ült le az asztalhoz, másodmagával kelt fel. Exempla sunt odioso. (Gyülölöm a példát.) E bálban két pár fel is bukott: Jekelfalussy Szirányi Clérrel, és Jancsi nem tudom, kivel. Jancsinak hideglelése volt, mégis felkelt. A kis Lizkával tsinossan ment a magyar, ez utóbbi Cachuchát is igen gyönyörűen tánczolt. Vatsora után mindjárt siettem tánczosnét szerzendő, és Etelkával a kotiliónra angazsáltam magam, ugymint azon esetben, ha lenne még egy française, arra is. Közeledik a kotilión. Én teljes biztosságban mosolyogva a világot beszélgetek, midőn megtámad két bőszült oroszlánként két teljes czimű tánczos társ. Az egyik dühhel szememre hányva, hogy már önéki akkor ígérkezett cotiliónra Etelka, mikor én hittam meg. Ezt sok ügyyel-bajjal lecsendesítvén, a másik áll elő, hogy ő Phémit hitta meg, és ez azt mondta néki, hogy már van Madáchal angazsirozva. Képzelted borzasztó esetemet. Szerencsémre úgy akarták az Ég hatalmi, hogy pretendens tánczosném, Phémi rosszul lett, és el kellett hagynia a táncztermet. Én szabadabban lélegzem. Vége lévén a cotiliónnak is,

egy pár keringő után jött a française. Megyek tánczosnémért, midőn azt Balassával látom állni a soron. Odaügetek. Én, mint jogász, tudom, quid juris. (Minő jogon.) Ő menti magát, hogy gondolatban elfelejté ígérését. Én választani hagyom. Hosszú habozás után mint előbb ígértet, engem választ. Ah, de már mi a kilenczedik pár vagyunk. Egynek le kell lépni a harcmezőről. Tánczosném használni akarja az alkalmat, hátralép, hogy Balassának is eleget tegyen, de egy más pár megelőzi, és mi — tánczolánk. Még két keringő volt, és vége volt ennek is. Mindennek vége volt 4 órakor. A votsoránál lévő olasz salátában sok tengeri halak voltak, leginkább tőkehal. Örülve leltem reggel barátjaimnak teljes számát: egy sem hibázott.

Négy órakor elbutsuzánk, minekutána a dámák többnyire elmentek. Egy része a tánczosoknak hazament, egy része Jankovicsnál hált, ki Lónyayékhoz közel lakik. Én végre, és Beniczky, Menyusnál egynéhány párnán a szoba közepén lehevertünk. A tanár ágyában egész komoditással levetkőzve hevert és elaludt lármánk daczára, mi hárman pedig Berczivel a földre terítve, tréfák, nevetések, versozések, observatiók, észrevételek, tervek, Phantásiák és láрма közt reggel hétig virrasztánk. Beniczky akkor felhúzta Lónyay Menyhért csizmáját és hosszú orral hazaballagott, én pedig kotsira ülve haza vágaték. Ott tüstént lefeküdtem. Két fertály egyre, minekutána már alva három vizitet fogadtam, a negyedik által felkölteték, ki (óh bámulat) a hosszúorrú Beniczky volt. Így volt, így múlt, s most néhány emlékezet-képzelődésen kívül alig mondja egy, vagy két holt tsekélyke tárgy, hogy való volt, nem tsalfa álom-képzetet... Téged holtig szerető ötséd: Emők.

Emők, ahogy éppen ebben az időben irodalmilag elnevezte magát az Emmerich saját találmányú magyarosításával, befejezván a levelet, elé is vette azt

az egy-két „hólt, tsekélyke“ tárgyat. Kis darab se-lyempapír volt az egyik tárgy, amelyet Etelka fej-tett le az éjjel egy cukorkáról, szándékosan otthagya, aztán ravaszul visszanézett, kinek jut eszébe zsebre-vágni: Balassának-e, vagy Madáchnak. A másik már sokkal nagyobb kincs volt: egy krémszínű csipke-keszkenő. Ezt Madách Emők egyszerűen ellopta.

Megnézegette zsákmányait, megsimogatta őket, aztán végigolvasta a testvérnénjének írt hosszú-hosz-szú levelet. Olvasás közben többször elnevette magát. Szent Isten, ha édesanyja megtudná. Ekkora becsípés! Marie, az édes, jóságos Marie, az más. Bizonyosan fel fogja olvasni az egész levelet, hogy a szegény, rekedten kínlódó Pepinek egy pár jó percet szerezzen. És fogja hallgatni a felolvasást nagy figyelemmel a kis Pepi is, aki a legutóbbi vakáción úgy összebarát-kozott vele. Sőt a kis Panka is fog fülelni a felolva-sásra a bölcsőből, mert Marienak már két gyereke van.

Hanem a levél, az kitünő. Minden önhittség nél-kül megvallhatja saját írásáról, hogy kitünő. Hogyan lehet az, hogy aki ilyen mulatságos, jól folyó prózát ír, annak verseit a forma szempontjából mindenki gáncsolja? Kinek higgyen? A gáncsolóknak, vagy sajátmaga azon titkos sugallatának, hogy hátha mégis jók a versek? Anyja arra szoktatta, hogy ne csak szí-gorú, hanem egyenesen kegyetlen legyen a maga bí-rálatában. Nem kellene tűzbe vetni ezeket a verseket, ha ennyi kétség lehet irántok? Gyors elhatározással már nyúlt volna értök, de meggondolta mégis. Meg-kellene várni, el tudja-e helyezni Bérczy azt az egyet a Honművészen. Aztán meg ez a „Hozzá“ című, ezt nem szabad bántani. Ez Etelkával függ össze, ez szent tárgy.

A kézszorítások, édesen egyetértő pillantások, apró kis szalón-izgalmak folytak tovább. Közben folyton termettek a Bérczy által jövendölt versek. Egy napon elérkeztek oda, hogy Emők megmondotta

Etelkának: ő az ideálja. Hónapokig tartó, félre nem érthető kéznyomások, célzások, pillantások, sóhajok után ez nem lehetett meglepő vallomás, — Etelka mégis halk sikollyal fogadta. Illendő rémülettel szaladt ki a szobából, ahol véletlenül ketten maradtak volt. De mikor legközelebb találkoztak, a fiú kézfogáskor valami gyengéd-puhát érzett a tenyerében. Zsebredugta és aztán sietett titokban megnézni. Egy száráról letépett piros rózsabimbó volt az.

A kislány már nem tizennégyéves volt, hanem elérkezett a tizenhathoz. Kisasszony volt már, idestova ifjú hölgy leendett. Egy vasárnap délelőtt összebeszért a társaság, hogy kirándulnak a ligetbe. Emők majd kiugrott a bőréből izgatottságában: a találkára magával hozta a „Honművész“ friss számát. Benne volt a verse. Nagy szenzáció fogadta, egymás kezéből kapkodták a lapot, a titkos tanácsos maga is elolvasta és megveregette a költő vállát. A költő piros volt és dadogott az örömtől, ha szóltak hozzá. Kint a ligetben akadt egy pillanat, de csak szempillantás, mikor őt és Etelkát a bokrok elfedték a többiek elől. Akkor gyorsan megkérdezte:

— Kérdemellem?

És meg sem várva a lányka riadt válaszát, vilámgyorsan odaértette ajkát a lány orcájához. A következő pillanatban már feltűntek a többiek.

Etelka ettőlfogva kerülte egész délelőtt, de mesziről, a sétáló társaság másik végéről, mindig a fiút nézte. Ez pedig rátette kezét a mellére, hogy tenyerével szorítsa vissza a hála és boldogság benn alig férő viharát. Mélységes hálát érzett és mélységes boldogságot. Közeli jogi vizsgája jutott eszébe, még egy jogi esztendő, aztán élet és pálya. És Lónyay Etelka mindörökkön örökké.

Valami megütötte a fülét abból a beszélgetésből, amelyet Lónyay titkos tanácsos folytatott feleségével. Maga sem tudta miért, de néhány összefüggés nélkül

meghallott szóból az az érzése támadt, hogy neki oda kell figyelnie. Gyorsan még egy rajongó pillantást vetett Etelka felé, s a pillantás fénye egy szemközt érkező ugyanolyan boldog pillantás fényével találkozott. Aztán a beszélgetők felé fordult.

— Megmondtam neki, — szólt élénken a kegyelmes úr, — hogy ezt már nem lehet tűrni. A Klérus fel fogja gyújtani az országot. Ezekkel a reverzáli-sokkal, ez tiszta örület. Ha már egy szeptemvirrel meg merik ezt csinálni, nem tudom, mi lesz. Miért nem küldenek mindjárt a gályára bennünket?

A kegyelmes asszony bólintgatott hitvese szavaira. A nap édesen ragyogott, köralakú fényfoltokat küldve a lomb között a pázsitra. És Madách Imre előtt mégis sötét lett a világ. Hirtelen látomásként jelent meg előtte anyja kemény, megindíthatatlan arca.

Rettenetes dolog ez, amire eddig nem gondolt. Ő katolikus, Etelka protestáns. Borzasztó csapás. Szédelgő fejfel támaszkodott neki egy fatörzsnek. Lónyay Berci, aki megszokta, hogy barátja minduntalan beteg, sajnálkozva lépett hozzá:

— Megint rosszul vagy?

Imre halványan elmosolyodott.

— Köszönöm, semmi. Csak fáradt vagyok.

Etelka kíváncsi és szerelmes aggodalommal nézett ide a tulsó oldalról. De Imre nem őt látta. Hanem özvegy Madáchnét.

VII.

Kossuth Lajos még mindig börtönben ült. Az egyetemi fiatalok kézírással másolt példányt tartottak fiókjaikban a híres politikus kihallgatási jegyzőkönyvéből. Olyan mondatok voltak abban, amelyek a lelkes ifjak elragadtatását a felhőkig tudták csap-

kodni. Mikor az első kérdésre, hogy mi a neve, Kossuth Lajos nyugodt és méltóságteljes tiltakozással felelt kihallgatása ellen s csak azután mondta meg a nevét, ebben hazafiasság volt és jogtudományi megfontoltság: két olyan elem, amitől az 1840-es jogász túláradó hévvel csapott az asztalra: „Ez a mi emberünk!” S a jegyzőkönyv utolsó passzusa, amelyben Kossuth mint egy nagyszerű színmű színpadi hőse szavalja remek mondatait a tiszta, és rejtegetni mitsem kénytelen lélekről, hogy aztán méltóságteljesen fogadja a közvélemény tapsait, leghamarabb ezeknél a fiúknál kapta meg a tapsokat. A fiatalság az emberi természet őskorát éli: könnyen gyűjthető fantáziájához minden fellobbanással együtt lobban az erő tudata. Ezek az ifjak, ha Kossuth Lajosról s a szabadságot és magyarságot taposó osztrák uralmi rendszerről beszélgettek, csillogó szemmel kezdték a kardot emlegetni: löporfüst, barrikád, győzelem, — ilyen szavak szívárogtak be a határokontúli országokból. S a fiatal izmok tétlenségükben mindig feszülni akarnak.

Mikor az iskolaévet lezárták, elhatározták a fiúk, hogy kedvelt jogi professzorukat, Virozsílt, búcsúszónoklattal fogják megtisztelni. S erre a szerepre mind Madách Imrét tartották a legalkalmasabbnak. Származása és vagyonos volta természetessé tette ezt a vezető pozíciót, akik pedig rang és mód dolgában vetélkedhettek vele, azok közül még az egyik Andrassy-fiú jöhetett volna számba szellemi képességek dolgában, de annak az volt a híre, hogy bár a legelmésebb közöttük, semmit sem vesz elég komolyan és mindenből tréfát csinál. Így maradt a szónoklat tiszte Imrére.

Lámpalázzal kezdte, akadozó szavakkal, elszoruló torokkal. De már az első mondatok alatt érezte, hogy megragadta a terem közönségét. Ettől szilárdságot kapott és mivel tudta, hogy a hangja igen kel-

lemes, beleereszkedett az óvációba teljes biztonsággal. Nagy érzés volt, a leendő közpálya remélt dicsőségének ízelítője, mikor emelt hangon, a szavakat merészen odavágva recitálta:

— S íme a búcsú óráját egy szent, egy nagyszerű vigasz mosolyogja körül: vigasz azon reményben, hogy újra közelebb állunk a perchez, mely szablyát adva a kezünkbe, égi szózáttal dörghi el: „Itt a cselekvés órája!”

Riadó éljen dördült fel a teremben. Az ifjú szónok lihegő mellel várt, míg folytathatja. Egy pár újabb gondolat után szeretettel szavalta azt a mondatot, amelyet az egész beszédben legjobban szeretett:

— Követ ragad az álmos nép a hajnalhirdetőre...

És aztán a beszéd vége, a Kossuth Lajosra vonatkozó célzással, amely egy ifjúsági szónoklatból nem maradhatott ki:

— De te élni fogsz mindörökké, ha testté lesznek igéid a haza haladásában, ha testvérekké lesznek a nemzetek, s a vésznek napján hon hont fenevadként el nem öl, ha törvény fog ülni a trónon, melyen a fejedelem öröklik, ha néhányak önkénye nem ítélendi el azokat, kiket egy hon ártatlanoknak vall...

Még nagyobb éljenzés. Egy-egy rikító, szenvedélyes kiáltás: „Éljen Kossuth Lajos.” „Éljen Lovassy!” Az agg professzor bólogat. Kezet nyújt a szónoknak és szokatlan melegséggel gratulál. El is kéri a beszéd szövegét emlékbe. A fiúk is kérik, mind le akarják írni. Vakmerő hang, kockázatos, fiataloknak tetsző. Az első nyilvános szereplés óriás sikerrel járt.

A szónok mégsem a diadalmi mámor ragyogó arcával tér haza. Vonásai eltorzulnak, fogát csikorgatja kínjában, embertelenül szenved. Izületeiben megint kiújult a fájdalom, fiatal legény létére súlyosan csúzos. Olykor dühösen átkozná a nyomorult test gyengeségét, de a nagy kitörések előtt mindig úr ma-

rad veleszületett türelme. Nagy gyakorlata is van már a szenvedésben; aligha akad társai között egy is, aki ily fiatalon már annyi testi szenvedést tudna maga mögött. Az orvosok most azzal biztatják, hogy Pöstyénben, ahová készül, a kúra egész biztosan segíteni fog.

Lehet, hogy a kúra majd segít, de csak a testi fájdalmat tudja meggyógyítani. Az első szerelem még sajgó fájdalmát aligha. Talán kár is volna ezt gyógyítani: fájásában van valami kinzóan édes. Szépen bánkódni van olyan öröm, mint közönségesen boldognak lenni. Imre szakított Etelkával.

Mikor eszébe döbrent a tragikus valláskülönbség, az első szerelem szikrája még világhódító lobbot vetett lelkében: mardosó éjszakai tünődések után elhatározta, hogy szembeszáll Etelkéért az egész világgal, csak Etelka kezét foghassa a héroszi küzdelem alatt. Elhatározta, hogy még anyjával is szembeszáll. Még a pózt is kirajzolta magának: az alázatos, tisztelettudó fiú pózát, aki szerényen, de erősen fog ragaszkodni boldogságához. Két hétig élt ebben az elképzelt pártütésben, hosszú vitákat folytatott le a maga elé képzelt anyával. Zendülő és hajthatatlanul ellenálló fiú volt két hétig anélkül, hogy odahaza, Sztregován, a kamarás özvegye ezt legkevésbé is sejtette volna. Mikor megjelent a híres áldornagyi, vagyis primási pásztorlevél, amely a reverzálisok kiélezett kérdését könyörtelen hatalmi problémává tette, még olyasfélét érzett, hogy anyja mellett most már a bíboros hercegprimással magával is személyes vitát folytat. De ekkor jött a fájdalmas fordulat: nyúlt az erőt adó kis fehér kézért, de azt nem találta, csak az üres levegőt fogta meg.

Balassa báró csinálta a bajt. Egy délután együtt mentek az utcán. Beszélgetés közben a falusi életre terelődött a szó, és Balassa valamire ezt felelte:

— Szó sincs róla, hölgyeknél ez nem így van.

Etelka éppen tegnap mondta nekem például, hogy ő képtelen volna falun lakni.

— Mit mondott? — kérdezte Imre elképedve, halálos sápadtsággal.

— Azt mondta, hogy ő képtelen volna falun lakni.

Imre nem hallott többet a beszélgetésből. Etelka elhatározta magában, hogy nem akar falun lakni? Őt tehát, aki szembeszáll éggel és földdel, csak bolondítja? Mikor a sztrégovai kastély szépségéről beszélt neki a minap, s a kislány azt olyan tágranyiltszemű érdeklődéssel hallgatta, csak képmutatóan játszott vele? Imre dacosan távolmaradt a Lónyay-háztól négy napig. Etelka, aki a Balassa pletykájáról nem tudott semmit, várta a másnapra ígért szerelmes verset, várt még egy napig, várt összesen öt napig, s mikor aztán Imre valami egyetemi ürüggyel megjelent, a leány alig üdvözölte. Ebből az következett, hogy Imre igazoltnak látta borzasztó csalódását és feltűnő, majdnem nyegle hidegséget tanusított Etelka iránt. A megnemmondott és ki nem magyarázott szerelmi vádak így növelték a keserűséget a két ifjú kebelében. Mind a kettő szívesen hárította a felelősséget a másikra, mert így a másik hibájából menekedett a képtelen feladattól: Imre is jól érezte lelke mélyén, hogy anyját sohasem lágyíthatja meg vallási dolgokban, Etelka is jól tudta, hogy nyakas kálvinista apja iránt való szíves engedelmességéből nem léphetne ki soha. Egy napon azon vették észre magukat, hogy: nyugodtan, idegenül beszélgetnek egymással, csak a meg nem magyarázott vádak felelőssége okoz kínos és kellemetlen zavart társalgásukban. Mikor Imre búcsúzásának napja elérkezett, már tudta, hogy Etelkától mindörökre el kell köszönnie. Anyja úgy határozott, hogy Imre a még hátralévő jogi esztendőt otthon, Nógrádban, magánúton fogja elvégezni.

— Az én Istenem áldja meg, — mondta a búcsú-

látogatáskor a kislánynak. Többet nem mondhatott, mert Menyus és Berci jelen voltak.

— Isten vele, Imre, — szólt Etelka nyájasan és közömbösen.

Kezet fogtak és soká nem engedték el egymás kezét. Mindegyik kéz a másiktól várta a megmentő kézszorítást. Végül is ernyedtt csalódással vált el a tizenhétéves fiú keze a tizenhatéves leány kezétől. Sívár búcsú volt, de könnyebb volt így. Még a könyvecske is Imre zsebében maradt, amelyet az utolsó reménység esetére hozott magával.

Nagy dolog volt ez a könyvecske a fiatal jogász életében. Nem is könyvecske volt, inkább füzet, kisformájú, zöldtáblájú. Tetején ez díszlett: „Lantvirágok, írta Madács, Pesten.“ S a címlap alján: „Nyomtatta füskúti Landerer Lajos. 1840.“ Az első benti oldalon mottónak egy Kölchey-idézet: „Néktek szent legyen e lant: Amor, Gratia, Phoebus; Aetheri tűz, báj s hang töletek ömle reá.“ A következő oldalon az ajánlás: „Anyámnak ajánlva fiúi tisztelettel.“ S még egy oldallal tovább, megint csak idézet, Victor Hugo két sora: „Que le livre lui soit dédié, Comme l'auteur lui est dévoué.“ Vagyis: a könyv éppen úgy neki adassék, mint ahogy a szerző is hozzá ragaszkodik. Az anyához, és nem máshoz.

Gazdag fiú volt Madách Imre és takarékos. Gyakran megtörtént, hogy levélben kérte anyját: ne küldene több pénzt, multhavi zsebpénzéből még van bőven. A három fiú pesti háztartásának költségeit bőven fedezte a pestmegyei Maithényi-birtokok árendája, amelyet az anya egyenesen Pestre utaltatott. Imrének bőviben volt kiadható pénze. Más ifjú költhőnek, aki éhes, le kell a lábát járni kiadóért. Neki egy útjába került a hatvaniutcai Landerer-üzletbe megalkudni, mennyiért nyomják ki eddig írott verseit tetszetős kiállításban, jó papíron. Etelkának akarta itthagyni szerelme színes emlékeit, hogy a kis-

lány asztalán a távolban érte küzdő kedvesnek szerelme állandóan ott örködjék. De jött az elhidegülés, s Landerernél már dolgoztak a szedők. Új verseket kaptak még: lemondó, kesergő verseket. Aztán bement egy napon a boltba és megírta az ajánlást anyjának. A szerelmi boldogságot nem a szülőnek mondja el az ifjúság, de a boldogtalansággal ösztönösen az anya ölelésének ősi vigaszát keresi.

Ezt a kötetet lapozgatta, mikor a poros, júliusi országúton távolodott kocsija a háta mögött elmaradó Pesttől. Poggyászában volt még belőle egész rakományra való, azokat rokonainak, barátainak szándékozott szétküldeni.

És ha mennyegződ reggelén virágot
Fűesz hajadra, — sír virága az!
A dalnok élte sorvad e virágon,
S mindenikében egy remény — tavasz.

Etelka máshoz fog feleségül menni. Majd jön egy előkelő, gazdag, református fiatalember és elveszi. Már nem is sajog annyira ez a gondolat, amely pár hete még tüzes fogó gyanánt marcangolta a dalnok lelkét. Más fájdalom az, amely a veszített szerelem sírján ciprusként lombosodik, nagyobb, általánosabb, önmagábanézőbb fájdalom. Hogy olyan nagyon, nagyon egyedül van.

De veszve minden. Éltem útjain
A messze légbe hangzik el szavam.
Nem érti ember! Ég nem érti azt
Szívem nehéz s örök borúiban!

Ez a „Buda“ című vers a zöld füzetben. Az országúton kocogó fiatal utas, aki a komisz út kocsirázásától még a közvetlen orra elé tartott könyvből is alig tud olvasni, önmagát édesen sajnáló borongással néz a magányosság és megnemértettség e zöldtáblájú

tükrébe. Akárhová nyit, mindenütt ezt a panaszt találja :

Ki hallgat engem
Viszonzva sóhajim,
S az emberek között
Elélve lángjaim?

Nem, nem érti őt senki. Pedig társat aligha szomjazott szomjasabban valaki. Aki egy a tömeggel, annak mindenki társa, azt nem bántja az árvaság. De mennél különb vagy a többinél, annál kevesebben a tiéid, s annál hevesebben érzed a társtalanság fájdalmát. Hozzá a testi fájdalmat is. A dagadt ízületek embertelenül kínozzák az egészségtelenül sápadt, karikásszemű fiatalembert. Görcsösen görnyedezve és derekát görbítgetve keresi a legkevesebb fájdalommal járó helyzetet, vagyis olvasmányai nyelvén „helyezettést“, és vadul szorítja össze fogait, hogy a kocsis hallatára ne sziszegjen és ne nyögjön. De ha szűnik a fájdalom, leteszi a zöld könyvet a bőrülés tövébe és visszagondol a Pesten töltött három esztendő melegére. Mit vitt oda és mit hoz onnan? Vitte tizenégyesztendős kamasz-lelkét érintetlenül, hozza tizenhét éves szívét a tönkrement első szerelem égető sebhelyeivel. Vitte a humanista gyerek protekciós váci bizonyítványát, hozza... és a fiatal derék kiegyenesedik a tudás bátor büszkeségében: hozza Shakespeare hallatlan benyomásait, tanulása gazdag tarkaságát és a gondolkodásnak azt a merész, új, forrongó szabadságát, amellyel a közpályán emberi jogokat akar szerezni az embernek. Már programja van. pedig még jó idő választja el a munkától: nemzeti felfrissülés, független és új magyarosság a közéletben, egyenlő jogok a páriáknak. Kinyitni a vármegeyháza pókhálós ablakait, hadd fújjon be a fiatalság szele, ahogy, ime, a váci hegyek felől induló szellő sepri fel a gödrös országút porát...

VIII.

Pöstyénre nemcsak Imrének volt szüksége, hanem köszvényes anyjának is. Ötvenen felül járt már Maithényi Anna, két unokája volt már a keszegi Huszár-kastélyban. Másik leánya, Nincsi, már huszonkét esztendő, de még pártában otthon, Sztrégován. Az volt a baj ezzel a Nincsivel, hogy szerencsétlen rossz modorral verte meg a természet. Elég csinos volt éppen, de mogorva, visszavonuló természetű, idegekhez nem kedves, nehezen barátkozó. Ha vendég jött a házhoz, kétszer is kellett küldeni érte, míg elérkezett. Még így is akadt volna kérője, de ő abban lelte kedvét, hogy nyersen, ok nélkül való élességgel hűtötte le a hozzá közeledő férfiakat. Az anya tehát őt is elvitte Pöstyénbe, nemcsak azért, mert egyedül az eladólányt nem hagyhatta volna Sztrégován, hiszen egész Nógrádban botrányt keltett volna, hogy egy leány „garde nélkül“ marad a kastélyban. Hanem azért is, mert remélte, hogy a pöstyéni fürdőző világban akad majd valami Nincsinek való fiatalember.

De nem akadt. Balszerencse kísérte végig egész pöstyéni fürdőzésüket. Emi elkezdte a forró fürdőket használni, de ez nemhogy javított volna rajta, hanem úgy megnövelte fájdalmait, hogy a fogát csikorgatta kínjában. Ehhez járult, hogy valami uzsonnával elrontotta a gyomrát és vérhast kapott. Nincsi folytonos fejfájásról panaszkodott. A nagyobbik lánynak, Marinak, a férje folyton betegebb lett. Most már biztos volt, hogy gégesorvadása van. Szliácsra küldték a doktorok gyógyítkozni, de ha felesége előtt titkolták is a baj súlyos voltát, Madáchnéval közölték, hogy leánya a közeli éveken belül özvegysorba fog kerülni. Mari meglátogatta ugyan az urát Szliácson, de aztán otthon kellett ülnie Keszezen, mert a kis Pepi folyton lázaskodott, Pankának pedig valami hályogszerű baj támadt a szemén.

Mikor Imrének a vérhas megpróbáltatásai után jártányi ereje lett, a család elment Keszegre, a vő kastélyába. Amilyen szép volt ez a kastély franciásan épült kettős tetejével, emelt középső részével és impozáns frontjával, éppen olyan szomorú volt. Leverten jött-ment itt mindenki, s ha egész biztosan csak az anya tudta is, de valamennyien sejtették, hogy az áldott jó Pepi, a ház ura, lassanként a végét járja. Olyan rekedten beszélt már, hogy alig lehetett megérteni, hivatalát is csak úgy tudta ellátni első alispánként, hogy dolgainak javarészét a második alispán, Sréter János, vállalta magára. Testi-lelki jóbarátok voltak ketten, s ha a lázas, folyton köhögő Pepi alispán-társát említette, a láztól csillogó szemét előntötte a meghatottság homálya. Vendég volt ugyan bőven, jött a két Almássy grófkisasszony, egyik Festetichné, másik Battháné. Jöttek Somogyiék Petényből. Jött Fráter Pál, a diéta nógrádi követe, Csécséről. Jött Veres Pál, fiatal feleségével, Beniczky Herminnel Tótgyörkről. Jött Szontagh Ferenc a feleségével, Darvas Ágnessel, Lapújtőről. Ilyenkor Mari loholt, izgult, gazdaszszonykodott, hangos társalgás verte fel a kastélyt, mindenki igyekezett jó arcot mutatni. De aztán elhalt az országúton a hintó zörgése, a házba pedig visszatért az előbbi csend. Még a vendéghozta ujdonságokat sem volt kedvük megbeszélni. Így teltek a hetek, Imre lassan tért magához, többnyire a kertben üldögélt és a hatéves kis Pepivel játszott. Nagyon szerette ezt az eleveneszű kisfiút, hosszú órákon át magyarázott neki Kinizsi Pálról, Miltiadészról, Kolumbusz Kristófról, vagy válaszolgatott bámulatos kérdéseire.

— Ez a gyerek fogja megalapítani a magyar filozófiát, — mondta nem egyszer, tréfás hangon, de komoly szeretettel.

Néha pedig elyonult kalamárissal, lúdtollal és egész délután maga elé meredt a levegőbe, hogy csiga-

lassúságú és javításokban vergődő munkamódján összeüssön egy-egy újabb verset.

Mért hallgattam meg sullogásukat
A közbenjárók vészes seregének,
Kik két szív közt akként tolonganak,
Mint nap s föld közt gyászfellegi az égnek.

Etelkáról volt szó, még mindig Etelkáról. Nem tudott róla semmit. Menyussal ugyan szorgalmasan levelezett, mint ahogy búcsúkor megfogadták egymásnak. De Etelkáról sohasem történt említés a baráti levelekben. Imre nem is tett kérdést, bár feltűnés nélkül tehette volna. Gyenge volt, pöstyéni kúrája alig használt valamit, szenvedve vánszorgott, mint a beteg légy, s a hallgatag család mindig bajt váró körében csendes megadással hordozta a maga kínlódását.

Mikor valahogyan erőre kapott, hazament anyjával és Nincsivel Sztregovára. Beköltözött régi szobájába, a két másik fiú sem ment vissza Pestre többé. Visszabillentek három év előtti életükbe. Még nevelő is akadt. Nem kellett messzire menni érte: ott volt Laci, Bory Istvánnak, a tisztartónak a fia, jogászember.

Egy késő őszi estén Imre egyedül maradt anyjával a palota-asztalnál. A fiúk kimentek segíteni valami gyapjúrakodásnál, Bory már hazament a falu végére, Nincsi pedig visszavonult.

— Ideje volna, édes fiam, hogy most már résztvégy a gazdaságban. Igen nagy teher az nekem egyedül, aztán meg jó lesz, ha idejekorán beletanulsz, hogy mikor osztásra kerül köztetek a sor, tudj a magadéval mit csinálni.

— Boldogan segíték, édes mamám.

— Azt el is várom. Mikor apád megcsinálta Jánossal az egyezséget, bérbe adtuk Sztregovát. Sok készpénzre volt akkor szükségünk, mert az egyezés szerint Jánosért adósságokat kellett fizetni. Hühaj, az

volt csak ám a lista, most is emlékszem rá. Gedulyval kezdődött, a losonci patikussal, még annak is tartozott száz forinttal. Szóval három év múlva a bérlő, Némethy József, kidőlt. Mi nem fizettünk rá. Jött az új bérlő, Wolfron József. Három év múlva az is kidőlt. Arra sem fizettünk rá. De új bérlő nem akadt. Most nincs bérlő senki, apád halála óta magam vezetem az egész birtokot, csak az öreg Bory segít, aki huszonhatban került ide. Azt jól jegyezd meg, hogy rája mindig számíthatsz. Hűséges ember és érti a dolgát. A vetést, a birkát... várjál csak. Tudod te, hogy ki vezette be ezen az egész vidéken a juhtenyésztést?

— Nem tudom.

— Apád. Úgy emlékezzél rá, ha eszedbe jut. Nógrádban őelőtte azt sem tudták, mi fán terem a gyapjú. Egyszóval abba kezdtem bele, hogy a vetést, a birkát, az erdőket mind Boryra bízam, én az attul feljebb való dolgokkal törődöm, fiam. Abban kell, hogy segíts nekem. Néha majd megszakadok a gondtól. Minap fizettem a solymári birtok templomára hatvan forintot, mert az már úgy illik. E hónap kilencedikén háromezer forintot kell fizetnem a mikebudai birtokért a Gellért-nemzetségnek, tizennyolcadikán pedig az utolsó kétezer forintot. Így tartom én ezt számon apád halála óta mindennap. És folytatom a Zichy-pert, amit még nagyapád indított. Beletelik néhány esztendőbe, de meg is fogom nyerni. Egy pár birtokot zálogba vettem. Az is a miénk lesz. Hozzad csak azt az írást, amire apád halálakor figyelmeztettelek, hadd látom, megjegyezted-e, amit akkor mondtam. Nesze a kulcs.

Imre kissé gondolkozott, aztán indult a kulccsal a toronyszoba felé. Egy perc sem telt belé, már jött az írással.

— Olvasd fel, — mondta az anya, elismerését megtakarítva.

Fia elkezdte olvasni az okmányt. Nagyatyja, néhai Madách Sándor levele volt ez két fiához.

„A fíjajimnak jövő 'sinórmértékül ezeket jegyzem.“ Némán olvasta Imre a hosszú írást, de egyszer csak a vége felé megint hangosan olvasta. „A' jószágokat soha és semmi esetre se botsájsák ki Törvénykezés nélkül, a' pert a' legfelsőbb Itélő-Székiig vigyék, és ezalatt azon legyenek, hogy Auctio fizetés által a Jószágot magoknak örökösen megszerezzék, mert ha én annyi áldozatokat tehettem egyedül, hogy kedves gyermekimet boldogíthassam, azok kisebb áldozattal könnyen megtarthatták ezen aquisitiót.“

Imre soká hallgatott. Szerette volna kifejteni anyjának, hogy ez a zálogrendszer a legveszedelmesebb uzsora, amely az apró birtokost a nagybirtok javára kipusztítja a föld színéről. De jobbnak látta nem szólni többet, mint egy igent.

Kintről felhangzott fivérei kiabálása. A hátsó udvarban, amelyet a gazdasági épületek környeztek, veszekedtek a tót zsellérrel a hátszló miatt. Elgondolkozott ezen a két fiún, akiket egyformán szeretett, de annyira különbözőknek látott. Károly most tizen-négyéves, szívós, keményfából való gyerek, bizalmatlan, magába zárkózott, igen takarékos, minden lépésében megfontolt. Pali, tizenhárom éves, éppen ellentéte: rajongó, könnyen meghatódo, könnyen hívő lelkes fiú, mindig egekbe törő céljai vannak, közép-utakat nem ismer, az embereket vagy gyűlöli, vagy imádja, végletek nélkül sem érezni, sem tenni nem tud.

És ő? Milyen ember ő maga? Hogy okos, azt biztosan tudja. Hogy jó, azt biztosan tudja. Miért van, hogy százannyi szenvedésben volt része eddig, mint örömben? Lehetséges lenne, hogy a komiszaké és butaké a világ? Ha igen, akkor milyen kedvvel lehet nekivágni az életnek, a pályának, a küzdelemre kötelező jövődőnek? Milyen kedvvel lehet engedni

annak a félelmes erőnek, amellyel anyja a család mai nemzetségének élére teszi és könyörtelenül harcolni küldi? Madách Imre, tizennyolcadik életéve küszöbén az élet titkát kutató tekintettel nézett ki a ragyogó téli napsúgárra, a havon eszeveszetten hancurozó boldog agarakra, a domb élén idillikusan baktató trágyás szekerekre, a falusi világ életerős, mozogni, teremteni, lihegni vágyó teltségére. És véghetetlenül fáradtnak érezte magát a család írásokból eléje táruló életforma gondolatára. Más volna a jó: megülni csendesen a fűtött sarokban, bölcsen szemlélődni a mások ezerféle tarka törtetésén és békés tétlenségben a pusztá létnek örvendezni.

— Emi fiam, itt van Bory Laci, most eredj tanulni.

Imre sóhajtott, nehézkesen állt fel térdben erősen sajgó lábára és visszarakta a polcra a régi írásokat, indult tanulni.

A napok egyformán multak, hetek a napokra, hónapok a hetekre. A következő nyáron Keszegen bekövetkezett a katasztrófa. Huszár Pepi baja fel nem tartóztathatóan haladt előre. Egész télen alig kelt ki az ágyból. Hőnig doktor valami új orvosságot írt neki, ez volt az egész rokonság utolsó reménye. Nem használt ez sem. A végén teljesen elaszott a hangja, kín volt hallgatni, ahogy suttogva is alig értette meg magát. Imre Teplicre ment fürdőzni, hogy a hasztalannak bizonyult tavalyi Pöstyén után ez talán segíteni fog ízületi fájdalmain. Ott elég jól érezte magát, még írni is kedve támadt és összeütött egy cikkecskét a Regélőnek a teplici életről. Meg is jelent két folytatásban, alatta ott büszkélkedett a Madách Emők név, s a szerző gyönyörködve olvasta nyomtatásban gondolatait: „Az illatos virágnál örömmel áll meg a' vándor, hogy ízlelje ingerlő zamatját, de gyakran el is halad mellette, hogy illatosbat keressen: ha látja azonban bérc-csúcson a' felséges csert,

dacolót a' fergeteggel, 's héjjában ezredekkel megjeleltet, ágaitól megfosztva ugyan, de gerébein dicső előkor hamvadását mutatva, ekkor keble emelkedik, 's bár távozik a' helytől, de egy hatalmas szózat zeng fülébe, melynek utóhangjait megható borzalommal költi fel nála a múlhatatlan emlékezés“.

Kellemes, idillikus volt a teplici fürdőzés, Rovnyén gróf Erdődy Györgyöt is meglátogatta, aki a Rákóczi-emlékezetű Aspremont-család utolsó sarját. Mária grófnőt, bírta feleségül. Vidultan ment haza, felüdülten a teljes gyógyulás reményétől, s otthon a szomorú hír fogadta: Pepi haldoklik. És kidőlt a cser, a nemes vármegye első hatalma, Nógrád első alispánja.

A megye színe-java eljött a temetésre Keszegre. Az özvegy kétszer is elájult, a kis Pepi, aki folyton az Emi bácsi kezét fogta, riadtan és semmit nem értve bámméskodott apja ravatala mellett, idősb Madáchné pedig megint feltűnt fekete nagyasszonyi pompájában, merev, önmagához is kegyetlen tekintetével. Fia lopva figyelte ezt a megrendíthetetlen arcot, amelyen mintha a fölény egy lehellete ült volna, mikor Mari kétségbeesetten zokogott mellette. Ő több temetést látott ennél. Eltemette apját, anyját, gyámapját, gyámányját, apósát, anyósát, három gyerekét, férjét, sógorát, sógorasszonyát, fivérét, vejét, körülötte folyton betegeskedő gyerekei és unokái, ő maga pedig él tovább szívós, megemészthetetlen, félelmetes egészséggel.

A gyászolók között ott volt a megboldogult legjobb barátja, Sréter János második alispán. Imre eddig csak futólag találkozott vele, felületes urambátyám, uramöcsém viszony volt közöttük. Most azonban szóba ereszkedtek. Huszár József özvegyének családját Imre képviselte itt legidősebb férfisarj gyanánt, és a másodalispán illendően neki is kifejezte részvétét a vármegye nevében... A mondat for-

mális volt, de a szem nedvesen csillogott s az ajkak vonaglottak hozzá.

— Ne nézz le ezért a puhaságért, — szólt reszelkedve, — szegény sógorod olyan jó barátom volt, mintha testvérem lett volna. Aztán meg... ezek a temetési hangok igen megmozdítanak, mert nemrég...

Itt elharapta a szót Sréter. Imre elfogódottan s a gyász iránt való tisztelettel bólintott rá. Tudta, hogy Sréter János nemrég temette el az édesanyját, Goszthony Antóniát. Hirtelen mozdulattal megölelte a fájó embert. Az is megölelte őt. Többet nem is beszéltek egymással, de mind a ketten érezték belül, hogy mély és sokat jelentő barátság melegforrása fakadt fel közöttük.

Imre még azon év novemberében Pestre utazott és letette az abszolutorikus vizsgát. Nem volt még tizenkilenc éves, de már végzett jogász: a közpálya kinyílt előtte. Pesten első útja a Lónyay-házhoz vitt, Etelkát nem találta otthon, az vidéki rokonoknál tartózkodott.

— Jobb is így, — mondta magában, mikor kilépett a házból. Úgy tűnt fel neki, hogy nem is ő volt az, aki valaha a szerelem bolondjaként lépte át ezt a küszöböt, hanem valaki idegen, akin csodálkozva lehet eltűnődni.

Málhájában vitte haza a lepedő-nagyságú pecsétetes okmányt. Sztregován csak pár napot töltött. Várta a vármegye székhelye, Gyarmat. A pályával nem kellett sokat gondolnia, az adódott magától, gazdag nemes birtokos fiú nem mehetett máshová, mint háromfelé: katonának, valamely előkelő fővárosi közhivatalhoz, vagy vármegyéjéhez. A katonasághoz nem volt sem kedve, sem szervezete; a fővárosba nem mehetett, mert az ősi birtokot nem hagyhatta más kézre, ebbe elsősorban anyja nem ment volna bele. Maradt a vármegye.

— Már beszéltem Sréterrel, — mondta özvegy Madáchné az oklevéllel hazatért fiának, — a patvaria végett. Azt mondta, hogy a saját személye mellé óhajt venni patvaristának. A szállásod is megvan, holnapután beköltözől Gyarmatra.

És kis szünet után még hozzátette:

— Majd meglátom, hogyan becsülöd meg a Sréter szívességét.

IX.

Harmincöt éves férfi volt Sréter János, jól megtermett, egészséges ember. A homloka volt a legfeltűnőbb rajta: boltozatos, domború homlok, majdnem akkora, mint az egész arc. Azonkívül az volt a furcsa ábrázatában, hogy az igen komolynak és öregesnek tetszett, de a szeme mosolygónak és gyermekesnek.

Az ifjú patvaristát nemcsak a hivatalban vette maga mellé. Felhagyatta vele szállását is és a maga lakásán jelölt ki neki szobát. Ott élt most már nála Madách Imre patvarista, mint családtag. Okolicsányi, meg Nagy, a másik két patvarista, vígan élte a széleskedvű vármegyei fiatalok duhaj éjszakáit. Madách azonban nem szerette az italt, billiárdozni nem tudott, a kártyától való tartózkodást pedig kézadással megígérte édesanyjának. De bármilyen szórakozás csábíthatta volna, vacsora után el nem ment volna hazulról egy félvilágért sem. Ezek voltak a nap legérdekesebb órái, reggel már azzal kezdte a napot, hogy a vacsora utánt várta. Sréter Jánosnak az volt a szokása, hogy felkelvén az asztal mellől, átvonult könyvtárszobájába és ott lesfel járkált fáradhatatlanul órák hosszát, közben százféle kérdésről előadást tartva a fiatalembernek. Valami megállni nem tudó gőzvasút-szerkezet dolgozott benne; ha hivatalában

nem dolgozhatott, akkor legalább járkálással elégitette ki örökös tevékenységet kívánó belső energiáját.

Imre nem győzte bámulni ezt az agyat, amelynek naponként egy új fiókja nyílt meg előtte. Sréter János úgy beszélt franciául, angolul, olaszul, spanyolul, mint akár magyarul. Hogy németül is tudott, az természetes. Hogy a latin és görög auktorokat szótár nélkül olvasta, az is természetes. Kitünően tudott zongorázni. Szép képeket festett. Ha a maga passziójára eldalolgatott otthon, gitárral kísérte magát. Legutóbb svédül és portugálul is megtanult annyira, hogy svéd és portugál műveket eredetiben olvashatott. De ez az elképesztő tudás nem olyan memória-mutatvány volt, amilyennel gyakran találkozhatni semmire sem alkalmas embereknél. Sréter János ezt a sok mindenfélét mintegy szerszámnak tekintette, hogy dolgozhassék vele. Nyughatatlanul tanult, szervezett, alapított, újíttott egész életében. Pályája dédelgetett alkotásának a Nemzeti Intézetet tartotta. Erről már hallott Imre gyermekéveiben is, de rendeltetésével nem volt egészen tisztában. Az alispán most megmagyarázta neki, mire való a Nemzeti Intézet.

— Ide figyelj, öcsém. Milyen nyelven tanultad legelső tudományaidat?

— Latinul.

— Úgy van. Én is. Milyen nyelven beszéltek otthon a családban étkezésnél?

— Németül.

— Úgy van. Nálunk is így volt. Teremhet-e így az új nemzedékekben a magyar nyelvnek igazi művelődése?

— Aligha.

— Látod. Fontos tehát, hogy a gyermekkori oktatás magyar voltát erősítsük. Ki tudjon tehát elsősorban magyarul?

— A tanító.

— Bravissimo. Legelőször tehát arravaló tanítókat kell képezni. Van annak már tizenhét esztendeje is, hogy fiatal aljegyző koromban elkezdtem piszkálni ezt a dolgot. Két évig rágtam a fülét az akkori két nógrádi követnek. Szerencsére boldogult édesapád lett a bizottmány elnöke. Lassú ember volt, Isten nyugosztalja, de amit a kezébe vett, azt jól megmarkolta. Örült is, hogy csinálhat valamit, mert édesanyád sohasem hagyta politizálni. Eltartott az előkészítés öt esztendeig, de legalább alapos volt. Szegény Pepi sógoroddal úgy dolgoztunk ketten, mint az igavonók, mikor végre megalakultunk. Beleírtuk az Alkotó Rendszabásokba, hogy a cél: „a honi nyelvnek minden alkalmas módokkal terjesztése“. A Bécs felé sandítók belevétették ebbe, hogy: „ebben azonban minden erőltetést vagy kényszerítést távoztatni kell“. Innen is tanuld meg, öcsém, milyen ördögi módon ügyes dolog volt az, amit Mária Terézia királyunk csinált a német idioma ránkborításával. Ötven esztendővel utána még mindig úgy nyúltak hozzá a mi nógrádi rendeink a német nyelvhez, mint a hímes-tojáshoz. De mi azt mondtuk magunkban: hagyjuk csak rájuk, olyan magyar világ lesz itt csak azért is, mint a parancsolat. A főispántól kivasaltunk ötszáz ezüst forintot alaptőkére. Csináltunk itt Gyarmaton akkora bált, édes pajtás, hogy Zempléntől Aradig az összes vármegyék itt voltak, emlékszem, édesanyád is itt volt. Kerestünk kétezer ezüst huszast csak a bálal. Máról-holnapra együtt volt tizenhatezer forintunk. Akkor aztán hajrá, nekiláttunk a munkának. Kitűztünk búsás pénzjutalmakat azoknak a tanítóknak, akik a honi nyelvvoktatás terén sikereket tudnak mutatni. Hozattam Poroszországból népiskolai könyveket, mert a burkus nagyon érti ezt a mesterséget, azokat lefordítottuk és az iskolákban ingyen osztogattuk. Megcsináljuk Gyarmaton a magyar kisdédóvót még a tavasszal, és most már megcsináljuk

drága pénzen a Nemzeti Oskolát is. Tudod-e, mi történik majd ott? Bejön a kisgyerek olyan tótnak, hogy egy mukkot sem tud magyarul, aztán mikor elvégezte a tanulását, kijön olyan magyarnak, hogy öröm hallani. Povedálhat itt más nyelven az egész ország, kedves öcsém, de Nógrádban magyar világ lesz, mert Nógrád az ország első vármegyéje. De beszéljünk most egyebet.

Hallgasd meg ezt a kis felolvasást. „A vármegyék belkormányzásának szép jogai századokon át sértetlenül jöttek ránk anélkül, hogy a kötelességek súlyát eléggé éreztük volna. És így a korrallváltozott viszonyok és kormányformák között állanak most már helyhatósági intézményeink, úgy mint a letűnt kor hagyományai. De élve, sőt több életerővel, mint valaha, sehol másutt nem létező szabadságok elemeivel. És ez intézmények fennállhattak anélkül, hogy a belhelyzetek ismeretének szüksége mutatkozott volna; fennállhattak anélkül, hogy azokat illetőleg a szükséges nyomozások megejtettek volna. De nem többé! Azok nemzeti létünk gyermekévei voltak. Mihelyt azokból kinőttünk, mint ahogy ez Istennek hála megtörtént, mindinkább erősb lesz önhelyzetünk ismeretének szüksége.“ Érted ezt, fiacskám? A hajdani kedélyes jóvilágban elég volt a tisztujítás, a kiskirályok aztán elvégezték a maguk járásának dolgait, ahogy akarták. De ma már más a világ. — Ahogy az interes megfizetéséről kvietanciát adunk, éppen úgy a megyei tisztviselő munkájának is legyen ellenőrzése. Hogy pedig a főszolgabíró munkáját a közgyűlés elbírálhassa, ahhoz ismernie kell a vármegye állapotját. Minélfogva a központ köteles legyen a közgyűlésnek mindenkor tüzetesen elmondani, melyik vidéken mért szorítja a parasztot a csizma, ha ugyan nem bocskorban jár, vagy éppen mezitláb.

Imre élesen figyelt minden szót. Igen meglepte, amit hallott.

— János bátyám, hiszen ez forradalom!

— Hívjad úgy, ahogy akarod. Én reformnak hívom. Mert hiszen szép dolog, amit az a te Kossuthod csinál. Mikor a télen a köznyomás folytán kieresztették, én is tapsoltam. De aztán az utcáról, ahol ti tüntettetek, hazajöttem és Széchenyit olvastam. Ajánlom neked is szorgalmatos tanulmányozásra. Rengeteg itt a munka. Gyakran kérdik tőlem, miért dolgozom annyit, mint az ördögmotolla. Azért, mert látom, mi minden tennivalóm van. Valószínű, hogy az Isten még eléltet harminc-negyven esztendeig. De amit én a vármegyével akarok belső átszervezés dolgában megcsinálni, annak tizedrészéhez sem elegendő ez az idő. Miért rázod a fejedet, fiam?

— Azért rázom, mert ami baj a vármegyével van, az a kisebbik baj. A nagyobbik baj az emberekkel van. Ahogy kezdem ismerni az embereket, egyre jobban megírtózom az emberi természettől. Csupa komisszág, csupa irígység, csupa aljasság, és amit a legjobban gyűlölök, csupa ostobaság. Ezen nem tud változtatni sem a vármegye, sem Széchenyi István.

Most a felnőtt férfi figyelte erősen az ifjút, mint őt az imént amaz. Odalépett hozzá s a vállára tette kezét:

— Sturm und Drang. A korodhoz illő sötétlátás. Magam is megzavarodtam a te korodban, mint a must. Mert gyermeki lelkünk édes, mint a must, azt igen jó inni. Férfiúi lelkünk zamatos, mint a vén bor, azt is jó inni. De ebben a vívódó korban éretlen újbor bennünk a lélek. Attól bizony kinyílik a zsebben a bicska.

Az ifjút sértette ez a felnőtt derű. Minden tizen-nyolcéves embert sért, ha problémáit nem nézik a világ legnagyobb problémáinak. Kissé türelmetlenül fakadt ki:

— János bátyámnak eszerint könnyű. De én ebben a csömörben mihez kapaszkodjak?

Az alispán szelíden felelt:

— Megmondom, hogy én a te korodban mihez kapaszkodtam. Hítem a fajtámban. Most menjünk aludni.

X.

Bizony nem élt harminc-negyven évet szegény Sréter János. Még egyetlenegy teljes évet sem. Meghalt a következő tavasszal. Losoncon volt dolga, ahol akkor csúnya kanyaró-járvány pusztította a gyerekeket, felnőtteket vegyesen. Öreg édesapja kérve-kérte, hogy ne menjen Losoncra, ráér az a munka később is. De ő nem hajlott a kérésre. Elment. Megkapta a kanyarót. Még lázasan is tovább dolgozott.

— Hogy halhatnék én meg, mikor annyi dolgom van?

Meghalt. Imre úgy érezte, mintha másodszor vesztette volna el az apját. Sréter János úgy egyengette volt a patvaristája útját, mintha a fiáért dolgozott volna. A főispán, gróf Keglevich Gábor, annyit hallott Srétertől az új vármegyei fiatalember felől, hogy igen szívesen látta a szolgálatban. Bemutatkozásakor megígérte neki, hogy az első lehetséges alkalmammal megválasztatja aljegyzőnek. Mindez csak félig szólt a bemutatkozó ifjú hírneves családjának és vonzó fellépésének, a másik felét Sréter János csinálta. De ennél százszor többet adott az ifjúnak azokkal a vacsora utáni órákkal, amelyek valami klaszszikus görög bélyeget hordtak magukon: a bölcs szakadatlanul oktatta a szeretett tanítványt, mialatt peripatétikus módon rőtt a szobát fáradhatatlan, hosszú lépéseivel. Legtöbbet Werbőczyről beszélgetett az utolsó napokban. Akkor jelent meg Budán egy könyv: „Werbőczy István rövid életrajza“ volt a címe, Palugyay Imre írta. Sréter rögtön meghozatta a könyvet, mert rendes budai könyvárusa figyelmeztette.

Mindjárt elolvasták mind a ketten és napokon át minduntalan visszatértek beszélgetéseikben Werbőczyre. Az alispán előadása nyomán szokatlan elevenséggel rajzolódt ki a fiatalember képzeletében a hajdani törvényhozó, aki három esztendőre elbújt Nógrádban és megírta a Tripartitumot. Ott magyarázott, alkotott, küzdött a hajdani nagy alak Madách Imre gondolataiban, hatalmas gondolatokat fejezett ki nemzetről, jogról, törvényről, és a gondolkozó ifjú egyszer csak ámulva látta, hogy a fenségesen szavaló Werbőczy lába előtt lámpasor húzódik el: a rivalda lámpasora. És mint a mezei virág, amelyet nem ültet senki, hanem szél sodorja véletlen magvát a maga helyére, benne sem kieszelt terv, hanem magától született ötlet gyanánt termett a Werbőczy-dráma gondolata.

És nem is ez volt az egyetlen dráma-gondolat, amely a Sréter közelében folytatott tanulmányok alatt felötlött benne. Csák Máté is olyan alak volt, amely izgalmasan érdekelte fantáziáját. Az ősi magyart látta a felföldi kiskirályban, a nemzeti gondolat komor bölényét, akinek leáldozó kora felett az idegen hatalom számára ver új sátrat az idegen Róbert Károly. Aztán Nagy Lajos leánya vonult fel hermelinpalástjában az ifjú tűnődő lelki színpadán, Mária királynő, akit trónra vetett a sors és ő állja a királyi hivatás súlyos kötelességét gyenge nő léteire is.

Úgy hemzsegték ezek a díszmagyaros, pompás, ódon alakok képzeletében, mintha csak az alkalmat várnák, hogy elevenen előlépjenek. Neki is ült, hogy egyikből-másikból vázlatot csináljon. De azonnal észrevette, hogy fogalma sincs a drámaírásról. Ezt elmondta Stréternek, aki hosszú előadást tartott neki a drámairodalom lényegéről. A hallgatót a kérdés roppant érdekelte. Feltette magában, hogy módszeresen meg fogja tanulni a drámaírás szabályait, mindenekelőtt elvben, Werbőczyre és társaira való tekintet nélkül. Nagy segítséget remélt ehhez a

stúdiumhoz óriás tudású mentorának esténkénti oktatásaiban. S most ott feküdt a mester a korai koporsóban, a halál megdöbbenő értelmetlenségében.

De nem hagyta itt kedvencét örökség nélkül. Egy tanácsot hagyott neki örökbe:

— Figyelmeztetlek Szontagh Palira. Neked való fiú. Barátkozzatok össze. Most Pesten szolgál Lissó-vényi László tabuláns ügyvéd mellett, de tisztújításra hazajön.

Nagyon várta ezt a tisztújítást szegény: bizonyos volt, hogy elhunyt barátja, Huszár Pepi helyébe ő jut be a vármegye első alispánjának. Az is bizonyos volt, hogy ifjú barátját be tudja hozni az aljegyzői karba.

Pár nappal halála előtt történt, hogy a sztre-govai kastély megint csendesebb lett egy hanggal. Nincsi férjhezment. A bizalmatlan, mindenkitől futó, kelletlen modorú Nincsi is megtalálta a párját.

Nincsi sógorának, Huszár Pepinek volt egy unokatestvére, Huszár Sándor. Barátiban volt birtokos, nem nagyon fiatal már, de egészséges, hangos, vaskos, jókedvű. A rokonság révén egyre gyakoribb látogatásokat tett a háznál, s egy szép napon odaállott az anya elé, hogy ők Nincsivel értik egymást. Formaság volt ez csupán, özvegy Madáchné már hónapok óta pontosan tudta, hogyan fejlődik az ismeretség leánya és a pinci földesúr között. A lakodalmat Sztre-gován tartották szándékos csendben, mert Huszár Pepi halálának még nem volt egy esztendeje. A fiatal pár aztán elment Barátiba. Imre pedig sietett vissza Gyarmatra, mert közel volt a tisztújítás. És nagyon vágyott Sréter János után, hogy dramaturgiáról beszélgesse vele.

Nem is tudta szívéből meggyászolni szegényt. A választás előtt két nappal halt meg, éppen mikor a legizgalmasabbban folyt a korteskedés. S a halálhír új izgalmat lökött az eddigiek közé: üres lett az első alispánság, még mielőtt betöltetett volna. Frenetikus

futkosás keletkezett Gyarmaton. Aki valami megyei állásra pályázott, az két nap, két éjjel nem aludt. Lovasküldöncök vágtattak kinek-kinek a falujába, többnyire egyforma szövegű levéllel: még pénzt a kortesnek, még bort és még szekereket. Ugyanilyen levél ment Sztregovára is, ahol a kortéziát a tiszt-tartó egyik fia, Bory Lajos vezette. Ebben a loholásban úgy elfutó jelenséggént látta Imre a zshivajgóan megnépesedett vármegye-házán itt is, ott is felbukkanni azt a szélesvállú, zömök fiatalembert, aki-ről megtudta, hogy Szontagh Pál. De nem olyan órák voltak ezek, amikor oda lehetett volna menni ismerkedni és parolázni. Ő sem ért rá, és amaz sem köszönte volna meg.

A tisztújító közgyűlés Sréter János elparentálásával kezdődött. A nevezetes halott iránt való tisztelet csendet szerzett. De ahogy a búcsú utolsó szavai elhangzottak, azonnal felcsapott a fülsiketítő zsidobrás.

Imre kiment a folyosóra. Folyton Sréter János járt az eszében, mialatt a rikoltozó, jövő-menő, nagy hanggal vitázó, magyarul, németül, latinul, tótul veszekedő rendeket szemlélte. Tizenkilenc esztendejének sötét és romantikus világszemlélete olyan ráncokat vont homlokára, amelyek nem illettek oda. És amelyek egy szempillantás alatt el is tűntek, mikor báró Balassa Antal lihegve furakodott ki a teremből a folyosóra, egyenesen Imrének rohant és szó nélkül megölelte, mert boldogsága izgalmában beszélni nem tudott.

— Beszélj hát, — szólt Imre a Lónyay-házbeli hajdani pajtásnak.

— Megvagyunk! Te is, én is! Megvagyunk!

Egy cingár, fekete kisfiú törtetett most hozzájuk, aki olyan palócosan beszélt, hogy még született nógrádiak is mosolyogva hallgatták: Lisznyay Kálmán.

— Csákhogy rótok tálólok, pájtós!

Megölelte mindkettőjüket. Tiszteletbeli aljegyző lett az is. És buzgón sorolta fel az eddigi eredményt: első alispán egyhangúlag Fráter Pál. Második alispán Károlyi János. Egyik aljegyző Veres Pál.

— Csákhogy meglett, — mondta Imre — és mondd csak, mi van Szontagh Pállal?

— Meglett szolgabírónak. Ismered?

— Nem ismerem. Csak kérdem.

De megismerte még aznap. A Fráter Pál vacsoráján.

Az új alispán nagy traktát rendezett az új tisztikar tiszteletére. Fogadóban adta, mert Csécsén lakott. Imre megérkezvén, helyet keresett mentéjének a máris temérdek mente között, köszöntötte az alispánt, aki kitüntető nyájassággal ölelgette meg, — aztán elindult Szontagh Pál keresésére. Veres Pál társaságában találta.

— Ti még nem ismeritek egymást? — csodálkozott Veres. — Nosza fogjatok parolát.

A két fiatalember kezét fogott.

— Láttalak én téged Pesten, — mondta Imre.

— Én is téged, — mondta a másik — az egyetemen. Nem sejtettem, hogy nógrádi vagy és együtt fogunk szolgálni.

— Hanem aztán eltűntél. Az utolsó időben már nem láttalak.

— A diétán voltam Pozsonyban. Bónis Sámuel, a szabolcsi követ, nagybátyám nekem, az vitt magával. Azután osztán utaztam egy nagyot.

— Merre jártál?

— Másik nagybátyám, Szontagh Lajos, jogigazgatója Erdődy grófnénak, a volt kancellár özvegyének. Már most Erdődynének nagy határ birtoka van Horvátországban. Lajos bátyám lement inspiciálni és én vele mentem. Megjártam Triesztet, Fiumét, még Velencébe is eljutottam.

— Milyen város az?

— Tudja az ördög. Mintha az osztrák elől a vízre szaladt volna. De az osztrák utána gázolt a vízbe is.

— Reméljük, náthát kap tőle.

Nevettek mindaketten. Igen tetszettek egymásnak.

— Tudod-e, ki beszélt nekem sokat rólad? Szegény Sréter János.

— Isten nyugosztalja. Ember volt a talpán. Ha itt körülnézel, tized is összetehetsz, míg egy olyan kijön belőle.

— Szeretted?

— Mint kevés embert.

— Ezt örömmel hallom. Én úgy szerettem, mint ha apám lett volna.

Az eltávozott ember emléke melegen érzett fel közöttük. A társaság akkor ült az asztalhoz.

— Vacsora után megkeressük egymást, ugye? — szólt Szontagh szolgabíró.

— Okvetlenül, — sietett örülni Madách aljegyző.

A vacsora rettentő sokáig tartott. Imre tekintete új barátját kereste. Az meg az övét. Érthető fejmozdulatokkal tárgyalták meg jelbeszédben, hogy mindaketten kiszöknek és odakint találkoznak.

Elindultak sétáló tempóban a gyarmati utcán. Az eső elállott, a friss levegő jólesett nekik. Imre hevesen köhögött.

— Megfáztál?

— Mindegy nekem, hogy megfáztam-e, — szólt csendes derűvel Imre, — mindenképpen nyavalyás vagyok folyton. Nem emlékszem életemből olyan hónapra, hogy egyhuzamban egészséges lettem volna. Hol a fejem fáj, hol a csúszom újul ki, hol torokfájásom van. Elég haszontalan földi hüvelyt választottam ennek a boldogtalan lelkemnek.

Már megbánta, ahogy kimondta. Soha életében

a bizalmas vallomásnak ezt a hangját nem használta senkivel és új barátját alig egy pár órája ismerte. De az feleletül belekapaszkodott a karjába, s karonfogva mentek tovább, amíg megkérdezte:

— Miért vagy boldogtalan?

— Mert nem látom semminek célját.

— Azért nem kell boldogtalannak lenni. Én sem látom célját semminek, mégsem vagyok boldogtalan.

— Hát mi vagy? Boldog?

— Az sem. Csak nézegetem az egészet, mint aki megy a hintóban és szemléli a tájat.

Madách Imre kirántotta karját a másikéből és megállt. Hevesen, szenvedélyesen mondta:

— Ezt, ezt! Én is ezt szeretném! Erre taníts meg! Szeretném, de nem tudom. Mindenben csalódtam, minden fáj.

— Mi az a minden? Szerelmes voltál?

— Igen. Egy protestáns leányba.

— Ja persze. Ti katolikusok vagytok. Én luteránus vagyok. Mondd csak el ezt a történetet.

Megindultak megint karonfogva. Imre azonnal elkezdte Etelka történetét. Maga is csodálkozott, hogy első szóra rákezdi kitálalni legbensőbb titkát, amelyet senkinek sem mesélt eddig, csak csonkán és felületesen édesanyjának. Ami mély volt benne és titok, azt eddig elzárta. És most ime mohón kezdi mesélni. De erre csak egy pillanatig gondolt. Aztán átadta magát a társat érző közlés boldogságának.

--- Tudod, az a furcsa, hogy már egyáltalában nem szeretem, szinte azt mondhatni, hogy a lányt magát elfelejtettem. De amikor rájöttem, hogy vallási okokon múlhatik egy ilyen dolog, az akkora csalódásom volt az emberiségben, hogy ezt a csalódást nem lehet elfelejteni. De hogy az elején kezdjem, Pesten megismerkedtem a Lónyay-családdal...

Ment a két fiatalember a gyarmati utcán éjszaka. Mikor Imre lakásához értek, szó nélkül megfordultak

és indultak a Pál lakása felé. Annak kapujában megint szó nélkül visszafordultak. Folyt a szó, mint a gátjaszakadt áradás. Érzelem, emberiség, Isten, boldogság, végzet, örökre, — ilyen szavak adták a történet tónusát, kisebbek egy percig sem.

Hajnalodott, mikor végre elváltak. Az utca sötétjében távoli kurjongatások hallatszottak. Máshonnan dühös ordítása két összeveszett embernek. Két hajdút is láttak, akik futottak az ordítás irányában. De ők csak egymásra figyeltek. Erősen megszorították egymás kezét, és egyszerre mondták mind a ketten:

— Holnap mikor látlak?

Másnap legelső útjukkal egymást keresték, hogy egymás kezét soha az életben el ne engedjék többé. Csak az egyiknek halálával.

XI.

Különös dolog volt az a vármegyei szolgálat. Míg nem volt választott tisztviselő Imre, csak patvarista, addig benn kellett laknia a megyei székhelyen. Mióta aljegyzője lett a vármegyének, hazaköltözhetett Sztrégovára.

Eleinte mégis többet volt Gyarmaton, mint ott-hon. Nagy tűzzel látott neki a munkának, mindenáron Sréter János reformeszméit akarta továbbvinni. Az első hetekben hevesen szaladt neki minden nótáriális aktának, valósággal elfalta a munkát a többi aljegyző elől. De a nagy buzgóság már a nyáron megcsappant. Közelebb kerülván a dolgokhoz, riadtan látta, hogy kanállal akarja kimerni a tengert. Ahány üveg elébe került, az mind csak arravaló volt, hogy tükröt tartson eléje, s ő e tükörben eleinte homályosan, de egyre kivehetőbben megláthassa sajátmagát, mint karikatúrát: nógrádi Don Quijote bámul rá a tükörből, akinek

idealizmusáról kiderült, hogy csacsi jogász-ábránd, világmegváltó terveiről, hogy a szivárvány után markoló gyermek vágyai, közéleti bátorságáról, hogy az élet s az emberek ismeretének nem képzelt hiánya. Valaha azt magyarázgatta Sréternek, hogy ily fiatalon már az emberekből ábrándult ki; most azt kezdte érezni, hogy önmagában csalódott.

Panaszaival minduntalan Szontagh Fálhoz fordult. A két jóbarát igyekezett a találkozásra minden alkalmat felhasználni. Alkalom gyakran akadt azokon a házi multságokon, ahova mindkettőjüket meghívták. De azonfelül is hol Imre kocsizott át Szécsénybe, hol Szontagh jött át Gyarmatra, vagy Sztregovára. S ha valamelyik szekeres embert talált, aki a másiknak lakóhelye felé igyekezett, azonnal írt egy pársoros levelet, hamarjában odavetve egy-egy pletykát, egy-egy megyei ujságot. Vagy még azt sem, csak éppen baráti ölelést.

A közügyekkel való meghasonláson kívül még két oka volt Imrének, hogy az első nagy felbuzdulás után kevesebbet járjon Gyarmatra. Az egyik az írás volt: nagy passzióval szeretett elidőzgetni sztregovai szobája íróasztalánál, jegyzeteket csinálni gondolatáról, vázolgatni dramaturgiája tervét, vagy versel faragcsálni. A másik okot pedig Cserny Marinak hívták.

Cserny Mari kis árvalány volt, özvegy Madáchné vette oda a házhoz, hogy Nincsi ne legyen egyedül a Marie férjhezmenése után. A kis Mari ottragadt most is, hogy Nincsi már hozzáment Huszár Sándorhoz. Segített az özvegynék a házi munkában, felolvasott neki, mellette üldögélt a szüntelen kézimunkázás hosszú óráiban. Egy májusi délután Imre a gyümölcsösön keresztül jött haza erdei sétájából. Anyját és a kis Cserny Marit látta egy gyümölcsfa alatt. Arra tartott, hogy üdvözlje őket, s éppen akkor ért oda, mikor a leány ágaskodva nyúlt fel a virágos lombokhoz. Ahogy

vékony dereka kiegyenesedett és mellén megfeszült a ruha. Imre szemében megvillant a meglepetés.

Nem szólt semmit, közömbösen köszöntötte őket, aztán továbbment. De a fordulónál visszatekintett és sóváran fürkészte a leány karcsú vonalait a minden vonalat rejtő ruhában. Este az étkezésnél elfogódottan nézett Marira és azon tűnődött, hogy milyen furcsa ez: számtalanszor ült már ugyanennél az asztalnál ugyanezzel a leánnyal, s az mégis mintha ma ült volna ide először. Lopva figyelte a gyér gyertyafénnyel megvilágított arcomskáját, ujjait az asztalon, lányosan vékony vállait. A lány minderről nem látott tudomást venni. Mikor később kiki visszavonult, a szokott esti búcsúzásnál megint csak elcsodálkozott: hányszor fogta már ezt a kis kezét és soha nem jutott eszébe, hogy egy leány keze.

Ettől a naptól kezdve minden sztrigovai napja egyre nyugtalanabb lett. Rendes életmódját felforgatta a vágy, hogy napközben valahogy négyszemközt találja a leányt. Ablaka zsaluján hosszú félóráig lesett ki az udvarra, hogy nem lép-e ki történetesen Mari a házból. S ha megpillantotta, feldobbanó szívvel sietett ki ő is, közömbös lassúságot és véletlent színelve, ha a leány látókörébe ért. S akkor nem tudott milyen ürüggyel szólni hozzá. Ha tudta, hogy anyja a parkban üldögél s Mari tartózkodik mellette, felkelet irásaitól és kitalálta, hogy sétálni fog, csakhogy elhaladhasson mellettük, megálljon egy kis időre és mialatt néhány gondolattalan mondatot vált anyjával, sóváran lesse a hosszú rózsaszín szoknya alól kikan-dikáló cipő-orrocskákat. Aztán elment sétálni, hogy egy félórát eltöltsön azzal a járkálással, amelyhez voltaképpen semmi kedve nem volt. Félszegnek, ügyefogyottnak érezte magát mindaddig, míg le nem feküdt. A sötétben aztán fantáziája vadul hódító férfivá avatta: képzeletében viharos erővel ragadta magához a gyenge vállakat, vaskapocsként szorította a

karcsú derekat magához és mialatt szája meglege a leány száját, nyögve dobta magát az ágyban egyik oldalról a másikra.

Egy alkonyatkor a hegyekben sétáltak együtt, a Sztregova tulsó partján. Úgy adódott, hogy a többiek előrementek s ők kettesben maradtak. Most, most, — ösztökelte belül a vallomás dobogó vágya. Szavakon gondolkozott és remegve figyelte a mellette haladó leány mitsem sejtő arcát. S addig halogatta a szót, míg utólérték a többieket. Vacsora után friss lúdtollat nyesett magának és verset írt.

Arcára néztem, és az angyalarc
Megbírja a bűnöst tisztítani.
Megdermedt ajkamon a vallomás,
Nem bírtam, ah, csak fölsóhajtani.

Búsan vezeltem őt hazafelé,
De bánatomban is vigasz vala:
Boldog vagyok így is, mert szeretem,
S ha megtudná, szenvedne általa.

Igy. ment ez heteken át. Lefojtott vágya egyre jobban gyötörte. Alig várta, hogy Szontagh Pállal találkozzék, s elmesélje neki az újabb részleteket. Ezekért hasonlókat kapott cserébe: barátja pontosan így állott egy szécsényi kislánnyal. Meghánnya-vetette a két pajtás egymás esetét, egymás okosságában felüldülve, fölényesen kinevették sajátmagukat, de hazatérve, mind a kettő visszaesett a mardosó vágy ügyetlen némaságába. Imre olykor dühös lett magára és bekocsizott Gyarmatra, hogy egy álló hétig vissza ne jöjjön. Magával vitte a dramaturgiai kézirat eddig kész részét. Címet már adott neki: „Művészeti értekezés“. Gyarmaton immel-ámmal piszkálta aktáit az irodában, azok már alig érdekelték, de szállásán a menekvő hevével esett neki a dramaturgiának. Két nap alatt befejezte. Akkor fogta magát és hazament Sztregova-

vára. És dühöngött a sorsra, amely tehetetlenné tette: rettegett attól a lehetőségtől, hogy anyja észreveszi a lány iránt való érdeklődését.

Kissé segített rajta az a részletes bíráló, amelyet az elkészült „Művészeti Értekezés“-ről Szontagh Pál mondott. Természetesen első dolga volt elküldeni neki. A jóbarát már másnap írt, hogy részletesebben akar vele beszélni. Imre azonnal fogatott és bement Szécsénybe. Köszönés helyett kérdéssel kezdte:

— Jó?

— Nem jó. De aki írta, az tehetséges ember.

— Úgy. Hát fejtse ki ezt nekem részletesen.

Szontagh Pál nevetve kezdte azzal a megjegyzéssel, hogy barátja, Nógrád vármegye aljegyzője, nem tud helyesírást. Azonnal meg is mutatta a kéziratban az „állott“ szót így: „álot“. És a „logica“ szót így: „logyka“.

— Hagyj nekem békét a helyesírással, nem arra vagyok én kíváncsi. Tudom jól, hogy hanyagul írok. Arról beszélj, hogy jó-e, vagy nem jó.

— Arra nem tudok egyetlen szóval felelni. Te a dramaturgia szabályait a görög klasszikusokból vonod le. Hát nem tudsz semmit Lessingről? Lehet még Lessing óta a hármas egységről papolni? Hol van az már?

Madách Imre hallgatott. Ő bizony nem gondolt Lessingre. Őt hajlandósága a nemesen szavaló görög dráma fenkölt igéihez vonzotta. Szófoklész volt az ő nagy költője. Ödipusz világa ragadta meg színházi érdeklődését maga sem tudta, hogy miért; amit drámáról elgondolt magában, azt csak a görög amfiteátrum márványpadjairól gondolta végig, és nem vetett ügyet sem arra, amit az iskolában tanult, sem arra, amit valaha modern színházban látott.

— És Shakespeare elvei hol maradtak? És hol Molière tanulságai?

A szerző megint hallgatott. De nagysokára mégis megemberelte magát:

— Jól van, igazad van. De miért vagyok akkor lehetséges?

— Mert csak a kazuisztikád elégtelen, a logikád éles és világos. Okos ember vagy. Fogsz te még kitűnő dolgokat írni, csak arra vigyázz, hogy a formára több gondot fordíts.

— A formára, a formára, — fortyant fel idegesen Madách, — már te is a formát piszkálsz. Mondom, hogy ezt hanyagul írtam, a formára itt ne figyelj, csak a gondolatokra.

— Hogyan lehet az, hogy egy író nem figyel a formára?

— Ezt nem nyomtatás végett írtam. Csak magamnak. Ha nagyon meleg van, és egyedül vagyok, leteszem a kabátomat.

Ezen sokáig elvitatkoztak. A vita nem végződött semmivel. Nem tudta egyik sem jól megértetni a másikkal, mit akar. Búcsúzáskor aztán Szontagh mondott még valamit, ami Madách egész hazafelé való útját megtermékenyítette.

— Itt van egy mondat, mikor a mai színműirodalom hibáiról írsz. Azt mondod: „Másik hibája korunknak az, hogy már színművünk alig létezik, melynek főtárgya ne lenne a szerelem“. Hát hiba az?

— Persze, hogy hiba. A színház a nagy eszmék temploma legyen. Miért adta össze a pénzt a nemzet a Nemzeti Színházra? Miért adott az én családom a Marczibányi-vagyonból telket reá? Hogy a nemzet nagy gondolatainak hirdetője legyen. Az írók írjanak darabot a hazaszeretetről, a nemzeti nyelvről, a közhelviseletről.

— Csak a szerelemről ne? Miért haragszol úgy a szerelemre? A kis Mari miatt? Hátha holnap egy nagyszerű drámai téma jut eszedbe a szerelemről, azt

ne írhasd meg? A költészet szabad, megkötni csak iskolai dolgozatokat lehet, nem?

Már kinn álltak a kocsinál. Imre még válaszolt valami ellen-argumentummal, de már habozva. És mikor Szécsény utolsó városvégi házainál robogott a kocsi, már zengett, lobogott benne a nagy terv: megírni színdarabban a szerelmet. Ahogy ez a gondolat már szikrázóan égett benne, egy perc alatt elfelejtette az egész Művészeti Értekezést. Szerelem, szerelem! Beleírni darabba, ahogy ő képzei: beleírni azoknak a házasságoknak útott nyögét, amelyeket a megye kastélyaiban éles szemmel megnézett, beleírni a férfi szabad vágyát a fiatal, üde leányért, s beleírni a halhatatlan érzés apoteózisát, amelyben valóságos máglyán égeti el az embert szertelen szerelme olyan felmagasztosultságban és olyan tisztaságban, amelybe a nő sohasem tudja az igazi férfit követni.

Éjszaka érkezett haza, a kastély már aludt. De ő leült írni gyertyaláng mellett. A kocsiúton úgy dolgozott a megmozduló fantázia, mint a gőzvasút. Ki lehetne más a hős, mint a legférfibb férfi: Herakles. És már írta a vázlatot, folyton törölve, folyton változtatva, folyton visszahúzza és megint kitérölve. Noha végül azzal feküdt le, hogy a vázlat eddigi formáját egészen eldobta, mégis tudta jókedvűen és biztosan, hogy másnap a munka farkasi éhségével fog rekifeküdni megint.

Igy is lett. Másnap elkezdte a darabot. Mégis csak klasszikus görög formában, jambikus sorokkal. Mások csak írjanak „Országgyűlési szállás“-t, az a napi piacé. Ő szent dolgot akar és szándékban legnemesebbet, legnagyobbat. S mialatt a papíros fölé hajolt gondolkozva, boldog göggel állapította meg magáról, hogy ereje talán fogyatékos, de célja mindig a legnagyobb volt.

Mellesleg az ügyvédi vizsgára is készült, lelkiismeretesen megosztván idejét a két feladat között.

Gyarmatra is bejárt, rendesebben, mint eddig, s fejében a nagy munkát végző, kimerülten is keményen továbbdolgozó emberek kellemes aléltságát érezte. A kéziratot nem mutatta senkinek, míg el nem készült. Akkor is csak a bizalmas jóbarátnak, Szontagh Pálnak.

Nagyon büszke volt rá, remekül sikerült munkának tartotta. Mielőtt betette a kocsi táskájába, hogy elvigye barátjának, gyönyörködve olvasta végig még egyszer, pedig szinte kívülről tudta minden sorát. „Férfi és nő“ volt a címe. Az első felvonásban Deianeira izgatottan várja haza férjét, Heraklest. Udvarában ottjár fel s alá Herakles rokona, az öreg Eurystheus király, akinek enigmatikus mendataival pompásan sejteti a költő, hogy ez még valami bajt fog szerezni. Herakles meg is jön, homlokán győzelmi koszorúval, karján Jolét hozza, a gyermekkorból még alig kilépett rableányt. Deianeira gyanútlanul fogadja a szép gyermeket és elmegy ágyasházába, hogy odavárja hazaérkezett hőst. De Herakles kiáll a sűgőlyük elé és elmondja szép monológban, hogy Deianeira elvirágzott, neki többé nem kell. Neki a szép, fiatal Jolé kell. Csakhogy mikor kimegy a színről, Jolé jön be és ő is monológot mond: az ő szegény, ősz atyját Herakles megölte. Nyilvánvaló, hogy apja halálát meg akarja bosszulni.

A költő boldogan olvasta saját sorait, melyek neki annyira tetszettek. Jolé ősz hajfürtöt von elé kebléből:

Keblem volt eddig sírja ősz hajadnak,
De a sír oly forró és oly fehér,
Hogy ott nem nyughatsz, mert Herakles azt
Feltépi és csókokkal elborítja.
Ott nem maradhatsz, szent erekye, nem!

És rögtön utána egy gondolat: „Mi a sír? Halott ágy, mely fölött sír a halandó, s önfájdalmát, nem a holtét siratja“. Senki nem mondhatja, hogy ez

nem szép. Aztán jön az az izgalmas jelenet, mikor Herakles brutálisan megmondja a feleségének: „Vén vagy, nem szeretlek.“ Deianeira hiába könyörög, Herakles eltaszítja. A függöny arra megy le, hogy a lantos, aki Joléba szerelmes, eltépi lantja húrjait. A második felvonásban Eurystheus, Herakles titkos ellensége, szövetségre bírja Jolét. A lány törrel akarja megölni atyja gyilkosát, de Eurystheus felvilágosítja, hogy Herakles félig isten, ennél fogva csak a lelkén át lehet megölni. „Csókold, öleld, dőlj égő keblire, s midőn megolvad, mint az érc a tűzön, midőn sír, izzad, reszket melleden, kacagj szemébe s csald meg őt. Ez a ti gyilkotok, asszonyszemélyek!“ A fiatal köllő büszkén lapozott tovább, e pillanatban nagy nőismerőnek érezte magát. És saját művét csodálva kísérté a gonddal kiesztelt akciót. Egy hű udvaronc rábírja Heraklest, hogy kegyelemből legalább udvarhölgynek tartsa meg Deianeirát. A hős belemegy, majd nászát akarja ünnepelni Joléval, de az haladékokat kér az első csókra, egy éjen át még apját akarja gyászolni. Herakles ebbe is belemegy és magányosan visszavonul. S a nyári éjszakában az egyedül maradt Joléhoz odajön a lantos. Egymás karjába hullnak, mialatt lehull a kárpit. A harmadik felvonás is milyen érdekes: másnap következnek Herakles násza, de kiderül, hogy Jolé már a lantos kedvese. A rettenetes erejű ember marokra kapja dühében a leány derekát, de karja elhal, lemond a bosszúról, eldobja a leányt magától. S mivel főzni mégis csak kell valakinek, házában tartja a hervadt Deianeirát, aki új reményre kap, mert Herakles egyik áldozatától, Nesustól, egy inget kapott: ez varázslatos ing, s ha rá tudja adni urára, az megint szeretni fogja. Aztán a negyedik felvonásban jön Herakles nagy monológja, az egész darabban a legszebb; nem is Herakles, hanem maga Madách Imre áll ott a színen, mikor kiáltja ifjú panaszát az egész emberiségnek: „Én is-

tengyeremeknek születtem egykor, s anyámtól csak sártestemet nyerém, hogy korcs legyek: sem ég, sem föld fia; hogy mint korcs szellem fölfelé sóvárgjak, s hogy mint sár másszak a földnek porában.“ És ugyancsak a húszéves Madách Imre könyörög az életnek Herakles szavaival a párjáért, akit nem talál: „Add nekem! Ha bér kell érte, vedd el szellemem földi éltét és toldd a tiedhez!“ Igen, igen, a lelkét fizetné az ember, ha boldogságot kapna érte, ha italt kapna a léleknek is, testnek is ez a rettenetes, minden nap és minden éjjel kibírhatatlan magányos szomjúsága. A könyörgő Heraklesnek erre megjelenik Hébé, az ifjúság istenasszonya. Meg is csókolja, de Herakles nem érzi a csókot, szellemi ajándék az, földi íze nincs. Most Deianeira ráravaszkodja a Nessus-inget férjére, de borzadva látja, hogy az nem szerelmet okoz, hanem mérges görcsöt. Az asszony megöli magát, Herakles pedig az utolsó felvonásban máglyát rak magának. Ott elmondja az Istentől erősen, szenvedélyesen szerelemvágyónak teremtett Madách Imre segélykiáltását: „Isten leendne az emberfiakból, ha a szerelem ösztöne s a nővágy kihalna, vagy kiforrna kebleinkből.“ Herakles megparancsolja fegyvernökének, hogy gyűjtsa meg a máglyát. Az imánszók neki, hogy ne hagyja itt az életet, ne hagyja itt népet, céljait, a közpályát, szép ideáljait. De Herakles-Madách fellép a máglyára. Ott az ő helye: „Egy öllel közelebb a mennyhez, és egy öllel távolabb a földtől.“ Nem érdemes élni. „Mi a nő? Hajnalra nyíló virág, mely keblébe harmatot sírt. Mi a férfi? Tűzparázs, mely vad kedvében keblébe hullott és leégeti, s a benne rezgő harmattól kialszik.“ A máglya kigyúl, Herakles az utolsó pillanatban odarántja maga mellé Jolét, de az sikoltoz, szegény kis hitvány férreg, csak élni akar, csak élni. A hős megvetően letaszítja, csak maga kezd égni és lánggal lobogva nyújtja kezét a halhatatlan Hébé felé.

Madách Imre saját művétől megrendülten tette le a kéziratot. Amit szemérmében még legbizalmasabb barátjának, Szontagh Pálnak, sem mondhatott el benső vívódásairól, azt a költészet nyelvén, íme, elmondta az egész világnak: a férfi borzasztó kínlódását, aki nem lehet nő nélkül, de nővel sem. A csók embertelenül mardosó vágya, amely dühös lázzal remegteti végig a húszéves férfit, nem hagyja doigozni. S a csók kéje is lehúzza a szellemi magasból, mert azt csak attól a hitvány, gyönyörűséges, vágyavágyott, gyalázatos, édes teremtménytől lehet kapni, akit nőnek hívnak.

De legalább itt volna, akár szenvedés és benső megalázás árán is. Vagy talán mégis volna olyan földre szállott Hébé, aki a hétköznapi isteni túlvilágot tud adni a férfi számára? Szenvadás nélkül, a szárnyak lecsuklása nélkül? Hátha mégis?...

Mert a máglyahalál jambusokban fenkölt és gyönyörű. De húszon innen lenni erősebb dolog, mint az irodalom. A költő kétségbeesik, de a fiatal ember még makacsul remél. És a sötétben botorkáló ember gyanánt kapkod mindenhez, amit ér. Most pedig a kis Cserny Marit éri legközelebb.

XII.

Pestre kellett mennie. S tudta, hogy oda nagy munkát visz magával. Új színdarabot.

A „férfi és nő“ neki magának is úgy tetszett, meg aztán Szontagh Pali is olyan értékes gondolatokat talált benne, hogy ez új munkára hevítette. Előbb a Werbőczy-témának akart nekifogni, de néhány napi próbálkozás után azt érezte, hogy a gondolatot még érlelnie kell magában. Viszont Csák Mátéről tűnőd-

vén, hirtelen eszébe döbbsent valami: Csák Máté a mai magyar, Róbert Károly az osztrák dinasztia. Mai aulikus főurat is lehet ábrázolni Zách Felicián szerepében. Tehát Csák Máté drámájában meg lehet írni a zsarnokság alatt összeroskadó mai magyarság drámáját.

A gondolat lázasan és izgalmasan hajszolta a beteg testet. Holtfáradtan ült le dolgozni, de néhány perc alatt, már tűnde könnyedségűnek és üdének érezte magát. De ha munka után lefeküdt, nem tudott pihenni az izgatottságtól. És mindennap olyan fáradt érzéssel ébredt, amely már elviselhetetlennek tetszett előtte. Mindaddig, míg megint elő nem vette a Csák-szindarab jegyzeteit. Mint valami vajákos varázsszer, úgy mérgezte szervezetét friss kedvvel a munka. Különös bájital volt ez, még a szerelemvágy hevén is tudott segíteni. A kis Marival indult idillje most már másodrendbe szorítva, vékonyabban folyt tovább. Bizonyos részvétellel nézett a leánykára, mintha ezt mondta volna neki: „Sajnálom, hogy most nem érek rá a szerelemre, mert drámát írok a szerelemről.“ De azért olykor felhasználta a kínálkozó alkalmat, hogy szűk ajtóban való találkozásakor, vagy más ily lehetőség adtával mintegy véletlenül hozzáérjen a leányhoz és a lopott érzéssel megszerezze magának a vágyakozó ember alattomos kis boldogságát.

Decemberben letette az ügyvédi vizsgát. Kiadták neki a nagypecsétes levelet, melyben nagyságos és tekintetes gróf Zichy Henrik aranykulcsos vitéz, vitézlő Tersztyánszky Sándor és Högyész Pál, mint a királyi tábla bírái igazolták, hogy „vitézlő Madách Imre törvényes tudományának kitűnő jelét bizonyította.“ Miután a két gyertya között álló feszületre tekintve, esküt tett az egy élő Istenre, a Boldogságos Szűz Máriára és Isten minden szentjeire, ügyvédnek tekinthette magát. Minden tanulmánya teljesen befejeztetett. Még nem volt húszéves.

De már volt húszéves és javában állott az újév, mikor elérkezett a pesti utazás ideje. A csúz megint ördögi fájdalmakkal hasogatta ízületeit. Megbeszélte anyjával, valamint a hivatalban az alispánnal is, hogy néhány hétig a Császárfürdőt fogja használni. Elutazása előtt való napon még eljött Sztrégovára Szontagh Pál, hogy elbúcsúzzék tőle. Özveggy Madáchné vacsorára is ott marasztotta a vendéget, akit rokonfiú gyanánt kezelt; tegezle és formasierően érdeklődött családja felől. Tíz óra felé járt, mikor Szontagh Pál megölelvén és megcsókolván hetekre elutazó barátját, magára kapta bekecsét, arra utazóbundáját, nyakig húzott prémes sapkáját, idomtalan két utazó kesztyűjét, majd belefészkelődött a hatalmas lábzsákba és vidám csengőszóval elindult a szánon. Imre még integetett utána, s mikor visszafordult, abban a pillanatban látta maga mögött a folyosón elhaladni a kis Marit. Maga sem tudta, hogyan, talán a másnap utazó ember felelőtlenségével: villámgyorsan ráugrott a lányra, gorombán megragadta a fejét és megcsókolta. A leány artikulatlan nyögéssel tiltakozott a csók ellen, de meglepetésében tehetetlen volt, s a legény vad örömmel érezte testük egymáshoz érését. A csók után elengedte Marit, s ugyanabban a pillanatban bentről jött ki a folyosóra özveggy Madáchné.

Imrében meghűlt a vér. Látott anyja valamit, vagy nem látott? Mikor már bent volt szobájában, amelyet kellemes szaggal töltött meg a száraz fenyőhasábok tüze, megerőltetett elmével igyekezett visszaidézni a jelenetet, hogy megállapíthassa: mennyit látott az anya és mennyit nem. De nem tudott eredményre vergődni. Rettegve, szégyenkezve, a szegény lány miatt való kínos lelkiismerettel dobálta le ruháit magáról. Másnap hiába keresett anyja viselkedésében valami jelet, amelyből következtessen: anyja a szokott formai méltósággal, gyengéden, de tekintéllyel viszo-

nozta a búcsúcsókot. Mari nem volt sehol, nem is köszönhetett neki.

Mind a három fiú utazott Pestre: Károly és Pali a Bory-féle oktatás után Pesten voltak egyévi jogot tanulandók. Együtt végezték az iskoláikat, mert a tüzes eszű Pali egy esztendőben két vizsgát tett és utólérte ugyancsak mindenben eminens bátyját. Sztregován nem maradt meg az öt gyerek közül egy sem, csak a kis Mari, mint társalkodónő, osztotta meg az özvegy magányát.

Pesten izgalmas új világ járta, a városra alig lehetett ráismerni. Mindenütt új épületeket lehetett látni. A pesti oldálnak azon a pontján, amely szemközt állott a királyi palotával, hatalmas állványok meredtek az égnek, ugyanilyen alkotmányok díszlettek a szemközti budai parton. Ősszel elkezdtek volt építeni a Lánchidat. Egy angol mérnök tervezte a csodát, aki saját fivérét, Clark Ádám nevezetűt, küldötte Pestre felügyelni az építkezésnél. Ezt a Clarkot mutatta is Lónyay Menyus az utcán a Madách-fiúknak. Mert legelső dolguk volt Lónyayékat felkeresni. Etelkát most látta Imre hosszú idő óta először. Zavartan, kényszeredetten mosolyogtak egymásra mind a ketten, s egyformán könnyebbültek meg, mikor a feszes találkozás a multra vonatkozó minden célzás nélkül véget ért.

A császárfürdői kúra mégis úgy hozta magával, hogy a betegnek nem igen volt szabad kijárnia a kemény téli időben. Nem sajnálta: írta a darabot. Február végén, miután a fiúk szállásán utoljára körülnézett és a szerfelett könnyelműen költekező Palit mégegyszer megintette, a befejezett szindarabbal utazott haza Sztregóvára.

Igen sokra tartotta ezt a művét is. A hosszú úton hazafelé sokat forgatta fejében egyes részleteit. „Csák végnapjai“, — ez volt a címe. Milven megrendítően kezdődik már az első felvonás! Csák Máté a veszített

csata után a véres síkon találkozik híveivel. Az elesett két Omode-fiú sírja a találkozó helye, s a sírdombnál ott jajveszékel anyjuk, az özvegy nádorné. Még négy fia van Csák kíséretében. Rimánkodik, hogy legalább egy közülök ne menjen harcolni, hanem maradjon mellette, hogy legyen, aki szemét lefogja. Csák könnyen int a négy legénynek: mehetnek mind. És nem mozdul egy sem.

A Csák-hívek tanácskozni kezdenek. Még ott van közöttük Zách Felicián is, vagy az író magyarosító hévében inkább Zách Bódog. A tanácskozók természetesen összecivakodnak, mint ahogy még mindig történik, ha magyarok tanácskozni kezdenek. Csák rájuk is szól. És milyen színmagyar dolog, amit Omode Miklós felel rá: „Ne bánd, ha látsz civódni pusztá unalomból. Adj ellenséget és együtt csapunk rá.” Mint a nógrádi rendek a Sréter elbeszélésében.

Ott egy magasztos női alak az éjszakai találkozó vitézei között: Erzsébet. A magyar koronának jog szerint való örököse. Az ő személye az ősi jog folytonosságát jelenti, a nemzet önálló életének örök és sérthetetlen voltát. Csák ezért az asszonyért fogott kardot, vagy inkább az eszméért, amit ez az asszony jelent. De Zách nem titkolja más felfogását: a nemzet akaratát az országgyűlés fejezi ki, az pedig már választott királyt magának az „Ifjú lélekdús és vitéz” Róbert Károly személyében. De milyen volt ez az országgyűlés! Most szólalt meg a magyar nyelv nógrádi fanatikusa, Madách Imre. Azon az országgyűlésen latinul beszéltek. „A begyült nemesség — mondja Omode nádor fia, Demes — csak úgy tátotta száját, s azt hívé: nagyon bölcsen foly minden, mert nem érti.”

— S nem szólt-e senki magyarul? — kérdi Csák Máté.

— Igen. Midőn a népre az adót veték ki.

Zách mégis elpártol. A hívek Erzsébet mellett maradnak, kivált a legkisebb Omode-fiú, Dávid. Ez

szerelmes a fejedelmi hölgybe. Ő nem eszmékért harcol, ő szerelmes; nem lát és nem hall semmi egyebet, mint a hermelinpalástos leányt, aki elpirul a forró szavakra. „Hajnal, vagy alkony nékem e pirulás?”

A második felvonás a trencsényi sasfészekbe vezet. Innen szemléli ország és nemzet mozdulatait a vén sas. És ki inog meg körülötte leghamarább? Maga Erzsébet, az árpádházi sarj, a kolostorban lemondásra nevelt leány. Szepesben nyomorúság, Késmárk megadta magát Zách Bódognak, mindenünnen rossz hír, Még itt bent a várban is: a hívek elfáradtak, elpártolnak, maga Erzsébet is, aki visszavágyik a kolostor halavány csendjébe, titkon elszökik. Ki marad Csák mellett? Az elhagyott ifjú szerelmes, Omode Dávid.

Szerelme kolostorba ment, most már ő is elpártol Csáktól. A harmadik felvonás a visegrádi udvart mutatja, mindenki ott lebzsel már Róbert Károly körül. Maga Zách Bódog is, aki nem kis jutalmat vár pártállásáért: hercegi férjet Klára leányának. Szép is volna minden, csak az a trencsényi sasfészek ne állana. Róbert Károly halálra ítéli a távollevőnek vélt Csák Mátét. De az hirtelen ott áll előtte, odamerészkedett a bitorló király udvarába egyedül. Ott áll, mint a nemzet szuverénitása: őt bántódás nem érheti, őt a magyar alkotmány szerint kihallgatás nélkül még a király sem ítélni el. Csák Máté, Werbőczy, Kossuth, a nógrádi közgyűlés: mindez egy személyben ott áll a jog szentségével Róbert Károly előtt. S a zsarnok nem tehet mást, mint hogy fogát csikorgatva visszavonja a halálos ítéletet. Az öreg Csák bántatlanul távozik, de távoztában kardjára csap.

A negyedik felvonás trencsényi várában úgy kezdődik a dolog, hogy hiába csapott kardjára. Nincs már egyetlen párthíve sem, mindenki Róbert Károlyé, az Árpádok vére eltűnt az országból. Csák Máté lemondott mindenről. De rettentő hírt hoznak neki: a szerencsétlen Zách Bódog megjárta a nagyralátó fő-

hercegi házasság tervével. Leányát elcsábította a herceg, de elvenni, azt már nem. A böszült apa kardot fogott a királyi családra, mire az egész nemzetséget kiirtották. Az öreg Csák felhördül a hírre. Mégsem lehet tétlen túrni az idegen dinasztia ilyen vérlázító garázdálkodását. Lóra kap, az út porzik utána. Sejtjük, hogy hová megy: Erzsébetért a kolostorba. Hogy az Árpádokért kardot húzhasson az öreg hős, ahhoz árpádi sarj kell, akit csak azért is a trónra ültessen.

Minden hiába. A morva kolostorban a zsoldárt zengő orgona tömjénes hangulatában átszellemült leányt talál: Erzsébet már nem ezé a világe. Csák Máté úgy hal meg, hogy fejét az apáca-királylány ölébe hajtja és történelem utolsó sóhajta is:

— Öledben édes a nyugalom, királynő. Öledben az Árpádok alszanak.

Ezt a színdarabot hozta haza Sztregovára Madách Imre. És egy titkon csillogó tervet melléje. Pesten közel járt könyvekhez, ujságokhoz, akadémiához. Elragadta az új irodalom lüktető láza. A gondolatot először szerényen elhessegette magától, később már nem találta képtelennek, és most már tudta, hogy megteszi: ha Szontagh Pál, akinek ítéletében megbízik, alkalmasnak tartja a drámát, akkor be fogja küldeni az Akadémia pályázatára.

Már órák óta otthon volt, már rég kirakta minden holmiját, már részletesen beszámolt anyjának a fiúkról és minden pesti ujságról, a Marczibányiéknaál és más családoknaál tett látogatásokról, mikor Marit még mindig nem látta. Azt a Marit, akit minden levelében külön üdvözölt, hogy meg nem említése fel ne tűnjék.

— Cserny Mari hol van? — kérdezte végül, színlélvén, hogy a leány csak most jutott eszébe.

— Cserny Marinak megmondtam, édes fiam, hogy ha udvarolni fogsz neki, elkergetem a háztól.

Az ifjú ügyvéd elsápadt. Borzasztó szégyent ér-

zett anyja feleletére. Tehát ha legyeskedik a lány körül, ő büntetlen marad, de a szegény teremtetést kidobják. Dermedten, némán nézett kemény anyjára. Megint meglátta esztét: agyafurtabban nem tarthatta volna távol Csernyi Maritól, mint ezzel az egy mondat. És megint, mint annyiszor, megérezte keménységét, homályosan érezvén azt is, hogy a jövő életben még súlyos ellentét támadhat közöttük, pedig ezt eddig nem is lehetett elképzelni. Mikor aztán kisvártatva előkerült a szegény kis Csernyi Mari, már tudta, hogy ha van a világon nő, akihez soha nem fog hozzányúlni, akkor ez az. A leány még soká ott maradt a háznál, de Imre soha többé nem nézett rá férfiszemmel és a közvetlen közelében élt csakhamar elfeledte.

Mielőtt bement volna kocsin Gyarmatra, hogy Szontaghal találkozzék, Imre vért köhögött. Igen sokat. Nem ez volt az első eset nála. Gyakran váltakozott utóbbi időben az ilyen véres köhögés, heves torokfájásokkal. Anyja előtt nagyon titkolta ezt, maga előtt pedig azt magyarázgatta, hogy valami erecske pattan meg néha a torkában, az vérzik és az fáj.

— Milyen forró a kezed, — mondta találkozássukkor Szontagh Pál.

— Talán azért, mert a darab miatt nagyon izgatott vagyok.

— Gyere, üljünk le, és mesélj Pestről. A darabot még ma elolvasom.

A darab őszintén tetszett neki, ahogy másnap lelkes levélben közölte. Imre nekifogott, hogy letisztázza mégegyszer. Szép példányt akart beküldeni az Akadémiának.

Másnap együtt mentek Kubinyiékhoz, ahol nagy mulatság volt. Jól mulattak, udvarolgattak, mindig együtt voltak és olyan megjegyzéseket súgtak egymásnak, amelyeket csak ketten értettek. Reggel hétkor együtt indultak el kocsin. Mikor Szontagh Pál hatal-

masat ásítva, beleágyazta magát az ülés sarkába, hogy szunyókáljon egyet, Imre így szólt:

— Te, Pali, agyon kellene engem ütni. Már megint szerelmes vagyok.

— Kibe, te?

— Abba a kis Dacsó Lujzába.

— Helyes kis fruska, — vélte Szontagh Pál. És azonnal elaludt.

Madách Imre nem aludt el. Két lázas szeme csillogva meredt a derengő márciusi reggelbe.

XIII.

Dacsóék Hontban laktak, falujokat Keszihócnak hívták. És igen könnyű volt őket feltűnés nélkül meglátogatni, mert Keszihóc tözsomszédtségében feküdt Csalomjának, a Madáchok honti birtokának. Ha Imre otthon Sztregován odavetette: „Holnap elnézek Csesztvére és onnan átnézek Csalomjára is“, — özvegy Madáchné nem gondolhatott semmi különösre. Még örvendett is magában, hogy Imre jó gazdának indul.

Csesztvéről ment a kocsi Csalomjára, Csalomjáról ment a hátszló Keszihócra. Ugyan nem egykönnyen. A sár teljességgel járhatatlanná tette az utakat és ha volt lehetőség egyik faluból eljutni a másikba, még mindig könnyebben ment lóháton, a hegyeken át kanyargó dűlőutakon. Keszihócra érkezvén, a vármegyei határ átlépése után a nógrádi aljegyző úgy érezte magát, mint az idegen országban utazó koronás fő. Nagy úr volt ő Hontban is, itt is álma minden lányos mamának: az ország egyik legrégibb családjából való, gazdag, okos, jómegjelenésű fiatalember. Úgy fogadták a Dacsó-portán is, mint akárhol másutt, hangos nyájassággal, széles nagy barátsággal.

De Lujza nem úgy, mint más eladó lányok, akik — szinte teljes egyformán — már a látogatás első tíz percében ugyanazt a műsort játszották el: megkínálták valami süteménnyel, amelyről a mama buzgón magyarázta, hogy „kislányom maga csinálta, mert kitűnő gazdasszony“, utána húszféle kézimunkát, akvarell-festményt és házisapkát raktak eléje, megint csak azzal a bőbeszédű melléklettel, hogy „más lánynak csak a mulatságon jár az esze, az én kislányom az ilyet jobban szereti“, aztán a leányzó a Karthauziról, vagy más divatos könyvről kezdett beszélni, hogy az igen művelt hírben álló fiatalembert szellemi tulajdonairól is informálja, végül az eladó kisasszony leült a rendesen igen lehangolt és zörgő zongorához, miközben a mama édesen kommentálta: „imádja a klavírt“. Dacsóéknál nem így volt. Nem kínálták a lányt kézzel-lábbal, hanem tüntettek a jóval vagyontalanabb, de büszke család módján: nem futnak ők senki fia után, vagy szereti a lányt, vagy nem. Hangos nyájasság, nagy barátság volt bőséggel itt is. De hogy „fognák“, azt nem érezte.

Csendes, finom, komolykodó leány volt Dacsó Lujza. Valami áhítat lakott benne, valami szent alázat, amellyel a választott férfit nézett. S hogy Imre az a választott, egy percig sem titkolta. Kacérság nélkül nézett odaadón a leány a kérdező szemébe és pillantása úgy felelte az igent, mint hívő a gyóntatónak. Beszélgetésük mindig abból állott, hogy a leány kérdezett, s a legény hosszú, hosszú magyarázattal válaszolt. Ilyenkor Lujza szomjasan hallgatta az előadást és egész imádata ott ült a szemében. Mintha folyton ezt mondta volna: „Milyen okos vagy, mennyire szeretnélek egész életemen át hallani“. Aki elbújva, kihallgatta volna beszélgetésüket, semmi pajkos és csiklandós évdésben nem gyönyörködhetett volna.

Lujza szerelmes volt. Nem telt bele két hét, meg is mondta. Egyszerűen és komolyan, szelíd alázatos-

sággal. Imre vakmerően a leány fejéhez nyúlt, hogy magához erőltesse; készült is egy kis szerelmes dula-kodásra. De a fej készségesen engedett, s az ajkak úgy engedtek magukra a férfi csókját, mint a magasabb ítéletet.

Otthon, Sztrégován vers született. Atlasz volt a címe.

Mért bíztad énram, óh nő, titkodat?
Mért vallottad meg nékem, hogy szeretsz?
Nagyon erősnek tartasz, úgyebár,
Hogy vállaimra ily nagy súlyt tehetsz?

Szontagh Pálnak pedig bejelentette, hogy meg fog házasodni. Elveszi feleségül Dacsó Lujzát.

— Anyádnak mondtad már?

— Még nem mondtam, — szólt kissé elkomorodva a szerelmes, — előbb jól össze akarom ismer-tetni őket. Holnap megint megyek Keszihócra, alapo-san megbeszélem Lujzával az egészet. Nagy harc lesz otthon, igen súlyos idők előtt állok. Dacsóék luterá-nusok, anyámat pedig jól ismered.

Édes áprilisi idő volt, kacér szellő hűvösével, tréfá-san hunyorgó szeszélyes napsugárral, itt-ott a hegy-oldalban buján serkedő gyepfoltokkal. Imre leugrott a lóról a Dacsó-porta előtt, kikötötte a lovat az ámbi-tus-oszlophoz. A lány örvendezve sietett eléje.

— Mi ujság, angyalom?

— Az az ujság, hogy a domboldal tele van ibo-lyával. Mintha azok is magát várnák.

— Ne várjanak hiába, menjünk ibolyát szedni. A családjának majd köszönök, ha visszajöttünk..

Mentek ibolyát szedni. Elül ment a domboldali ösvényen a leány, koronként magasra kapva szoknyá-ját egy-egy pocsolya miatt. Imre dobogó szívvel leste a bokák elévillanását. Nem így szeretett volna ő udva-rolni, nem így. Hanem vadul szorítani magához a kedvest, dühöngő mohósággal csókolódní folyton-

folyton, hogy a fogak összekoccanjanak, és szenvedélyes szomjúsággal alkudozni még szorosabb ölelésért a sóvár karokban vergődő testtel. De ilyen ölekezéseik nem voltak soha; a fiatalember vágya megtorpan a leány szelíd, finom tisztasága előtt. Lenyelte szomjúságát lüktető torkában és beszélgetni kezdett, — kissé rekedten, — hogy legyőzze háborgó indulatait.

— Össze kell jönnie anyámmal, angyalom.

— Igen, — felelt a leány, mintegy parancsnak engedelmeskedve.

— Ó nagyon jó asszony, csak egy kicsit merev. De magát meg fogja szeretni. Nincs, aki magát meg ne szeresse.

— Igyekezni fogok.

Sokáig beszélgettek Imre édesanyjáról és közben ibolyát szedtek. El is fáradtak a nagy hajlongásban.

— Muszáj leülnöm, — szólt Lujza, — itt a gyepegész száraznak látszik.

— Nem jó lesz, — vélte Imre, — a talaj nedves.

De a leány már ült. Széles szoknyáját maga köré lebbentette; mintha csak valami nagy fehér pillangó ült volna a zöld gyepen. Imre leült melléje. Két kéz egymást fogta, két szem egymásba nézett, hófehér kis bárányszerű nyája vándorolt az ég kék mezején, a madarak hangosan csicseregtek, hogy süt a nap.

— Boldogok leszünk? — kérdezte Imre.

— Én végtelen boldog leszek. S ha tőlem függ, maga is.

Csók következett erre, szelíd, szűzies. A férfi egész testében tombolt a vágy, de restellte vadságát a leány előtt. S ahogy a hajlékony nyakat boldogan remegő kézzel érintette, érezte, hogy a leány egyszerre erősen meborzong.

— Mi lelte?

— Nem tudom. Valahogy végigszaladt rajtam a borzongás.

— Keljünk fel, még megfázik.

Megindultak hazafelé a nagy ibolyabokrétával. Bent a kúrián mégegyszer megbeszélték a teendőket. Imre legközelebb édesanyjával jön a csalomjai birtokra és áthozza látogatóba Keszihócra. Körülbelül egy hét múlva, addig sok dolga lesz. Gyarmaton kissé elhanyagolta utóbbi időben a vármegyei teendőket. De egy hét múlva repülni fog. Addig pedig levelet vár.

— De biztosan! És írja bele, hogy szeret.

— Biztosan.

Imre boldog mosollyal nézte a kedveset, édeset, odaadót. De egyszerre aggódni kezdett:

— Milyen furcsán elsápadt maga. Nem jól érzi magát?

— Semmi. Majd elmúlik.

A levél meg is jött Sztregovára. Aranyos levél volt, szívet melegítő. Éppen arra való, hogy Imre bátorságot merítsen belőle. Mert a futó betegségről való híradás mellett végtelen, végtelen szerelem szólt a kedves betűkből. A bátorságra pedig szükség volt, mert anyjának sehogy sem tudott a dologgal előhozakodni. Özvegy Madáchné egész biztosan tudott már a keszihóci dologról. Csoda lett volna, ha nem tud: egész Csesztve, egész Csalomja minden Madáczsellérje tudta a tekintetes úrfi keszihóci útjait. S ha az anya arcára pillantott a szerelmes Imre, annak büszke mozdulatlanságából a jövőendő kemény harcát vélte kiolvasni. Az sem jót jelentett, hogy az utóbbi időben anyja nem egyszer terelte a szót látható tervszerűséggel a Gyürky-lányokra. Hogy milyen előkelő és gazdag család az, s a lányok hét határban milyen híres szépek. Imre egyik napról a másikra halasztotta a keszihóci látogatás felvetését. De most jött a levél és megmozdította lelkiismeretét. Ma okvetlen szólni fog.

De nem szólhatott, mert anyja befogatott és elment Marie leányához Keszegre. Ahogy szokta, csak

a hintóból vetette vissza, hogy három-négy nap előtt ne várják haza. Imre színházat játszott maga előtt: mimelte, hogy bosszús a kényszerű halasztásért, de önönmaga előtt való tagadtában is érezte, hogy nagyon örül a párnapos időnyerésnek. Írt egy hosszú és forró levelet Lujzának, verset is tett melléje. Aztán várta részint anyját Keszegről, részint a választ Keszihócról. Gyarmatra menet meghagyta, hogy ami levele jön, azonnal lovasember hozza utána.

Anyja megjött, de a válasz nem. Öt nap következett egyre erősebb lelkifurdalással. Reggelenként megfogadta magában, hogy ma aztán igazán odaáll anyja elé, este pedig szégyenkezve tette píruló arcát a párnára és szidalmazta magát, hogy nem mer szólani. Végre levele érkezett Keszihócról. Mielőtt felbontotta, becsületszavát adta önmagának, hogy a dolgot még ma elintézi.

Aztán felbontotta a levelet. A levél azt adta tudtul, hogy Lujza meghalt. Nagy szenvedés után, has-hártyagyulladásban.

Elolvasta kétszer, mert a gondolat nem ment bele a tiltakozó agyba. Értelmetlenül mosolygott a levélre, mint egy elmebajos. Kétszer végigment szobáján, cél nélkül. Egy ferdén fekvő könyvet megigazított az asztalon. Akkor leborult a díványra és sírva fakadt. Egyedül maradt a szobában egész nap, este bekérte a vacsoráját. Egész éjszaka álmatlanul hánkolódott és hol csodálkozva bámulta a halál ily közele, értelmetlen titkát, hol pedig átadta magát a gyermekesen panaszos, keserves könnyezésnek. Reggel vért köpött és nagyon rosszul érezte magát. De nem törődött vele. Befogatott.

Délután már ott volt Keszihócon. Gyászoló rokonok sokaságát találta a háznál, azokkal nem akart találkozni. Félrevonult Dacsónéval a konyhába. A síró anya hosszú részletességgel mondta el az egész betegséget. A temetést kevéssel előbb tartották meg. Lujzán

nem lehetett segíteni, valahol igen erősen meg kellett hűlnie. Betegsége alatt levelet is kezdett írni Imrének, de csak addig jutott el, hogy „Kedves Imre!” Olyan rosszul volt már, hogy nem bírta folytatni. Dacsóné egy keszkenőből csavargatta elé a félretett levelet.

— Tessék, Madách, ez a magáé. Ez maradt nekünk az én drága, szép leányomból.

Majd mikor magához tért fuldokló zokogásából, megkérdezte, vajjon Imre nem akarná-e látni a sírt. Imre nem akarta. Sötétedett már és nagyon rosszul is érezte magát. Kurtán búcsúzott, szeretett volna mennél hamarabb otthon lenni Sztregován, hogy lefekhessék és aludják, hogy elviselhetetlen öntudatától megszabaduljon. Üres és tompa lélekkel nézte az utat visszafelé, fantáziájában egy mosolygószemű, boldog fiatalembert látott szemközt jönni lóháton, félrecsapott kalapú, fütyörésző gavallért, aki ajkán az előre érzett csók ízével siet a szép, viruló Dacsó Lujzához.

Otthon csak annyit beszélt anyjával, hogy megkérte, írna Szontagh Pálnak és kérné meg, hogy amint lehet, siessen ki Sztregovára. Aztán lefeküdt és nem akart látni senkit. Félig éber, félig szunnyadó, lázas állapotban tűnődött órákon át életről és halálról. A nappal különbség nélkül olvadt egybe az éjszakával, a napszakokat csak az étel jelezte, amit behoztak neki, s amihez alig nyúlt. Olykor gyertyát gyújtott a lefüggönyözött szobában, pedig nappal volt, másszor kinyitotta az ablakot, hogy világos legyen, s a hold tekintett be hozzá.

Szontagh Pál nemsokára meglátogatta, de csak egymás kezét szorongatták társalgás helyett; Imrének nehezeire esett a beszéd és minden szót úgyis olyan értelmetlennek látott, mint az egész világot. A jóbarát elment s ő visszasüllyedt magányos gyászába. Valamilyen önkínzó ösztönből részletesen kiszínezte, milyen lett volna házaselete Lujzával: kirajzolta vacso-

ráikat a családi asztal enyhe világánál, elképzelte Lujzát a vármegyeház karzatán, amint azzal a rajongó pillantással figyelő szónokló férjét, vagy az úti hintón képzelte el magát feleségével a szemközt ülő kis Madách-gyerekek kalapját igazgatva. Majd félbeszakította a színes ábrándot és valódi jövődjét képzelgette: árva hányódását a vármegye kiábrándító közéletében, férfi-társtalanságát a magába fojtott, sorvasztó csók-vágy fülledt útvesztőjében, mindennek zilált zagyvaságát, céltalanságát, értelmetlenségét.

XIV.

Mikor napok multán előbújt a gyász odvából, anyja megijedt tőle, hogy olyan rosszul néz ki. Követelte, hogy nézesse meg magát a gyarmati orvossal. Az meg is vizsgálta, de csak fejét csóváltatta. Nem talált semmit.

— Mondja, doktor úr, — kérdezte nyersen, — nem vagyok én hektikás?

Az orvos magasra húzta szemöldökét és vállat vont. Kissé csodálkozott is a kérdésen.

— Hektikás? Hm. Nem hiszem. Ámbátor éppen meglehet. Csak arra vigyázzon, hogy meg ne hüljön, mert arra nagyon érzékeny. Mennél kevesebbet szobán kívül tölteni.

Távoztakor vállat vont ő is, mint az orvos tette. Mélységesen lenézte az orvosokat, akiknek olyan a tudományuk, hogy mihelyt kettő összeakad egy beteg felett, mind a kettő egész biztosan homlokegyenest ellenkezőt fog mondani. Akkor már inkább az anyák ősi házipatikájára hagyja magát az ember. Nincs annál egyszerűbb. Ha a melle fáj a gyereknek, hólyaghúzót kennek vászonra. Ha a torka fáj, kamilla-teát neki. Ha megvágta az ujját, tehéntrágyával és pókhálóval

kell bekötni. Ha pörsenés üt ki a bőrön, írósvajat rá és petrezselyemlevelet. Valamint az is okvetlen segít, ha elefánttetűnek nevezett kis csontdarabkát kötnek zacskóban a nyakára. És így tovább. Ez mind régi, bevált házi gyógyítkezés. De aki belül komolyan beteg, akit azok az „alteráció“ nevű éjszakai hévségek emésztenek, akinek torkán ismeretlen okból megindul a vér, akit ordításra késztenek a megnevezhetetlen belső fájdalmak, az vakon nézhet a semmibe és várhatja a gondviseléstől, mi jelöltetett ki számára a földi téreken.

Anyjával Lujzáról sohasem beszélt többet. Jártak-keltek egymásmellett a kastélyban anya és fia, és mind a ketten tudták, hogy a Lujza árnyéka megbeszéletlenül ott lebeg közöttük. De minek vetette volna fel egyik is? Most már céltalan lett volna beszélni róla. S az anya zárkózottságának csendjére hasonló csennddel felelt az a zárkózottság, amelyet saját testével és lelkével ő adott át fia testének és lelkének, amely a saját zárkózottsága volt. És mikor egyszer anyja megint előhozta Gyürkyéket, ő fáradt engedelmességgel szólott:

— Ja, tatsächlich, ich muss sie schon besuchen.

Mert asztalnál most is mindig németül társalogtak a sztregovai kastélyban. A magyar nyelv kultúrára való Nemzeti Színházat Marczibányi-telekre építették, a Madách-levéltárban ott voltak a harminchatos országgyűlésnek a nemzeti nyelvről mondott beszédei, lelkes jogászkéz-másolta példányban, a család mostani vezető sarja állandó izgalmat okozott a vármegyén magyarosító reform-elveivel. De a kastélyban a közös étkezéseknél német szó járta. S az udvaron a béresekkkel veszekedő hangos szó tótul kiabált.

A ludányi kastélyban lakott Gyürky Pál, nábobi gazdagságának pompás környezetében. Volt lakása még egypár helyen, például Kisterenyén, ahol a család kriptája is állott, meg Pesten a Bálvány-utcában.

Az ő vagyona mellett a Madách-vagyon nem nagyon ágaskodott: harminckétezer holdon gazdálkodott Gyürky Pál, császári és királyi kamarás. Nyakas kálvinista, az igaz, de három felesége közül katolikus is akadt, azok leányai katolikusok voltak. S a rokonság ellen még mágnás-családok sem szólhattak volna semmit. Első felesége révén a Bayak, második felesége révén a Kapyak, a harmadik, most élő, aszszony révén a gróf Vayak kapcsolódtak a familiához, amely különben rokonságot tartott a Madáchokkal is: Imre egyik nagynénjét egy Gyürky vette volt feleségül. Azonfelül az eddig férjhezment Gyürky-lányok között volt két Podmaniczky báróné, egy Roszner báróné, egy Forgách grófné, egy Kubinyiné, egy Kandóné, egy báji Patayné: özvegy Madáchné alighanem igen hosszú gyertyát adott volna a sztrégovai templomnak, ha valamelyik fia beleházasodik ebbe a familiába.

Amália volt az, akiről Imre szempontjából szó lehetett. Találkozott vele már nem egyszer. Leginkább a lány legidősebb nővérének, Kubinyi Ferencnének, a házánál. Életkor szempontjából ez a lány illetet volna hozzá. Hogy a lányt nekiadják, afelől aligha lehetett kétség. A fontos házasulandó fiatalember híre Nógrádon túl is messze elhatott; csak a minap írta Nincsi nővére, hogy Érsekújvárt volt egy mulatságon, s ott a vakító szépségű Jaross Berta mamája félreérthetetlen feltűnéssel tudakozódott Imre után.

Sportoló hölgy volt Gyürky Máli, izmos, szálfaderekű, délceg leány, remekül megülte a lovat és akkor volt boldog, ha gyeplőt kaphatott a kezébe. Lobogott a haja a szélben, fiatal keble gögösen nekifeszült a levegőnek, hangos kacagásában tombolt a szilaj, fiatal egészség.

— Tud még nekem leány tetszeni? — kérdezte Imre magától.

S a feleletet megkapta abban a képben, amelyet

egy-két ludányi látogatás után a Máli emléke keltett benne: bősztően kíváncsúnak látta, pompás gyerekek leendő anyjának. Kissé sajgott ugyan lelkiismerete, hogy ilyen gyorsan hűtlen tud lenni Lujza emlékéhez, akinek sírján még friss volt az első fű, de azért eljárt Ludányba anyja iránt engedelmes szorgalommal. Rajta kívül még egy gavallér járt oda, akiről nyilvánvaló volt, hogy Amáliát kerülgeti: Ottlik Ákos. Nagyvérű fiú volt az, vakmerő lovas és szenvedélyes kocsis, akárcsak a leány maga. És íme, csodák csodája: a Gyürky-lány mégis a csendes Madáchot tüntette ki. Nagyon úgylátszott, hogy ha Imre nekifekszik a kurizálásnak, könnyen kiüti az Ottlik-fiút a nyeregől.

A vetélytárs jelenléte egy kissé sarkallta az átkocsizgató vendéget s még jobban sarkallta a győzelem valószínű eshetősége. Most már kezdte rajtakapni magát, hogy szívesen megy Ludányba. Néha felfájt benne a Lujza emléke, de szándékosan elfordította a fejét az emléktől. És elhatározta, hogyha megint egyedül marad Gyürky Málival, szerelemre tereli a szót.

Egy délután megint ott volt Ludányban. Málival üldögélt a kastély előtt, Ábris volt még ott, a lány fivére, meg a mostohaanya. A beszélgetés igen kellemes volt az Imre számára: arról a lendületesen megírt, talpraesett felhívásról beszélgettek, amely általában sok helyütt volt most beszéd tárgya, s amelyet Imre intézett Nógrád széplelkű hölgyeihez a magyar iparcikkek pártolása érdekében. Akkor terjedt el Pestről a lelkes gondolat, és aki Nógrádban felkapta, az nem is lehetett más, mint a húsz évével is otthon már hírneves Madách Imre. Belemelegedve, jó iramban magyarázta, mit és hogyan akart ezzel a felhívással, mikor a Máli arcán észrevette, hogy a leány figyel valami távoli dologra. Megállt a mondat közepén és kissé meg is sértődött.

— Ez az Ottlik négyese, — mondta Máli, aki a környék minden kocsiját megismerte a zörgéséről, — de milyen veszettül jön.

Most már a többiek is meghallották a közeledő robogást. Pár pillanat múlva berepült a kastély udvarára Ottlik Ákos könnyű homokfutója négy lóval, mint a fürgeteg. A fogat művészi símasággal kanyarodott a felhajtóhoz, s a négy ló, ahol kellett, úgy állott meg, mint a cövek.

— Másfél óra alatt jöttem Kalondáról, — kiáltott boldogan lihegve Ottlik Ákos.

— Kalondáról? Ákos, az lehetetlen.

Gyürkyné volt, aki így felelt neki. Ottlik hetykén szolt vissza, mint a vakmerő kártyás:

— Mi az nekem? Ha nem hiszik, most rögtön másfél óra alatt behajtok Gyarmatra.

Máli kacagott. A hecc tetszett neki.

— Bolond maga, Ottlik. Az lehetetlen.

— Tartok minden fogadást. Valaki jöjjön ide mellém a bakra és nézze meg most is az órát, meg majd Gyarmaton is, mikor beérek.

A lány már ott is volt a baknál. Kezdett kapaszkodni felfelé.

— Máli, nem engedem, — kiáltott mostohaanyja. — maga megbolondult.

De Máli nem hallgatott rá. Fél lábát már rátette a felhágóra. Imre odalépett:

— Máli, ne tegye. Az én kedvemért.

A szavakat erős hangsúly és mély pillantás kísérte. Máli habozott egy pillanatig, aztán egy szökéssel fent termett a bakon. Imrének nem is felelt, mostohájára ügyet sem vetett. Ottlikhoz fordult:

— Mutassa az óráját és hajtson!

A koci pillanat alatt kirobogott, kisvártatva már csak gyorsan elhaló zörgése felelt vissza. Az ottmaradott családtagok fejüket csóválták és haragos megjegyzéseket tettek. Imre nem szolt semmit. Ült,

arcán a megszegyenülés zavarával. Nemsokára búcsúzott és hazament Sztregovára.

Kit talált otthon? Szontagh Pált. Az már készülődőtt befogatni, nagy-sajnálkozva, hogy Gyarmatra jövőn Losoncra, hiába került be a sztregovai völgybe.

— De most már itt alszol, elég lesz reggel bemenned, ma éjjel úgysem végezhetsz semmit.

A vendég örömet maradt. Éppen vacsoraidőre járt. Imre elmondta, látszólag közömbösen, hogy Ludányban járt. Erről a Gyürkyekre terelődött a szó. Szontagh Pali csak úgy ontotta az anekdotákat, mert bárkiről esett beszéd, ő azonnal tudott róla tíz történetet egy végből. Hátha még ilyen híres családról volt szó.

— Mikor Gyürky Pali Eleonóra lánya megszületett, — mesélte, — a boldog apa lovasembert küldött a nagy hírrel apámhoz, Lapujtőre...

— Melyik is az az Eleonóra? — szólt közbe özvegy Madáchné.

— Gróf Forgách Sándorné.

— Persze, persze, aki Emivel egyidős. Folytasd, fiam.

— Szóval, jött a lovasember a levéllel Lapujtőre. Kint a konyhán megpihent egy kicsit. Egyik cselédünk jön ki a szobából és azt mondja: „Most beszélnek odabenn az urak, mi van a levélben: hogy magoknál kislány született. A nevét is mondták, de csak azt értettem belőle, hogy valamilyen Óra.” A Gyürky embere bölcs arccal rábólint: „Eleven Óra”.

Nevettek mind a történeten. Csak Imre nem. Ez feltűnt az anyának. Hogy kitudja fia baját, politikusán így forgatta a szót:

— Ideje, hogy magam is meglátogassam őket. Ha Emi átmegy, vele megyek. Mikor még megint Ludányba, fiam?

— Többet nem megyek oda, édesanyám.

Mindenki meghökkenve kapta fel a fejét. De

szólni nem mert senki. Özvegy Madáchné sem felelt. Változatlan hangon másról kezdett beszélni.

Vacsora után a két jóbarát visszavonult. Soká beszélgettek. Imre elmondta a délutáni történetet. Hosszasan panaszkodott: mennyit fogja most anyja kínozni, hogy menjen Ludányba. Aztán ment kiki aludni. Illetve egyik sem ment aludni. Szontagh Pál suttyomban megkérdeztette a szobalánnyal, hogy fent van-e még a méltóságos asszony. Madáchné visszaizent, hogy még fent van és szívesen látja a szolgabíró urat. A jóbarát tehát azon melegiben elmondta az anyának az Ottlik-affért. Madáchné végighallgatta, aztán így szólt:

— Emi helyesen cselekedett. Velünk nem lehet packázni.

Majd hozzátette:

— Ez a fiú nagyon szerelmes természetű és nagyon zárkózott. De hozzád bizalmas és rád hallgat. Bízom benned, hogy nem hagyod valami lehetetlen némbér szoknyájába keveredni.

— Ami rajtam múlik, kedves Anna néném, afelől biztos lehet.

Imre ezalatt szintén nem aludt, hanem verset írt. Heinét érezte magában, annak könnyed keserősége zsongott benne. „Búcsúzni jöttem, lányka, hozzád“, — így kezdődött a költemény. S a költő arcára visszaverődött saját strófájának fanyar mosolya, mialatt írta:

Kit a forrás üdíte egykor,
Midőn ledőlt s eltikkadt,
Nem lenne-é örült: örökre
Az egy pohár vízért cserébe
Leláncollan maradni ott?

— — — — —
És most ölelj meg. Óh, ne félj csak,
Hogy elgyűröm csipkéidet.
Mily sok időt reám pazarlál,
Egy táncot is már elmulasztál!
Siess, hölgy. S most Isten veled.

Aztán lefeküdt. De még mindig soká nem aludt el. Lujza járt eszében, akit halála után hagyott el s akihez halála után tért bűnhánóan vissza.

XV.

Ha valaki idegen ült volna le íróasztalához, az ott soha el nem igazodott volna. Idegen szem számára nagy rendetlenség volt ezen az íróasztalon, és kezdetben a kastély személyzete Anna asszony szigorú oktatása szerint mindenütt rendet csinálván, itt is rendet csinált. Imre egy darabig tűrte a rendet, amelyben soha nem talált meg semmit, de aztán fellázadt. Követelte a maga rendetlenségét, amelyben mindent rögtön meg tudott találni. S ettől kezdve nem nyúltak a holmijához.

Volt egy tiszta papírból kézzel varrott könyv többek közt ezen az íróasztalon, amely lapjai között a legkülönbözőbb nagyságú papírdarabokat tartalmazta. Akadt itt egész árkus, és akadt olyan kis papírrongy is, amelyet idegen ember önkéntelen elfűjt volna, mint szemetet, pedig írás volt rajta, két vagy három szó mindössze, de feljegyzője számára nagyon fontos.

A fedőlapon ez állott: „A jambus 10 vagy 10½ láb. A 3-ik láb első tagján megszakadjon. A 2-ik láb 2-ik tagján is megszakadhat. Ebből lehet kivétel is néha. Az ötödik láb mindég tökéletes legyen. A második jó, ha tökéletes. A színmű hossza lehet 2500 vers (mint Julius Caesar). 2000 még elég hosszú. 3000 versig, sőt 3500-ig, ez, ez már nagyon hosszú.” Ezt dacosan jegyezte jegyzeteknek szánt füzetete tetejére a vármegyei aljegyző. Folyton azt a bizonyos formázékot dörzsölik az orrához. Hát majd vigyáz a formára, hogy senki ne szólhasson semmit. Itt lesz az emlékeztető előtte, folyton.

Most kitérte a füzetet azon az oldalon, amely a

„Csak tréfa“ címet viselte. Volt ott már egész márékra való papírszelet. Némelyiken egy mondat valamelyik tervezett szereplő szájából, másikon egy-két mondatból álló vázlata egy jelenetnek, harmadikon egy már jambusba szedett monológ. Ezeket kirakta az egész asztalon. Hosszú szemlét tartott felettük, majd elszántan bemártotta a tollat. Kezdte írni a darabot. Arcán annak kifejezése jelent meg, aki hozzáfog a poloskaírtáshoz. Jóideig úgy gondolta volt, hogy míg az akadémiai pályázatra beküldött Csák-darab sorsa el nem dől, addig nem fog nagyobb lélekzetű munkához. De most már nem bírta. Lelkének száz pontján sistergett a belülről kitörni akaró mérges láva. Csalódás, harag, megvetés, keserűség lobogott benne mindenütt s úgy érezte, hogyha ezt valahogyan ki nem teszi magából, a belső erjedés megrepeszti lelkét. Nekifogott tehát, sátáni haraggal. Most majd mindenkinek és mindennek megadja a magáét zord kedvében. Zord legyen az írás, maró, mint a kén-sav. A hős neve Zordy.

Mivel indul a politikai darab? Az asztalra vágott ökölcsapással. Zordy, a hős, a tehetséges drámaíró, nemhogy reformpárti, hanem egyenesen a köztársasági államforma híve. A szabadelvű párt lobogójával lép fel követnek, mert a fennálló rendszert szent kötelességének tartja megdönteni. Hívei keményen dolgoznak mellette. Ő, de micsoda hívek ezek! A kortes, akinek Hars a neve, megfizetteti hangos torkát, Belényi közönséges politikai törtető, Kondor, aki a hősnek nevelője volt, részeges rigmusfaragó sehonnai, Dúlházy lelkiismeretlen stréber, türelmetlen kálvinista, Szendrődi haszontalan piperkőc, aki így beszél a szabadelvűség, a nemzeti iparfejlesztés és egyéb szent eszmék harcai között: „Mindent szenvednék, de kül-kelmék helyett magyar darócot viselni, s ily fokhagymaszag paraszttal érintkezésbe jönni?“ A politikai ellenfél hasonlatosan megkapja a magáét: a ne-

mes és ősi konzervativizmus eszméit öltő gróf Andaházy eladósodott panamista, aki régesrégiségi pert folytat a Zordy-család ellen és jogi ravaszságaival jól megmutatja a darabban, milyen a sora annak a pernek, amelyet a Madáchok folytatnak gróf Zichy Károllyal Kelecsény, Vál és Csalános miatt. S ha így kikapott a politika, a szabadelvű párt, a konzervatív párt, a mágnás-osztály, a vármegyei igazságszolgáltatás, akkor most jöjjenek az asszonyok. Özvegy Széphalmyné elvetemedett, kacér asszony, olyan, mint a többiek, a lányos mamák, „kik megnőtt lányukért csak a közös imádókkal vigasztalódnak“. Ő is egyik szeretőjét, báró Váryt, szánja férjül Jolán leányának. A protestáns Jolánba azonban Zordy szerelmes, és ezt a szerelmet igen pártfogolja Széphalmy Jenő is, a leány fivére, a hős jóbarátja. Csakhogy Andaházy gróf megnyeri a pert, Zordy koldusbotra jut: az ideális Jolán egyszeriben faképnél hagyja. Ilyenek a nők. És milyen az emberi kebel egyáltalában? Az elszegényedett Zordyt politikai hívei is azonnal otthagyják egytől-egyig. Még legjobb barátja, Széphalmy Jenő is. Csupa poltron, csupa hitvány ember, csupa érdekesi alak. Még üldözni is elkezdik Zordyt, amiért republikánus. A mindenéből kifosztott hős — Zordy, Hamlet és Madách egyszerre — kaján tükröt tart ellenfelei elé: megírja színdarabban a történeteket és a darabot színrehozatja. Kiki magára ismer, óriási botrány tör ki. S a végzetes színdarabból, noha „Csak tréfa“ a címe, az következik, hogy Széphalmy Jenő és Zordy megpárbajoznak. Széphalmy halálosan megsebesül a párbajban. Zordy mit tehet egy ilyen nem tintával, hanem kénsavval írott darab végén: öngyilkos lesz.

Imre ezt a darabot nem adta oda olvasni Szontagh Pálnak, hanem felolvasta neki. Ádázul élvezte, hogy a darab egy-egy részénél a jóbarát meghökkenve felkiáltott, nógrádi nevén nevezve a színdarab pamfletszerű leleplezett figuráját.

— Eddig van, — mondta a zabolátlan drámaíró, mikor a felolvasást befejezte — jól megmondtam a magamét, nem gondolod?

— De legalább most már nem haragszol anynyira, — válaszolt Szontagh csendes derűvel.

— Dehogynem haragszom. Miért ne haragudnék?

— Mert azt tartja a magyar ember, hogy haragra nincs jobb orvosság a káromkodásnál. Már pedig ez a darab ötfelvonásos káromkodás, nem egyéb.

— Talán nincs igazam?

— Abban igazad van, hogy derék nevelőd, Bory, szerette a boritalt. Abban is igazad van, hogy az a szőke menyecske, akit leírsz, elszerette a lánya babáját. Abban is, hogy elveszett ember, aki az úri-székek mai állapotában igaz pert akar nyerni a vármegyénél. Mindenben igazad van.

— Tehát?

— Semmi tehát. Igaza volna annak is, aki válaszul egy másik darabot írna. Abban anyáink és nővéreink képviselnék a női nemet, Kossuth és Széchenyi képviselnék a nagy politikát, te meg én volnánk a kisebb vármegyei szereplők, és így tovább. De általában mit akarsz ezzel a darabbal? Ha úgy nyilvánosságra hozod, mint hőköd, véged van, mint a hőködnek. Az egész Nógrád magára ismer, és apró darabokra tépnek, akiket lerajzolsz. Minek írtad ezt?

— Megmondom. Vak haragomban kezdtem, csakugyan káromkodni akartam, ahogy mondd. De mialatt írtam, elhatároztam, hogy búcsút mondok a vármegyének. Emlékszem, milyen egetverő lelkesedéssel kezdtem a megyei pályát. Ha visszanézek akkori magamra, sátáni módon szeretnék kacagni. Én ebben a darabban sajátmagamnak meg akartam magyarázni, hogy miért fogok lemondani az állásomról.

Szontagh Pál felugrott. Hamarjában nem tudta,

komolyan beszél-e barátja, vagy valami torz tréfát csinál.

— Te le akarsz mondani az állásodról?

— Le. Még a nyári gyűlések előtt.

— Imre, te bolond vagy. Mondtad ezt anyádnak?

— Még nem mondtam, de ő szó nélkül bele fog nyugodni, annyira félti az egészségemet.

— Nem értelek, te fiú. A következő tisztújításkor biztosan szolgabíró vagy. Mi ütött hozzád?

— Tudom is én! Valami véghetetlen csömör. Engem véghetetlenül megsértettek.

— Ki sértett meg?

Madách habozott, vajjon feleljen-e. Aztán mégis felelt. Komolyan, barátja szeme közé nézve:

— Az emberiség.

Szontagh Pál nem nevetett. Szeretett ugyan cinikusnak tetszeni, de ezt az embert részint nagyon szerette, részint gondolatait nagyon nagyra tartotta. Nézte a keserű barátot és tünődött, hogyan férjen hozzá ehhez a lélekhez, hogy kissé megsímogassa.

— És gondolod, hogy már jogod van az egész emberiségről ítékezni? Ismered már az egész emberiséget? Hiszen nem utaztál semmit. Gyerekkorod óta alig jártál Pestre, itthon savanyodol a megyénél.

— Haha, — kacagott fel sötét, kissé könyvekben olvasott démoni kacajjal a „Csak tréfa“ szerzője, — vajjon mit tapasztalnék, ha bejárnám az egész világot? Láttál már mókust a ketrecben? Úgy rohan órák hosszat azon a forgón, mint a bolond. És órák mulya holtfáradtan ott van, ahonnan elindult. A börtönben. Így élek én is a magam vesztett hitének börtönében. Még tovább fáradni, hogy még keserűbben ugyanide jussak? Minek az? Legjobb volna nem élni.

— Marhaságokat ne beszélj, édes pajtás, mert összeveszünk. Mit tudod te, mi vár még rád az életben? Találhatsz még nőt, akiről kisül, hogy kedves, jó, igaz élettársad. Az Akadémián megnyerheted a pá-

lyázatot, kitűnhetik, — amit én szentül hiszek — hogy nagy írói talentum van benned, ami célt ad egy egész életnek. És mit beszélsz te a közpályáról? Soha még egy országgyűlést nem hallottál. Miért a kis hitványokhoz méred a hitedet, miért nem a nagyokhoz?

Madách Imrével nem lehetett beszélni. Csak fejét csóválta folyton. És csökönyösen ragaszkodott hozzá, hogy lemond a jegyzőségről.

— De azért ne nézz rám ilyen ijedten, — mondta elnevetve magát — öngyilkos azért nem leszek.

Szontagh tünődve nézett rá.

— Furcsa ember vagy, a jó Isten áldjon meg. Most már nevensz. Az előbb még tüzes kénkövet leheltél.

— Nevetek hát, hogyne nevetnék. Tudod, mit mondott Molière? „Azért nevetek, mert ha nem nevetnék, sírnom kellene.“

— De te sírsz is! Néha úgy beszélsz, mintha száz-ezer embert temetnének egyszerre.

A fiatalember maga elé nézett. Látszott rajta, hogy figyelmesen gondolkodik.

— Az onnan van, — mondta végül — hogy még fiatal vagyok. Még van bennem, ami fájni tud. Annak mind el kell még kérgesedni. Akkor aztán szép csendesen, fáradtan elmosolygunk ezen az egész világon, édes Palikám.

Szontagh csak nézte különös barátját, aki most már nem volt heves. Hanem szomorú és mégis derüs egyszerre.

XVI.

A pozsonyi fogadóban vacsorázott a két jóbarát. Fülledt kora-szeptemberi este volt; minden ablak tárva. A Duna felől kellemes szellőcske indult. Szál-lásukon is vacsorázhattak volna, de úgyis mulatezni kén-szültek, inkább itt ültek le enni. A beszélgetés nagy dő-

— Azon gondolkozom, — mondta Madách Imre — hogy a lélek és szellem között különbséget kellene tenni. Mert kétféle az, ami ilyesmiből bennünk lakozik.

— Mondd részletesebben. Nem értem.

— Van bennünk valami, ami halhatatlan, ügyebár? Ez az Istentől való. Ami Istentől való, az nem lehet a test változásainak alávetve. Viszont van bennünk más valami, ami gondolkozik, eszmél és érez. Ez halandó kell, hogy legyen, mert túlon túl függ a testtől. Megfigyeltem magamon, hogy a császárfürdői kúra után, amelyet most Budán végigunatkoztam, nem olyan sötéten nézem a világot, mint kúra előtt. Következésképpen lelki helyheztetésemnek testi okai vannak. Következésképpen ez a lélek valami fizikai, tehát romlandó. De mi akkor a halhatatlan? Ezért kellene ketté választani bennünk azt, amit jóformán megnevezni sem tudok.

Jókedvű volt a fiatal filozófus, jóétvágygal evett, beesett orcái most jobban megteltek. Szontagh Pál ingerkedve válaszolt neki:

— Mit gondolsz, Imre, a szerelem halhatatlan?

— Miért kérded?

— Mert csak meg kellene nézned, hogy lelked melyik fiókjában hordozod Idát. Akkor aztán tudnád, mi a halhatatlan benned, mi nem.

— Azt hiszem, ezzel egy harmadik helyhez jutotunk. Amit versekben úgy hívunk, hogy szív. Mert az ilyesmi itt is aligha székel, ahol isteni részünk, viszont ott is aligha, ahol az eszünket hordjuk.

— Mi lesz a ma esti cotillonnal?

— Nekem ígérte.

— Illik is. Búcsú-cotillon.

Ez volt a két nógrádi fiatalember utolsó estéje Pozsonyban. Másnap szándékoztak hajóval menni Pestre, onnan ugyancsak hajóval Vácra. Aztán kocsival neki az országútnak haza. Ma este még táncolni

készültek egyet. Igen fenték a fogukat a nyári mulatságra. De egyelőre korán volt odamenni, még beszélgettek egy kicsit. Közben hallgattak is kellemeseket, nagyokat. A barátságot két ember között ezek a meghitt, együttes csendek legalább úgy táplálják, mint a kiadós, egymásra találó, megértő beszélgetések. S akik nagyon összeszoktak, azok még a csendben is követni tudják egymás fonalát, mert közös élményeik folytán gondolatuk kapcsolódása is egyazon utat követi:

— Mutattad neki? — kérdezte kis szünet után Szontagh.

— Búcsúzáskor odaadom.

Értették egymást kevés szóból is. Más nem értette volna őket. Azt jelentette volna a kérdés, hogy Madách Imre mutatta-e már Matkovich Idának a hozzá készült verset. Ida a Matkovich szeplemvir leánya volt, magastermetű, feketehajú, gyönyörű szemű fiatal leány. A pozsonyi diéta nagy társadalmi élettel járt, a családok örömet hozták ide eladó lányaikat, sok volt a fiatal követ, a jurátus, sok volt a mulatság és szalon-esemény.

A két nógrádi fiatalember az Imre sógorához, Huszár Károlyhoz szállott. A sógor volt az egyik nógrádi követ és mint gazdag ember, tágas lakást tartott magának a diéta tartamára. Itt a fiúk mindent megkaptak, ami érdekessé tehetné pozsonyi nyaralásukat. Mindenekelőtt ott ültek az országos politika közvetlen kútfejénél. Különös és izgató érzés volt így naponta hallani a másnapra készülődő mozgalmakat, személy szerint látni az országos nevű szereplőket, bámészkodni a rendek üléstermének karzatán, vagy a hercegprímási palota előtt ácsorogva nézegetni az ülésre érkező politikusokat, hallani intrikát. lélegzetvisszafojtva lesni izgalmas szavazást, szóval közvetlen közelből nézdegélni az országos törvényhozás műhelyének pongyola intimitásait.

A diéta ezen a nyáron olyan dolgokkal foglalko-

zott, amelyek nagyon érdekelték a két elszántan reformpárti fiatalembert. Két ilyen tárgy izgatta őket főként: egyik a nemzeti nyelv, másik a vallás kérdése.

Mindennap lesték a tárgyalások eredményét; ha módját ejtették, ott tolakodtak a karzaton. Az elnöki székben maga a palatinus ült, osztrák tábornoki díszruhában.

Szólásra emelkedett gróf Széchenyi István. Mozgás keletkezett, a várakozás moraja érdekes események előtt. Szontagh Pál már ismerte Széchenyit, a régebbi diétán egyszer be is mutatták neki. De Madách most látta először közvetlen közelből. Ötvenen felüli, izmosan épített férfi volt, derekában a lovastisztek rugalmasságával. Busa, erős szakálla bozontosan környezte arcát, feltűnően erős szemöldöke, amely összenőtt orra fölött, valami démoni erőt adott tekintetének. Beszéde közben folyton izgett-mozgott, mintha nem bírna izmainak és idegrendszerének villamos vitalitásával. S ahogy villogó szemmel vágta oda darabos mondatait a magyar nyelv védelmében, furcsa volt hallani idegenszerű kiejtését. Köztudomású volt róla, hogy csak meglett emberként tanult meg jól magyarul és ha jegyeztetett, azt most is németül tette.

— Horvátországban nyilvánvaló a gyűlölet a magyar nyelv iránt, — mondotta, — ezt tagadni lehetetlen. Tizenöt éve a horvátok még buzgón küldték gyerekeiket Kőszegre, meg máshova magyarul tanulni, de most egyesek sehogysem bírják elsajátítani a magyar szót, noha ugyanakkor csodálatosképpen kitűnően megtanulnak németül és franciául. De viszont egyesek okvetetlenkedéseiből nem szabad az egész horvát nemzetre következtetni. A magyarokat és horvátokat békés kötelék kösse egymáshoz, s ez a békés kötelék a magyar nyelv legyen. Megy ez erőszak nélkül is; egy nemzetnek, amely végre megtalálta ön magát, nincs szüksége erőszakra.

Imre hallotta a beszédet és értette is. Csak azt nem értette, mi van mögötte. Szontagh Pál mindjárt szolgált magyarázattal. Széchenyi, akármiről beszél, Kossuthról beszél. Kossuth a Pesti Hirlap nagy embere most, az alsó tábla ellenzéki rendjeinek hangján ő beszél a kulisszák mögött. Pártalakítási kísérletek titkai, egyensúly-bontó bizalmas tárgyalások apró intrikái száz apró kereket adnak abban a rendkívül komplikált óraműben, amellyel az országgyűlés mutatja az ismeretlen végzet felé haladó időt. Madách Imre még nem volt huszonegy éves sem, az exigenciák mesterségéhez nem volt érzéke. A nagy eszméket kimondva imádta s nem az érdekükért űzött ügyes alkudozásokban.

Elmondhatatlanul izgalmas volt ez az egész dolog Madách Imre számára. Olyan kapu nyílt meg előtte, amelyen túl eddig nem ismert nehézségű problémák meredtek eléje. A magyar nyelv a nemzeti lét bástyája, ez bizonyos. De mi lesz, ha az érte való harc nyílt lázadásba kergeti a horvátokat, akik állandóan kacérkodnak a felföld szlávjaival, s mögöttük az orosz hatalom félelmes árnya rémlik? Nem kockáztatja ebben a szláv egérfogóban meztelen életét a magyarság? Ha pedig ezzel a kérdéssel csínyjában bánnik és visszavonul, nem nyomja-e agyon másik oldalról a bécsi malomkő, a német nyelvű hatalom? Ki lehet itt elég okos, hogy határozzon? És hogyan lehet szilárd pontot találni a lábnak a vezéreszmék és az emberi természet összerobbanásának dühörgő talaján, mikor a szent gondolatok harcosai között csirkefogók találatnak, a maradi, halálos hatású elveket pedig olykor tisztességes, emelkedett szellemű emberek védik?

Ugyanilyen új világot tártak fel előtte a vallási vita részletei. Az országgyűlés az elmúlt diéta ugyancsak viharos vitáinak eredményeit vette tárgyalás alá. A végén olyan zsinati vitává, olyan homoiuzion-vesze-

kedéssé fajult az egész, hogy botrány lett belőle, mert mikor a papok egymásután álltak fel theológiai beszédekkel obstruálni, a legnyakasabb kálvinista követ, Harsányi Pál, elvesztette türelmét és szenvedélyesen nekirohant a klérusnak. Szerencsy, a perszonális, ingerülten utasította rendre. Lett ebből haddelhadd. Két napig azzal telt el a tárgyalás, hogy egymásután keltek fel Harsányi mellett a rendek. Perczel Móric odakálltotta a perszonálisnak az elnöki szék felé:

— Mit mondott Harsányi, a bakabányái követ? Amit itt mindnyájan érzünk!

Aztán felkelt Klauzál Gábor és vitát provokált arról, joga volt-e a perszonálisnak Harsányit rendreutasítani. Felkelt Bezerédj István és megvádolta a perszonálist, hogy Harsányi rendreutasításával leszállt az elnöki szék pártatlanságából a vitába. És így tovább. Sivár és vigasztalan dolog volt egymással szemközt látni a szikrázó szemű ellenfeleket, akik vérre tudtak volna menni egy latin köztöszó értelmezése felett, mikor odakint szegénységben, műveletlenségben és úrbéri elnyomatásban fuldokoltak a százezrek. S a karzati hallgatók között mély szomorúsággal szemlélte az egészet két testi-lelki jóbarát, az egyik katolikus, a másik protestáns, és őszintén vallásos mind a kettő.

Ennek a tengernyi komoly benyomásnak volt üdítő pihenője a Matkovich Ida iránt való érdeklődés. Imre sógora, Huszár Károly, akinél lakott, igen tekintélyes követ volt, a vendégfiatalok minden előkelő ház és minden mulatság ajtaját nyitva találták Pozsonyban. Matkovichékkal már első nap megismerkedtek, s ettől kezdve Imre le volt foglalva.

Igaz, hogy nem vette túlságosan komolyan a dolgot. Matkovichék protestánsok voltak, s az a nagy katalizma, amelyet politikai tapasztalatai kavartak fel benne, nem hagyott helyet akkora érdeklődésnek, amely az anyjával való szembeszállás gondolatát

megérte volna. De lelki üdülésének nagyon-nagyon kedves volt Idával titkos pillantásokat váltani, nyár-esti mulatságról a szép holdvilágos éjszakán ábrándosan hazakísérni, a hajából lehullott virágot a leány láttára felvenni és megcsókolni s ha keze hozzáért az Ida kezéhez, boldogan látni a leány piruló megrebbenését. Kedves, kacér játék volt ez a nap valamennyi szabad órájában, amit a politika meghagyott.

Most éppen készülődtek a táncmulatságra. Éppen fizettek a német pincérnek, mikor nagy-lihegve felbukkant az ajtóban Lisznyay Kálmán. Őket kereste. Roppant nagy ujságot akar velük közölni. Híre járt, hogy József nádor kerti ünnepséget akar rendezni a diéta tiszteletére. Régi szokás volt, hogy a nádor ilyenkor kiválasztott a követek jurátusai közül tizenkettőt s azokat meghívta, hogy ifjú táncosokban ne legyen hiány. Hát most azt hallotta a kis Lisznyay egy udvari hivatalnoktól, hogy ő rajta lesz a tizenkét jurátus listáján. De csak egy hét múlva adják ki.

Igen felkorbácsolta ez az ujság a palóc költő boldogságát. Csak erről beszélt két társával, amint a csendes utcákon haladtak a mai multság felé. Mikor a Juden-Gasséból befordultak a vár felé vezető Grund-Schloss-Gasse nevezetű meredek sikátorba, egy emeletes ház ablakaiban világosságot láttak. Lisznyay azonnal abbahagyta a nádori kitüntetést.

— Tudjátok-e, miért van itt világos?

Nem tudták. Messziről már idehallatszott a multság zenéje, azon járt az eszük.

— Itt van Záborszky Alajos irodája, itt másolják az Országgyűlési Tudósítások íveit az ő emberei. És azt tudjátok-e, kinek szereztem én itt kenyeret? Petőfi Sándornak.

— Ki az a Petőfi Sándor? — kérdezték mind a ketten.

— Nem tudjátok még? Költő. De valami nagyszerű egy tehetséges költő. Írt már az Athenaeumba.

— Ja igen, mondta Szontagh, — az a bámulatos vadóc, akit Pompéry is említett. Mondják, igen tehetséges.

— Hol van? — kérdezte Imre és mindjárt meg is állott, — szeretnék megismerkedni vele.

— Az már Pesten van, — szólt Lisznyay, — szereztünk neki fordítási munkát. Itt körmölt huszonöt garasért sűrűn teleírott ívet, ebben az ablakban, ni. Azelőtt színész volt.

Mentek tovább. Lisznyay valami hosszú történetbe kezdett a színészekről, arra már nem nagyon figyeltek.

A mulatság már állott javában, mikor megérkeztek. Színes lampionok díszítették az oleánder-fák közeit, a zene mennydörgésszerűen recsegett, a talajt súroló cipők és csizmák ütemesen sziszegték a kétharmad taktust. Mikor a túr bevégződött, ők már ott álltak az Ida társaságánál. Szép volt a táncból visszatérő Ida, kipirultan lihegett s lihegésével együtt emelkedett és sülyedt mellén a piros virág. Egy-egy kezét nyújtotta a két fiatalembernek.

— Ilyenkor kell jönni? Már majdnem elígertem a Madách kotillonját.

Nagyon csillogott a szeme, talán megivott egy korty sampányert. Székeket húztak-toltak, a lány leült a két jóbarát közé. Eleinte hármashan beszélgettek, de Ida inkább Imrének felelgetett. Szontagh nyilván únta is az idillt, egyszer csak nem volt sehol.

— Nem is tudom elképzelni, — szólt Imre, — milyen lesz a világ kegyed nélkül.

— Csakugyan utaznak holnap?

— Csakugyan.

— Nem fog belehalni, kedves Madách. Andere Städtchen, andere Mädchen.

— Ilyen kevésre becsüli azt a benyomást, amit egy fiatalemberre tehet?

Ida nem talált választ hirtelenében. Meglegyin-

tette legyezőjével az Imre arcát. A legyintésből üde illat szállt a gavallér feje köré, édes szag, amely leányszoba, öltözködés, női titkok távoli sejtelmét keltette.

— Ön mindig ilyen ravaszakat mond, menjen. Az ember nem tud felelni.

— Ez a baj éppen. Hogy nem felel soha. A legfontosabb kérdésre sem.

— Olyan fontos az a kérdés?

A gyönyörű szemek odavillantak a vármegyei aljegyzőre.

— Olyan fontos, hogy inkább ne feleljen rá, mert hátha nemmel felel. Szól a zene, jöjjön.

Mentek táncolni. Közben suttogtak. Aztán visszaültek és beszélgettek. Így ment ez órák hosszat, ama kis szünetek kivételével, amelyeket Idának illendőségből egy-egy idegenebb táncos karján el is kellett töltenie. S az órák hosszat tartó beszélgetés sohasem volt egyéb, mint az eddigi enyelgő mondatok százféle variációja. Folyton egyazon téma, a beszélgetési készség, a vidám mondatfűzés mindig újabb füzereivel. Csak néha hökkent fel az udvarló a kacérkodásnak ebből a keringő-lármás, illatos, lampionokkal tündöklő, könnyed mámorából, ha a karcsú termet véletlenül hozzásimult. Megremegett ilyenkor és goromba vágyat érzett, hogy elkiáltsa: ez mind értelmetlenség és hazugság, az igaz csak egy, hogy fel szeretnélek nyalábolni, bódító zsákmány és vinni innen, vinni, mint a leányrabló vadember. De a felindulás hulláma elszaladt s ő gondolkozott a következő formás mondaton.

Eljött a perc, mikor búcsúzniok kellett. Imre egy sokadrét összehajtogatott papirost tartott a kezében, mikor kezetszorítottak. Ida meghökkent, de gyorsan megértette, miről van szó. Úgyes mozdulattal máris keblébe rejtette a levélkét, nem is vette észre senki. Jöttek a szokásos társadalmi mondatok: okvetlen

legyen szerencsénk Pesten és a többi. Aztán hirtelen csend váltotta fel az eddigi harsogást. A fül ilyenkor zsibbadtan csodálkozik a csenden. Madách Imre és Szontagh Pál mentek hazafelé.

— Hát ezt a kisleányt sem látjuk egyhamar, — törte meg a csendet a szolgabíró.

— Talán jobb, — felelt az aljegyző, — olyan szép volt ma este, hogy még belebolondulnék, ha itt maradok.

— Egy kicsit azért beleszerettél, nem?

— Egy kicsit. Láttad a Hirnök mai számát?

Elkezdtek politikáról beszélni. Még akkor is politikáról beszéltek, mikor már lefeküdtek s a gyertyát is elfújták. Akkor pár percnyi csönd után Szontagh megszólalt.

— Mondd csak el az utolsó strófát abból a versből, amit Idának adtál, nem jól emlékszem rá.

A költő azonnal válaszolt a másik ágyból:

De rózsá, hold, csillag, lány nem hibásak,
Csak az hibás, ki bennök többre les.
Isten veled, lány. A költő bohó csak,
Ki párt magának a földön keres.

— Igen, igen, ez nem jutott eszembe.

Majd megint csend következett. És megint olyan meghatározatlan nesz, amely azt jelzi, hogy valaki szólni akart, de mégsem szólt. Szinte megmagyarázhatatlan, hogy ezt meg lehet hallani sötétben is.

— Mi az, Pali, akartál valamit mondani?

— Nem fontos, — szólt vontatva Szontagh s a sötétben is tudni lehetett, hogy szokása szerint gúnyosan megmosolyogja saját magát, — csak azt akartam mondani, hogy én is ... írtam Idához egy verset.

Most azt lehetett hallani a sötétben, hogy a recesgő ágyban felül a megdöbönt Imre.

— Te? Idához?

— Úgy van. Hallgasd csak meg. Akkor írtam, mikor minap esett az eső.

Megvénült az idő, a' bús ősz könnyei hűltak,
S a' vig arcú Posony vőn hamuszínű lepelt.
Jöttél. S ifjú tavasz hinté mosolyogva sugárit,
S a gyönyörök napja kelt szemed éjeiből.

Madách Imre sokáig hallgatott. Aztán ijedt, különös hangon kérdezte:

— Mondd, Pali, nem szerettél te bele ebbe a lányba?

— Ne félj, öregem, — szólt szelíden, jóságosan a válasz, — csak a legelején szerettem. Aztán visszavonultam. Most már nekem teljesen közömbös.

Imre nem szólt semmit. Tiszta lelkiismeretében is valami nagyon kínosat érzett. Még nagyon soká virrasztottak egyetlen szónyi beszéd nélkül s úgy aludtak el végre, mint egy mondat, amely után nem tettek pontot.

XVII.

Hazajövet benézett a vármegye-házára. Meg kellett tudnia, tudomásul vették-e annak rendje s módja szerint azt a levelét, amelyben lemondott az aljegyzőségről. Ma már nem kiábránduláshból írta volna meg, pozsonyi útja óta új szemmel nézte a politikát. De megírta volna más okból: egészsége súlyosan alá hanyatlott. A császárfürdői kúra hatása hamar elmult, a pompás érzésű első pozsonyi napok után hamarosan jelentkezett az ízületi hasogatás megint, azonfelül új nyavalyája támadt: valami eddig nem tapasztalt, szárazon égő és tűrhetetlen torokfájás, amely makacsul vonakodott elmúlni, akármit csinált vele. De különben is folyton feltűnően fáradtnak

érezte magát, éjszaka erős forróságok lepték meg, hálóruhája reggelre csuromvíz lett a verejtéktől. Megnézette magát három doktorral is, mind a három mást rendelt és mind a háromnak arcán látszott, hogy a betegség mibenlétéről fogalmuk sincs.

— Nincs más hátra, — mondta egy este özvegy Madáchné, — mint hogy elmegyünk a rudnói paphoz.

Madva Ferenc volt a rudnói csodapap, híres kuzuzsló nemcsak a felvidéken, hanem már az egész országban. Ismerősök csodálatos eseteket tudtak róla mesélni. A béna ember mankón ment el hozzá és mankóját elvetve jött el tőle. Vak gyerekek visszaadta a látását, gyermekágyas anyát is a sír széléről hozott vissza. Németországból, Lengyelországból is jöttek hozzá. Valami csodálatos tehetsége volt neki, ami a doktoroknak nem adatott meg. Mégis tartott tőle az özvegy, hogy fiának nem fog ízleni a tanács. Imre mindenféle babonáért hangosan szokott haragudni. De most csodálatosképpen első szóra ezt felelte:

— Az ám, ez már nekem is eszembe juthatott volna.

És mikor anyja arcán észrevette a meglegült csodálkozást, mosolyogva tette hozzá:

— Nem biztos, hogy babona ennek az embernek a tudománya. Hátha valami olyan lakik benne, mint a villamosság, valami olyan, amit a tudomány még nem ismer, de ő véletlenül rájött.

Elhatározták tehát, hogy elmennek Rudnóra. De ezt egyhamar nem teheték. Imre még keveset foglalkozott ugyan a gazdasággal, azonban anyja annál többet. S errefelé, a sztregovai völgyben, igen dolgos hónap a szeptember. Itt két héttel minden későbbre marad, mint odalent az Alföldön. Odalent Péter-Pálkor már vígan fenik a kaszát, errefelé csak július közepén. Takarítás, cséplés, miegyéb, mind két héttel későbbre marad.

Volt idő egy kicsit kocsizgatni, rokonokat láto-

gatni, országút-menti kastélyokba befordulni. Volt idő Szontagh Pállal hosszú négyszemközti tereferékben sorra venni a vármegye szépeit, az új udvarlásokat, a szakításokat, a várható jegyességeket, a hamis menyecskéket.

Egy asszony nem igen titkolta, hogy Madách Imre tetszik neki, bár nem mint udvarlójelölt. Vagy legalább is nem az övé. Ez az alispán felesége volt, Fráter Pálné. Fráter Pál első alispánja lett már a megyének időközben és ügyes gazda lévén, kezdett is már tollasodni. Volt neki egy testvérbátyja, Józsi, aki eleinte szintén megyei szolgálatba akart menni és el is kezdte Hontban, egy darabig a Kúriánál szolgált. de aztán inkább gazdálkodni volt kedve. Árvák voltak ezek a Fráterek kiskoruk óta, gyámok nevelték őket. De még nagykorú sem volt az idősebbik, már annyi borsot tört gyámja, Gáspár István táblabíró orra alá és olyan erőszakosan követelte nagykorúsítását a vármegyétől, hogy sikerült kézbekapnia gyerekfejjel az atyai örökségül maradt, elég szerény, csécsei birtokot. Ebbe beleült és feleségül vette Batik Luciát, egy nógrádi tót ármális nemes család leányát. Közben a kisebbik Fráter alispán lett Nógrádban s a befolyáshoz szívósságot és ravaszságot is tudott adni segítségül bátyjának. Ketten nekifogtak, hogy familiájuknak száz és egynéhány esztendő óta zálogban tespedő bihari birtokát visszaváltsák. Másnak ötven évig tartott az ilyesmi, ők tíz esztendő alatt megcsinálták. Ennekelőtte két esztendővel Fráter József beült az ősi birtokra Csételekre. Csak a harmadrészét váltotta vissza ugyan, de birtok volt az is. Éppen hogy megélhetett belőle fiával, leányával, felesége nemrég meghalt.

A lány már nagyocska volt és férjhez kellett adni lassacskán. De a csételki portáról ez sokkal nehezebben ment volna, mint a befolyásos, igen gazdag birtokosokkal barátkozó nógrádi nagybácsi házatól. Ezen

az őszön tehát Fráter József felpakkolta Erzsí lányát és odaköltözött vele sógorához, a nógrádi alispánhoz, Csécsére. És mint teryszerűen gondos atya, először nem vitte még a lánykát sehova. Először maga akart körülnézni.

A ravasz Fráter Pál ügyesen tudta, a véletlent kormányozni. Két igen jó párti volt a vármegye házasulandó fiataljai közt: Madách Imre elsősorban, Szontagh Pál másodsorban. S a véletlen úgy hozta magával, hogy mikor a bihari fivér egy este váratlanul betoppant Fráter Pál gyarmati alispáni lakására, éppen akkor meg voltak oda híva vacsorára Madách Imre és Szontagh Pál. Ezek már megorrontották a dolgot, már hallották hazatértükkor rebesgetni, hogy az alispánhoz rokon jött a csécsi kuriára, mégpedig eladó lány. Mikor vacsora közben a házigazda a bátyjához fordult és megkérdezte, hogy hát Erzsike mit csinál, Fráter Józsi buzgón válaszolta:

— Varrogát a lelkem, folyton a szemét rontja. Ha meg már erőszakkal elrántom a sok varrástól, akkor meg olvas napestig, mert az olvasás a másik gyöngéje neki. A feleségem alig bír vele.

A két fiatalember megrúgta egymást az asztal alatt. Az ilyen vőlegényfogásnak minden apró csínját-bínját úgy ismerték már, mint tapasztalt pizstráng a horgot.

Mikor az utcán egyedül maradt a két gavallér, megálltak a sarkon nevetni. No hiszen, korábban keljen fel a vicispán bátyja, ha az ő eszükön akar túljárni. Ismérjük már az illet. Egyszer Kis-Terenyén voltak vendégségben, mikor Gyürkyék ott laktak éppen, nem Ludányban. Ez még a Máli-időkben történt. Akkor ugyanígy vigyorgott össze a két pajtás, mert a konyhára nyíló vendégszobát adtak nekik, és Máli — nyilván gondos anyai parancsra — ott szorgoskodott, gazdasszonykodott jó hangosan órák hosszát, hogy el sem tudtak aludni.

Azám, Gyürky Máli. Mi van Gyürky Málival? Úgy hailszik, hogy a gyorshajló Ottlik Ákos megkérte, alighanem neki is adják. Imre vállat vont. Kissé türelmetlenül is. Dacsó Lujza jutott eszébe. El is határozta, hogy elmegy Keszihócra és megnézi a sírját.

Megnézte. Mélyen meghatva jött onnan haza. A Dacsó-kurián hajdani apró tárgyait találta, mint valami gyászskultusz kegyzereit, — azokat ő vitte a szép tavaszi napokon Lujzának. A sír pedig ideális lányt takart, akivel élő nem mérkőzhetik: a halott leány tökéletesen hű, alakja a vágyakhoz formálódik az emlékezetben, tulajdonságai felmagasztosulnak, a költő szépséges bánata külön glóriát ragyog felejlthetetlen feje köré.

Már kezdtek készülődni a rudnói útra, mikor egyszer csak nagy szenzáció jelent meg az ujságban. Nem is Imre vette észre, hanem Szontagh Pál, aki azonnal szolgabírósi hajdut ültetett lóra, úgy küldte a lapot Szécsényből Sztregovára. A kékceruzával megjelölt helyen ezt olvasta Imre: „Jelentés az 1843-iki drámai jutalomra érkezett szomorújátékokról. Az évenkénti drámai jutalomra a' határnapig tizenhárom szomorújáték érkezvén, ezek' megvizsgálásában egy tiszteleti és négy rendes tagból álló bizottság járt el, mellynek jelentése' folytában a' „Főúr és pór“ címűnek...“

Ó Istenem, hát nem a Csák-darab nyerte. Nézzük tovább, ki nyerte?

„... mellynek jelmondata: „Művem nem épen nyerni jó, magasról bukni is dicsó“, ítéltetett oda a' 100 arany jutalom: mint mellyben a' jellemek valók s az élet mélyéből merítvék, az indulatok és szenvedélyek' festése, mi komoly drámában fő tekintet érdemel, kitünőleg jeles, a' szerkezet elég jó, sok érdekes, sőt megkapó jelenetekkel bíró, 's a' dialog erőteljes. Másod rendűnek ítéltetett a „Gerő“ című 's „Memento mori“ jelmondatu szomorújáték, melly az elsőnél indulatfestésre jóval gyengébb ugyan 's nem

olyan hatalmas, mindazonáltal jól szerkesztett 's jól írt darab, nem érdektelen jellemek, helyzetek 's könnyű dialoggal; 's ezeknél fogva színikölteszetünk jelen állapota mellett köszönettel fogadandó, melly is ivétől 4 arany tiszteletdíj mellett kiadatni határozott...

Még csak második sem! Teljes névtelenség! Mi következik még tovább?

„Dicséretet arattak még: Zrinyi, szomorújáték, 5 felv., Csák 'végnapjai, dráma, 5 felv. és Zsidó fiú, dráma, 5 felv.“

Hát mégis! Az Akadémia dicséretel Az első magyar fórum! Az egész országból beérkezett darabok közt!

„... felbontatván az első és második rangúaknak ítelt művekhez tartozó pecsételt levélké, a' koszorúzott dráma' szerzőjének Obernyik Károly, a' másodrangúának pedig Szigligeti Eduárd találatott. Költ Pesten, a' m. t. társaság XIV. nagy gyűlése' 4. üléséből, oct. 5. 1843. D. Schedel Ferenc titoknok.“

Persze, hiszen Schedel a titoknok, akinek egyetemen hallgatója volt, a magyarul előadó, kedves Schedel. Írni kellene neki, közölni, hogy ő írta a megdicsért „Csák végnapjai“-t. Vagy inkább mégse. Hivalkodásnak venné. Sokkal okosabb lesz a jövő évi pályázatra újat írni, még szebbet, még nagyobb. Talán a Werbőczy-témát.

A névtelen dicsőség jobban izgatja a fiatal író, mint a hírnév. Mert tehetsége igazolását a szigorú és tárgyilagos ítélőszéktől megkapta, tehát merhet írni. De neve országos hírének még nem örülhet, márpedig az olyan nagyszerű öröm lehet, hogy aki részesül benne, talán megelégszik az eddigivel, de aki ilyen közelebről maradt el tőle, annak muszáj írni.

Csak anyjának mondta el nagy örömét végül. másnak nem. Annál kevésbé mesélte másnak, mert anyja eztmondotta:

— Ismerősöknek csak akkor szólj, ha a legelső leszel. Madách Imre, ha kiáll a nevével, első legyen.

Kemény anyjára büszke volt a fiú és nagytehetségű fiára büszke volt az anya, mikor egymás mellett ülven a hintóban, nekivágtak a hét napig tartó rudnói útnak.

Az írónak, aki íróbbnak érezte magát, mint valaha, könyv volt a kezében.

— Mi ez a könyv? — kérdezte anyja a robogó hintóban.

— Sue Jenő egy regénye. „Mystères de Paris“ a címe. Szontagh Palitól kaptam. Csak az első kötet, de ez elég lesz olvasnivalónak az útra.

— A rázós úton akarsz olvasni? Rontani a rossz szemedet?

— Nem rossz az én szemem, édesanyám. Furcsa, de most már jól látok üveg nélkül is. Ügylátszik, ezt a betegséget ki lehet nőni. Bárcsak kinőném a többi is. Reméljük, hogy az a csodapap véglegesen segít rajtam.

— Adja a jó Isten. És ha egészséges leszel, vállalnod kell a szolgabíróságot. Most már könnyen meg lehetsz.

Imre nem felelt. A kérdés nem volt kellemes. Mióta Pozsonyban járt, sokat tépelődött a közpálva kérdésén. És végül azt állapította meg magán, hogy fél az óriás felelősségtől. Megye sok van. Nógrád egy a sok között. Vármegyei állás sok van, a szolgabíróság egy a sok közül. Valamelyik nógrádi járás szolgabírája nem sok vizet zavar az ország sorsában, ha csendesen elvégzi a dolgát. De mit csináljon a felelősséggel, akinek lelkiismerete van önmaga előtt? Hogyan nyúljon a tóthoz? Irgalmatlanul magyar szóra kényszerítve, vagy hagyja meg nyelve, nemzetisége szabadságát? Milyen államnak tartsa Magyarországot: más fajtákat beolvasztó ezeréves dicső nemzeti államnak, vagy különös és kényes alakulatnak a végzetes

történelmi helyen, ahol minden vigyázatlan lépés halálos lehet? Ezt még mind végig kell gondolni, tépelődő éjszakákon, hónapokon, éveken át. Addig nem szabad.

A hintó csendesen poroszkált, a kocsis lépésbe fogta a lovakat a kaptató előtt. Egy nyomorúságos kis tót udvarból a fát hasogató menyecske mélabús danája hallatszott:

Más csizsmicski z karti...
Martinecsko, Marti,

Magyarul: Marci, Marci, kártyából van a csizmád. Magyar Marci, a te csizmád is kártyából van. Óvatosan lépj vele a szárazon, ha belelépsz valami nemzetiségi tévedés pocsolyájába, ittmaradsz Európa szégyenére meztláb.

XVIII.

„Nem állhatom meg, kedves Palim hogy Rudnóról hazajövet, itt Ludányban megállapodván, néhány sort ne írjak, amennyire a kicsinyességeket nagy dolgokhoz szabad hasonlítani és e gyönyörű készületű ízé az írás nevét megérdemelheti.“

Ezt a levelet egy ludányi lebujban írta barátjának Madách Imre. A szomszéd asztalnál marhakereskedők ültek, asztaluknál pedig a szőke, testes csaplárleány. Nagy volt a lárma, mert mikor Imre bejött, a ludányi Dulcinea izgatottan készült fel valami ablakremegtető nagy duhajkodásra. Az ifjú földbirtokos azonban ügyet sem vetett reá, forró teát kért és írószerszámot. A csaplárleány tehát szándékosan elkezdettségkedni a marhakereskedőkkel, hogy megmutassa az úri utasnak: nem szorult rá. Hangos énekeszó és vihogás közepette írta tovább Imre a levelet.

„Negyedfélnapi út után, melyben már azért is, mert én tettem, semmi különös elő nem adta magát. Mert azt, hogy egy éjt szalmafedött vityilóban tölték s vacsorára tojást ettem, allig fogja az utókor ilyformán örökíteni: Itt volt Madách Imre, megevett hat tojást, ivott rá lelkesen, de csak víz-áldomást. Lám, mily különbség „in subiecto“. Mátyás is, én is egyet tevénk, de neki főrja volt, — a királyság. S nem tette tévé őt halhatatlanná, de ő tettét. És mink? — Megkísértem a rudnói csodaembert lefesteni. Magas, sovány, barna, gömbölyű képű, vékony orral, szemei áltható pillanattal, nagy és keskeny szabású száj, kevés haj, fején papsapkával, mely mintegy harminc év vasfogának nyomdokait viseli, s így vagy tíz évnek köszönheti, hogy gazdájának öccse. A szoba s a paplak maga igen szegényes. Elmondván torokbajomat, mindjárt köszvényes állapotra ismert benne, mi nagy mértékben megnyeré számára bizodalمامat. Kendelt szereket. Porokat ilyen címmel: Pulveres Privigyenses. És decoctumot, mellyet — gondolom — minden paticaban megcsinálhatnának, mert a füvek külön nevezvék. De itt jön a legiszonyúbb: a gyógyítás hét hétig tartand, ez üdő alatt a szobát kell őrzennem, és víz helyett a decoctumot innom. 6-ik novemberben fogom elkezdni. Csak a gyűléseket sajnálom, de ha használ, mint ő mondta, gyökeresen minden köszvényes bajaim ellen örökre, érdemes ez áldozatra. Mondta azt is, hogy ha vas egészséget akarok, tegyek le szellem nyughatatlanságáról. Ez tán a filiszterséghez vezetne, ezt nem teszem, sőt anyámnak sem mondom meg, mert csupa szeretetből képes lenne megtiltani a gondolkodást.“

A levélíró kicsit abbahagyta. Pipára gyujtott. Hosszasan köhögött tőle. Aztán egy kicsit nézte a rivalgó kupeceket. Mikor megúnta, ismét belemerült a levélbe. S ahogy írta, egyszer csak ravasz mosoly jelent meg ifjú bajsza alatt.

„A gyűlésekről még beszélünk, 3-ikán hozzád jö-
vők reggel, este együtt elmenendők. De mivel tán ad-
dig is öszve jössz többekkel, kérlek, beszéld nagyon,
hogy Pozsonyban nekem igen tetszett egy lányka. De
ne nevezd. Mondd, hogy igen megtiltottam. E hadi-
cselt inkább Ottlik és Fráterné előtt tedd.“

Elolvasta ezeket a sorokat még egyszer, nagyon
tetszett neki. Ottlik, ha megtudja, azonnal fog sza-
ladni Gyürky Málihoz, hogy elujságolja neki a plety-
kát. Mert naív ember ez az Ottlik Ákos, fogalma sincs
róla, hogy ezzel csak érdekessé teszi a volt udvarlót
és csak kíváncsian izgatottá a hölgyet. Fráterné pedig,
ha hall a pozsonyi udvarlásról, izgalmában telekia-
bálja az egész megyét. Lesz itt haddelhadd, a tréfa
igazán különő.

Most még a Sue-regényről kell írni, amelynek első
kötetét útközben elolvasta. Részletesen az egyes ala-
kokról, az egyes fejezetekről. S míg a másik asztalnál
már igen italosan óbégatnak a csiszárok, a lebuj
kecskelábú asztalánál, a nyomorúságosan lobogó
gyertyavilág mellett, Páristól elmondhatatlan messzire,
egy csizmás magyar fiatalember fejtegeti a francia
regényt.

„A különben érdekes Churineurban a mészár-
széki jelenet nincs helyén. Dávid epizódja is kimarad-
hatott volna, az egész hasznával. És a Rechercher
című cikk untató. Látszik: a költő lelke megszáradt.“

A lebuj ajtajában megjelenik kalaplevéve a tót
kocsis.

— Nagyságos úr, kérem, befogtam.

„Az egészre, mint románra vonatkozólag még
nem ítélnék, de megvallom, nem képzelem, hogy
még annyi kötetben mit tudhat írni érdekeset. Vagy
lejjebb kell szállnia, vagy új csomókat kötnie, s ez
esetben jobb lett volna több külön románt írnia. Már
befogtak, és nekem — tán örömdre, hogy ez unalom
nem kínozza tovább szájtató idegeidet — e még pusz-

tán maradt papirost abba kellett hagynom. De semmi. Gondolatim fonalából betöltheted ezt magad is, anyyira kezdedben vannak. Harmadikáig tehát búcsút mond barátod, Imre.“

A levelet végighinti porzóval az utas, aztán gyakorlott kézzel behajtogatja. A címoldalra odaírja: „Tettes nemes Szontagh Pál szolgabíró úrnak, igaz barátsággal Szécsény.“ A kocsmatartó öreg banya már ott áll a pecsétviaszal. Imre a gyertya fölé tartja a vörös viaszt, aztán rápottyantja a sislergően olvadó véget a levél hátára, ahol a papír végei összeérnek. Lehúzza címeres gyűrűjét, megnyálazza a követ, bele nyomja a puha viaszba. Így ni. Most hosszú tanácskozás következik a banyával, hogy mikor megy a legközelebbi postakocsi Ludányból Szécsénybe. Akkor aztán a lelkére köti, hogy a levélnek gondját viselje. A banya oldalpillantást vet az asztalra hajított ezüst huszasokra. Igen meg van elégedve, hajbókolva mondogatja:

— Jawohl, gnädiger Herr, gewiss, gnädiger Herr.

A csaplárleány dühösen néz a távozó után, utolsó reménye is elmúlt a hatalmas dorbézolásnak. A távozó pedig a késő őszi hidegben fájó torokkal rázatja magát haza Sztregova felé!

Gyarmaton örvendezve látják viszont egymást a barátok. A vármegyeháza lármás, kint az utcán kocsitábor. De ők nem néznek sem jobbra, sem balra. Valami csendes sarkot, vagy üresen hagyott hivatali szobát keresnek. Rengeteg a beszélni való.

— Beszélj, beszélj. Elhelyezted a bombákat?

— Nagyszerűen. Fráter Pali éppen az imént fogott elé, hogy meséljek Pozsonyról, hogy volt, mint volt. Úgyesen beleszöttem, hogy nagyon belekeveredél egy kislányba. Láttad volna. Mintha csak taplót tettem volna a fülébe. Mindjárt a királyi rezolúcióról kezdtem beszélni és azzal kínoztam, hogy háromszor is vissza kellett erőltetnie a beszélgetést a te pozsonyi

kislányodra. Faggatott erősen, hogy kiféle, miféle az a lány, de én nem fakajtottam. Beszaladt a szobájába. Esküdni mernék, hogy cédulát ír a feleségének: vigyázat, az egyiket már megfogták.

— Kitűnő. Hát Ottlik?

— Van-e szükség madárra? Ottlik rögtön fog neked egyet, ha akarod. Tegnap találkoztam vele, négy szürkét hajtott az eszemadta. Megállunk. Mi újság. Beszélünk erről-arról, akkor aztán megeskettem, hogy nem szól senkinek, nagy titkot mondok neki. Megesküdött. Mondom: Madách Imre úgy beleháborodott egy pozsonyi kislányba, mint a holdkóros. Hát, barátom, egy negyedóraig huzkodta a kabátomon a zsinórt, hogy mondjak többet. Úgy örült, mint vak Jankó a félszemének. Mikor elindult, láttam rajta, hogy alig tud várni, míg Málinak elmondhatja.

— A barátok gyöngye vagy. Hát még mit tudsz? Megtutad Prónay Gyuri szliácsi dolgait?

— Arról nem hallottam semmit. De beszéltem Dessewffy Ottóval, aki Csécsén járt és ott látta a Fráter Józsi lányát.

— Beszélj, beszélj. Mit mesél, milyen?

— Nem lehet rajta elokoskodni. Valami nagyon szép nem lehet. De hogy igen jókedvű, szeret nevetni. Azt hallom, a jövő héten hozza be először a nénje. Fráter Pali csinál is valami vacsorát.

— Hol leszek én már a jövő héten! Iszom a szobafogságban a dekoktumot. Most beszélj Kubinyinéről. Rendez valamit?

Se vége, se hossza a beszélgetésnek. Talán ebédig is eldiskurálnának, ha valaki arra nem jön. És pedig éppen Fráter Pál.

— Szervusz, kedves Imre öcsém! Csakhogy egészségben látlak. Mondja Pali barátod, hogy megjártad a rudnói csodapapot. Helyes dolog, igen helyes dolog. Gyógyulj meg egy-kettőre, mert igen szívesen látnám

már a munkádat itt a vármegyénél. Rendelt valami jó dolgot a pap?

— Jót nem, Pali bátyám. Azt rendelte, hogy valami fűlevet igyam és ötven napig ki ne mozduljak a szobából. Holnapután el is kezdem.

Az alispán nyájas, síma arcán nem változott a mosoly, de szemén gyors ború futott keresztül.

— Holnapután? Azt roppant sajnálom. A feleségem éppen a jövő héten akart meghívni egy kis disznótóros vacsorára. Hát nem lehet?

— Igen fájjalom, Pali bátyám, nem lehet. Csak ötven napom végeztével.

— Ejnye, ejnye. Hát én sietek, remélem, meglátlak, még idebent vagy. De ha nem látnálak, édesanyád öméltóságának különös tiszteletemet átadni el ne mulaszd.

Elment az alispán. Ezek összekacsintottak. És így szórakoztak egész nap. Egy kicsit gyűlést hallgattak, ha elúnták, kimentek pipázni, beszélgettek megint. S mikor másnap elváltak, úgy érezték, hogy csak most kezdenék rá a diskurzust igazán.

Imre hazament Sztregovára, de a csodapap kúrájának megkezdését halogatta. Most, hogy ötven napra be kellett zárkóznia a szobába, hirtelen rájött a friss levegő kérére. Novemberben már leesett a hó, az idő száraz volt és tiszta, állandó derűvel süttött a nap. Jó meleg bekecsben, befaggyazott csizmával nagy kedvére esett járkálni az udvaron, még a park bokáig érő hávába is belegázolt, ahol a tar fák mutatták a fehéren eltemetett utat. Mély lélegzettel szedte a jóízű, zamatos levegőt, szinte kóstolgatta, mint az italt. S mennél jobban restelkedett aggodalmas anyja előtt, hogy a kúra halasztására megint valami kifogást keres, annál nehezebben esett a gondolat, hogy a szívből szeretett sztregovai völgy messze nyíló képét el kell cserélnie a négy fal börtönével.

De elérkezett a nap, mikor már nem akadt több

kifogás, már az öreg Bory is gorombán visszautasította a gazdasági segítséget. El kellett a rabságot kezdeni. Egy este, az utolsó hosszú séta után a gusztusosan ropogó havon, azzal feküdt le, hogy majdnem két hónapig nem jön elé a szobából. Szinte gyerekes érzékenyedéssel nézett ki az ablakon, hogy búcsút vegyen a külső világtól, amelyet most ultramarinkék hó borított az édesen világító hold különös színlátásában.

Másnap felkelt, felöltözött, megreggelizett, anyjával beszélgetett házi dolgokról, már jócskán ivott a fűpárlatból is, már beszedte a privigyei porokat, akkor aztán megállt szobája közepén. Hát most mit csináljon?

Szórakozottan ült le íróasztalához babrálni. Nézegette jegyzeteit. Számos terv még számosabb jegyzeteit. A Werbőczy-téma felett tündődött egy ideig, de aztán megint csak tovább lapozott a füzetben. Tülapozott azon a címen is, hogy „Mária királyné“, de akkor gondolt egyet és visszalapozott. Lássuk csak azt a Mária királynét. Kirakta az apró papírszeleteket. Könyveket szedett elő, a kellő helyen fellapozta őket. Rakosgatott, olvasott, jegyezgetett. Ebédnél már alig szólt egy szót is, úgy belemerült a témába. És délután elkezdte írni az új történeti darab vázlatát. Nagy Lajos leányáról írt darabot, Máriáról, akinek születése koronát követelt fejére, s nem engedte oda a szerelem mirtuszkoszorúját. A trónra született leány drámáját akarta megírni, akinek szeretnie nem szabad, hanem a politikailag választott vőlegény csókját kell elfogadnia, akár a haszontalan Zsigmond lesz az, akár az orleánsi herceg. Mint ahogy ezt a szegény Fráter Erzsit férjhez fogják most adni, akit még nem látott, de már hallott a pártivadászat megindultáról eleget. Ennek is szegénykének, ott kell ülni az ippi és érkeserűi Fráterek gentry-trónján és férjhezmennie, ahogy az agyafúrt és ügyes Fráter Pál politikája majd kifun-

dálja. Majd megfognak neki egy Zsigmondot, valamilyen mihaszna, kártyás, uraskodó, szűkagyú megyei fiatalembert, s a leánynak be kell hűyni a szemét, ha a megfogott gavallér hitvesi csókokkal közeledik hozzá. De nem lehet másként: a család származása és a felszínen maradási vágya kötelez.

Csak úgy átszaladt gondolatai között a párhuzam. Hamarosan elfelejtette a soha nem látott Fráter Erzsit és beletemetkezett Palizsnai vránai perjel lovagtermének maga elé képzelt életébe.

Írt napokig, akkor túltelt a darabbal. Üdülésül valami egyéb foglalkozást keresett. Verset volt kedve írni. Álmodozva nézett ki az udvarra s az ablakon meglátta a fagy finom, szabályos virágrajzait. Virágok fagyból: mintha Lujza sírján termettek volna. És már írta is a verset. Nagy ügyel-bajjal, temérdek javítással, órákon át, igen nehezen. De mikor letisztázta, szerette.

Talán nevettem, amíg haldokoltál,
Talán vigadtam, amíg szenvedél,
S nem jött el, hogy megintsen, szellemed.

Lassanként munkarendszerré alakult ki a színdarab és a versek cserélgetése. A harmadik versnél már elhatározta, hogy egy kis ciklust szentel Lujza emlékének. A címét is kitalálta: „Fagyvirágok.” A kályhában szorgalmasan dohogott a tűz, az íróasztalon ott állott a kuruzsló pap füveinek kellemesen fanyar itala, égen és földön nem volt semmi gond. A költő nem volt semmi más, csak költő. Egyik vers született a másik után.

Még itt fekszenek feltárt könyvei,
Itt a füzér, melyet félbehagyott,
És a nekem szánt drága kis levél,
Félig megírva végét várja ott.

Ha pedig jóllakott a gyász kedves bújával, ment vissza a darabhoz. Ott hősök csörtettek márványpad-

lőkon, várostrom csattogott, királynők zokogtak és orgyilkos osont a történelem sötétjében. Fenkölt jambusok sorakoztak egymás alá a papíron; a fagyvirágok szüzsies halottja feltámadt, hogy királynői palástot öltve utasítsa el a haszontalan Zsigmondot, majd pedig ugyanolyan hófehéren lefeküdt a keszihóci sírba, hogy kétféle fehér pompában gyönyörködtesse a fogoly költő fantáziáját.

Igy folydogáltak a türelemmel viselt fogság napjai, mígnem egy nap nyugtalanító elem tolakodott a kúra gondtalan, föld fölött járó nyugalmaiba: özvegy Madáchné egy megjegyzésével kezdődött a dolog. A Prónayokról volt szó. És Anna asszony így szólt:

— Már pedig Prónay Gyuri aligha lesz restaurációkor szolgabíró. Kapnak arra az alispánék jobbat.

Ez már egy kicsit nyugtalanította Imrét. Nem szólt rá semmit. De már másnap délben, mikor panaszkodott, hogy a torokfájás nem akar szűnni, anyja így szólt:

— Nem megy az rögtön. A kúra végére meggyógyulsz, aztán megint nekifoghatsz a munkának.

Megint nekifoghat? Hiszen dolgozik. Nyilvánvaló, hogy anyja egyéb munkára gondol. A vármegyére. Jó lesz hamar résen lenni.

— A vármegyére gondolsz, édesanyám? Azt hiszem, nekem még soká nem szabad állást vállalnom, ha jobban lettem is.

— Lárifári. Nem kell úgy elhagyni magadat. Én is köszvényes vagyok, mégis végzem a dolgomat rendesen. És mikor látlak ilyen facéran hányódni, mintha a szívemet hasogatnák. Nem lesz nekem egy jó napom se addig, míg megint a vármegyénél nem tudlak. Három esztendő múlva megkérjük a kamarás-ságot, akkor aztán nem lesz megállás a pályádon.

Imre hallgatott, mert erre az ellenvetések egész özönével kellett volna felelnie, ahhoz pedig lusta volt.

Minden ösztöne tiltakozott a hivatalviselés ellen. És aranykulcsot kérni a zsarnoktól? Mindent, csak azt nem.

Pár nap múlva levelet kapott sógorától, a követőtől. Azt írta Huszár Károly, aki a diéta szünetében lejött a megyébe, hogv itt az alkalom: Imre pályázzék az egyik szolgabírói állásra. Fráter Pál nyomni fogja a dolgot a főispánnál is, a döntő befolyású rendeket mind meg lehet dolgozni, a bocskoros nemesek majd kapnak egy kis áldomást a jó Gyurcsányi-szisztéma szerint. Ezt a levelet Imre ott hevertette az asztalán. Anyja, mikor a takarítást ellenőrizni benézett, megtalálta.

— Mit ír Huszár Károly? Véletlenül megláttam a levelét és megismertem az írását.

Imre únottan mondta el a levelet, amelyet anyja egész biztosan ügyis elolvasott. Szeretett volna kézzel-lábbal védekezni, de látta anyja nagy izgalmát és nagy örömét. Mindössze néhány habozó megjegyzést tett egészségéről, aztán sietett véget vetni a beszélgetésnek, hogy halasztást nyerjen. Ment darabjához, verseihez, s a zongorához, amelyet az utóbbi hónapokban hűtlenül elhagyott, de most a szobafogság hosszú óráiban megint megszeretett. A dombtetőn álló kastélyban, amely nyájas ablakok világánál tekintett le a behavazottan kéklő tót falura, megzendült a muzsika. Imre lelkében felbukkantak a pesti diákevek andalító muzsika- emlékei. Lónyayék nagy koncert-kedvelők voltak, a fiukat korán muzsikára fogták. Most egy Mozart-szonáta gyönyörű bánata visszavarázsolta a behúnyt szemek elé a gyermekkor tündérregévé vált világát, amelyben, mint egy álomszerű álarcosbálon, suhantak egymásután arcok, emlékek, hangulatok, beszélgetési fozzlányok, fűrészporgillat, Duna-vizet kínáló sváb árusok hajnali kiáltása, a nagy árvíz fantasztikus képe az ablakokból, egy sárga lepke libbenése, amely betévedt az egyetemi

tanterembe, a Sztregováról érkezett brinza íze. Ő be jó volna megint kisfiúnak lenni, annak a sajgó térdű, rövidlátó kisfiúnak, aki még nem tudta, hogy a fiatal férfira milyen elviselhetetlen gondokat fog hozni, ha rendezhetetlen zagyvaságával kitárul előtte a világ és az élet.

Anyja egyetlen napot sem hagyott kiaknázatlanul. Konokul ráterelte a szót a szolgabíróságra minden alkalommal, ha Szontagh Pál eljött a beteg barátot meglátogatni, félrevonta és kapacitálta, hogy az kapacitálja Imrét. Már kezdett kortes-látogatásokat is tenni, bement Gyarmatra, leveleket írogatott, összeköttetésekét ápolta a főispánhoz, aki nagy úr lett közben, mert kinevezték tárnokmesternek. Imre tehetetlenül szemlélte, hogy a hurok egyre összebb szorul körülötte. Anyja démoni energiájával reménytelennek tetszett szembeszállni.

De mikor már azon a ponton volt, hogy megadja magát a hivatalviselés végzetének, két ponton is felcsillant a remény. Először is a kúra nem használt, a csodapap kuruzslása haszontalannak bizonyult. Hihetetlennek tetszett, de így volt. Az elején még annyira hittek mindnyájan a rudnói papban, hogy a kisebbik öccse, Pali, dolgában is hozzáfordultak segítségért, mert a Pesten jogászcodó Pali folyton a mellét fájlalta. De a privigyei porok és a főzetek nem segítettek sem Madách Imrének, sem Madách Pálnak. Az Imre torokfájása nem szűnt semmit, s ő egy kicsit még túlozta is fájdalmait. Azonkívül a vármegyeházán erős ellenakciót indítottak a luteránusok. Prónay Ferenc mindenáron szolgabíró akart csinálni György fiából. Heves iramban dolgozott ő is. Imre bátorságra kapott. Már kezdte mondogatni anyja előtt, hogy bukásnak nem szívesen tenné ki magát. Már vitalkoztak. És mikor letelt a szobafogság ötvenedik napja. Imre előtt kinyílt a világ. Már mehetett Gyarmatra.

Már forgatta a fejében, hogyan fog dolgozni önmaga ellen.

Az anya mindent látott. Mikor fia bundák és takarók vastag tömegébe vackolódva, csengőszóval siklott ki a szánon a sztregovai udvarról, hogy két hónap múltán először menjen be Gyarmatra, már sejtette, hogy amit ő eddig épített, azt ez az erélytelen, mindig csendes nyugalmat kereső, harcot nem kedvelő fiú rövidesen le fogja rontani. S mikor Imre egyre vidámabb arccal hozta haza az egyre rosszabb híreket, már meg is szűnt vitatkozni. Akkor is néma maradt, mikor fia túlzott színészkedéssel ecsetelte állandó rosszulléteit, mert jól látta, hogy Imre, mióta kijárhat és sokat van a levegőn, határozottan jobban van. Egy napon Imre azzal jött haza, hogy óriási ribillió volt a közgyűlésen, s az ő jelöltségét többen hevesen megtámadták, ennélfogva ő elhatározta, hogy visszavonul, s ezt a visszavonhatatlan szándékát már közölte is az ellenjelölttel. Sőt ezidőszerint Pozsonyban tartózkodó Károly öccsének is írt, hogy a nógrádi követeknél szüntesse be a családi akciót.

— Én csak azt mondom, édes fiam, — szólt fagyosan az özvegy, — hogyha a rudnói pap nem ötven, hanem száz napra csukott volna be a szobába, akkor is szolgabíró-t csináltam volna belőled, ha az eretnekek a fejük tetejére állnak is.

— És én belepusztulnék. Azt jobban szeretnéd?

— Lass mich in Ruh. Az ember nem hal meg olyan könnyen. Csak ti mind úgy elhagyjátok magatokat. Károly öcséd az egyetlen, aki kapott valamit az én erőmből. Néha asszony létemre szégyellem a fiam gyengeségét.

Imre lenyelte az anyai lenézést és visszavonult ravasz örömébe, hogy nem kell állást viselnie. Minden órában kapott ezentúl egy célzást, de elviselt mindent. Marie nővére elküldte Keszegről azt a levelet, amelyet az állás ügyéről Károly testvérük írt neki Pozsonyból.

Ezt az anya hangosan felolvasta az asztalnál. „Emi hogy miért mondott le a szolgabíróságra lehető kinevezéséről, meg nem foghatom, s megvallom, igen kárhoztatom e lépését, mert okvetlen kinevezendő vala. Miután azonban nekem oly határozottan nyilatkozva írt, hogy ezúttal kineveztetését akadályoztassam, sőt Prónay Feri is hozzám írt levelében érinté, mikép Imre Gyuri fiának is határozottan kijelenté, hogy ezúttal hivatalt vállalni nem akar, — látván, hogy már reá beszéllésnek illy környülmények között helye nem lehet, csak oda kérem Imrét, hogy a Fő Ispánnak írja meg, mi által legalább azt érendem utól, hogy a kinevezés alkalmával Imréről meg fog emlékezni és egyszersmind említést tenni. Egyébaránt azt hallom, hogy a Luteránusok világosan nyilvánították a közgyűlésbe, miképpen ez üresedés őket illeti, és hogy Prónay Gyuri pártolói még Imre ellen is kikeltek. Még tuttomra illy nyilatkozás Közgyűlésbe nem történt. Leggalább Imre is megtanulja őket jobban ismerni, mert előttök se barátság, se atyafiság, se méltányosság, se közjó nem jön tekintetbe, hol felekezeti érdekesség és önzés jön követelésbe. Olvastam Fráter All Ispánnak Fő Ispányunkhoz írt levelét (ez köztünk legyen mondva) Annyi sok szép és jó tulajdonokat, amennyit csak lehet egy fiatalemberre ruházni, sorol elő, s mindezekkel fölruházottnak állítja Imrét s ha le nem mondott, egyedül méltónak a kinevezésre. Mindezekbül tehát által látandod, hogy lelépni Imrének igen kár volt, azonban csak az Isten egészséget adjon neki, azért neki szép jövődjö lesz Nógrádban, mit ha valaki, bizonyára én leginkább óhajtok.“

— De miért haragszik Károly? — tört ki idegesen Imre. — Úgy ír Marienek, mintha megsértettem volna.

— Már engedj meg, hetekig lótot-futott, korteskedett, levelezett, agitált éretted. Mikor te ezt mind

egy lemondással felrúgod, még jól is essék neki? Károly most tizennyolc éves, és olvasd el, milyen érett, milyen férfias a levele. De neked sohasem fog benőni a fejed lágya.

— De értsd meg, édesanyám, beteg vagyok!

— Akinek kötelességei vannak, az nem lehet beteg. Mikor mulatságba kell menni Szontagh Pálival, mindjárt nem vagy beteg.

— Jól van. Hagyjuk.

— Jobb is, ha hagyjuk.

Egész nap nem beszéltek egymással. Haragban voltak. De azon éjjel felrezzent Imre. Valaki járt a szobájában. A bevilágító holdfénynél megismerte anyját.

— Nem tudsz vigyázni magadra, — szólt szigorúan az özvegy, — bejöttem megnézni, nem rúgtad-e le a paplant. Hát persze, hogy lerúgtad.

Imre megkereste az anyai kezét és megcsókolta. Félig még alvó öntudatát ősi meghatottság öntötte el. Az anya föléje hajolt és megcsókolta a homlokát. De közben ezt mondta:

— Nagyon haragszom rád. Jó éjszakát.

XIX.

Semmi nagy szégyen azért nem érte a családot. Madách Imre címet kapott: Nógrád vármegye táblabírája lett. A huszonegyéves táblabíró önérzetesen járt-kelt a kastélyban s a faluban.

Általában kiki megbékélt a helyzettel. Aztán meg más gondjai is akadtak a családnak. Sok baj volt a Pali fiúval, aki költekező hajlamokat kezdett elárulni. Másnak talán tetszhetett, hogy gavalléros, érzelmes, könnyűkezü, aranyjóságú fiatalembernek indult, de

az özvegy szüntelenül korholta. S ha Paliról volt szó, mindig a fejét csóválta:

— Ez János bátyjára ütött, ez a fiú. Ha korán be nem törjük, minden el fog veszni a kezén.

Nincsinél is akadt baj a baráti kastélyban. Minduntalan gyerekbetegség, házigond, miegyéb. Aztán itt volt a probléma a Marie fiával, a kis Pepivel. Az kitűnően levizsgázott Gyarmaton az alsó osztályokból, most már középiskolába kellett adni. Hosszú tanakodások után úgy döntöttek, hogy beadják a Teréziánumba. Gazdag, előkelő, egyetlen fiú, anyja szeme-fénye, nagyon eszes kisgyerek, lehet ebből akár tábornok is, vagy országbíró vagy akármi, de mindenesetre valami nagyon nagy. Csakhogy a Teréziánumba igen nehéz bejutni. Még a legjobb familiák sem tudják ezt megcsinálni protekció nélkül.

— Felmegy a nádorhoz, — jelentette ki kurtán özvegy Madáchné.

— Jó mamám, — csapta össze ijedten a kezét Marie, — a nádorhoz? Hogy álljak én a nádor elé?

Angyali szelídségű asszony volt Marie, szerény, kedves, önfeláldozóan jó, de önállóság dolgában nem sokat örökölt kemény édesanyjától. Még most is, családanya korában, azt szerette, ha a főbenjáró dolgokban anyja dönt helyette. Jobban szerette volna, ha anyja megy a nádorhoz.

— Ugyan, ne légy már olyan életterlen. A nádor titkára nógrádi ember, Károlyi László. Jól ismerjük. Tudok én még iratni is a nádornak egy-két fontos emberrel. Magam is írok neki, ne félj, ismer engem még lánykoromból, még emlékezni is fog rám. Aztán meg nem harap az a nádor, a jó Isten áldja meg, hiszen mindenki tudja, milyen áldott jó öregember.

Hetekig készülődött az egész familia a Marie nádori kihallgatására. Lefolyt szerencsésen. Marie visszaérkezett Nógrádba és ha hússzor el nem mondta tövirül-hegyire az egész nevezetes esetet,

akkor egyszer sem. Hogy a lakájok milyen libériát hordtak, hogy a nádor milyen szobában fogadta, hogy a lépcsőkön milyen a szőnyeg, hogy az udvari komplimentkor majdnem megbotlott. De még itthon következett a nagyobb dicsőség. Károlyi László megírta, hogy a nádor sajátkezűleg írta rá a kérvényre az „exequatur“ szót, aztán sajátkezűleg adta át neki a kihallgatás után, sőt ezt mondta szóról-szóra Marieról titkárijának, akivel latinul szokott beszélni.

— Multum mihi placet ista domina Huszár, est una domina nobilissima.

Ami azt jelenti magyarul, hogy: „Nagyon tetszik nekem ez a Huszárné, igen nobilis asszony.“ És domina Huszár boldogan nekilátott, hogy a kis Pepi holmiját úrifühoz méltóan kiegészítse, ne legyen majd alábbvaló a vele iskolázó mágnásgyerekeknél. Özvegy Madáchné pedig otthon Sztregován az asztalfőn csak ennyit mondott:

— Mink is tudunk még valamit, nemcsak a luteránusok.

De a szolgabírósági harcra vonatkozó célzás most már nem fájt senkinek, Imre táblabíró volt. És ha lehetett, még jobban kapkodták meghívásokkal, mint eddig. El is ment szívesen, főként azért, hogy Szontagh Pállal utóbb megbeszéljék a jelenvoltakat, és nagyokat nevéssenek maguk között az emberek nevésséges voltán. Ha pedig valahová csak egyikök mehetett el, másnap már ment a részletes levél: ki volt, hogy volt, meddig tartott.

Egy ilyen alkalommal, mikor Kubinyiékhoz Imre nem mehetett, csak Szontagh, s két nap múlva találkoztak Szécsényben, a jelenvolt barát nagy ujságot mesélt a jelen nem voltokról:

— Végre megismertem Fráter Erzsit.

— Komolyan? Beszéld gyorsan, beszéld.

— Nem tudok kiigazodni belőle. Furcsa leány.

— Szép?

— Nem tudom. Nem olyan, amilyet a festők festenek. Barna haja van, kék a szeme. Az nagyon szép mindakettő: haja is, szeme is.

— Termete?

— Kitűnő. Mint a jó csikóé. Friss, izmos, hajlékony. Egyenes növésű. Ha utcán látod, utána fordulsz.

— Kacér?

— Nem tudom. Hallgass ide. Felkértem táncra és ahogy szoktuk, kicsit megszorítottam a kezét. Rámnéz, barátom, s egész egyszerűen azt mondja: „Ne nyomkodja ön a kezemet, édes Szontagh, az már kiment a divatból“. Nem könnyen jövök zavarba, de ettől bizony hebegtem egy kicsit. Később megint felkértem, hát ahogy táncolunk, érzem ám, hogy megszorítja a kezemet. Ránézek csodálkozva, igen örvendezve. Erre ő elcsodálkozik és rámveti hidegen a szemét: „Mit néz, kedves Szontagh, nem értem önt“. Olyan ártatlan volt a nézése annak a nagy kék szemének, akár a ma született bárányé. Már erre aztán igazán meghökkenem. Máig sem tudom, hányadán voltunk. Meg mernék esküdni, hogy a keze nyomását egész világosan, sőt feltűnően éreztem. Lehet, hogy ennyire képzelődjék az ember? Barátom, ez a lány vagy a legédesebb kis liba, vagy a legelszántabb boszorka, akivel valaha dolgunk volt. De hiszen majd a végére járok.

— Foglalkozni akarsz vele?

— Nem tagadom.

— Te Pali, ott ne hagyd nekem a fogadat!

— Engem ne félts, öcsém. Nem tagadom, kedvem van vele egy kicsit eljátszogatni, de baj nem lesz belőle, afelől nyugodt lehetsz.

— Most már magam is kíváncsi vagyok rá. Sok szerencsét kívánok.

Nevettek és politikáról kezdtek beszélni. De nem

telt belé három nap, már Gyarmaton volt egy mulatóság, ott Imre is megismerkedett a leánnyal. Ha Szontagh nem találta szépnek, ő egyenesen csúnyának találta. S ha Szontagh furcsának vélte, ő megbolondítóan érdekesnek. Illendőségből táncolt vele egyet, különben pedig tüntetett azzal, hogy akivel barátja foglalkozik, attól ő távol tartja magát. Alig is beszélgettek. De mikor búcsúztak, a leány a szeme közé nézett. Imrének csontja velejéig hatott ez a tengerkék pillantás. Soha nem képzelte, hogy egy nézés ennyire meg tudjon rendíteni valakit. Mikor hazaért és lefeküdt, visszagondolt a kék szemekre. De nem poétikus ellágyulással, hanem természettudományi módon fűrkészve: mi lehet az ilyen leányszemben, ami hirtelen egész kék világgá tágul és valami kozmikus erővel szalad keresztül az ember lelkén? S mikor másnap késő délelőtt ébredt, első eszmélésével úgy érezte, hogy keres valamit a tegnaphan, hogy gondolatai valaminek a hiányát érzik. Akkor eszébe tündöklött a Fráter Erzsi kék szeme. Igen, igen, ezt kereste. Milyen különös, hogy egy közömbös pillantás emléke ilyen sokáig tart.

— Eh, számár vagyok, — intette le magát. Leült a színdarabhoz. Csökkenő kedvvel, mert ez már nem ment olyan jól, mint az eddigiek. Akadozott, mint szekér a gödrös úton. Sokat is bosszankodott rajta. De vigasztalódott a fagyvirágokkal. A Lujza emlékének áldozott ciklus elég szépen megnőtt, nyolc költeményből állott; mintegy harminc strófát tettek ki ezek, s volt köztük egy hosszabb, monológyszerű költemény. Akár ki is adhatta volna takaros kis kötetben.

Kifáradt munkás, hogyha megy nyugodni,

Rendjén van az. Nyugodjék csendesen.

Ha ősszel a lomb sárgán hűl a földre,

Hűljon. Helyette más, üdébb terem.

De csak feltűnni s téltre válni újra,
Hogy veszte jobban búsítson tavaszt, —
De a hajnalnak már vak éjbe fúlni,
Oh jaj, ki látta, jaj, ki látta azt?

Az utolsó költeményt, mikor elkészült, elküldte barátjának, pótlóan az eddigiekhez. És magában szívből irigyelte Szontagh Pált. Annak legalább egy kis kacér játékban van része. Sőt kettősben, mert egész Nógrád tudja, hogy egy kicsit Fráter Pálnénak is kurizált. Most egyszerre dévajkodik nagynénivel és unokahúggal. Neki senkije, csak egy emlék, amely tulajdonképpen nincsen, mert verssé változott. Amit az ember megír, azt meg is élte és szívéből áttette a papírosra. A fagyvirágok a papíron szabályosak, de a lélekben elolvadtak. Szegény kis Dacsó Lujza most halt meg másodszor, de csak most igazán.

Szontagh Pali új levele új dolgokat mesélt a furesa lányról. Maga az ördög sem igazodik ki belőle. A szécsényi születésnap mulatságon megveszekedett jókedve volt Fráter Erzsinek, úgy kacagott és úgy hangoskodott, hogy némelyik idősebb dáma, kivált akinek eladó lánya volt, már kezdett megbotránkozni rajta. Akkor Szontagh észrevette, hogy mikor a cigány hallgatót játszik, egyszer csak elsomfordál Erzsi egy szomszéd szobába. A gavallér utána lopózkodt és ott találta egyedül sírva egy sarokban. Gyengéden kezdte faggatni, mi baja, mire Erzsi egy szempillantás alatt nem sírt, elnevette magát és csodálkozott a lovag kérdésén. Még le is tagadta, hogy sírt, pedig a szeme ki volt sírva és zsebkendőjén látszott a nedvesség.

Most egy losonci multság következett, amelyre viszont Szontagh nem tudott elmenni. De az ifjú táblabíró ott volt és részletes levélben számolt be barátjának, a szécsényi szolgabírónak.

„Felfegyverkezve kellőleg indultam öcsémme! Losoncra. Kis kirándulást tévén Szakalba néhány leve-

leknek póstára adása végett, messziről látám Fráterék nagy üveges kocsiját előrobogni. A nagy kocsiban ülő hölgyek ismert jó logikájok szerint, megismervén kocsimat, nem nagyon gondolhattak mást, mint hogy Szécsényből jövök, és folytatva okoskodásuk fonalát ismét: hogy te velem vagy. Boldog kocsim! Mert nem kis boldogság két illy (nem lehet eléggé szép és lágy szót) nőnek szívét kissé (ha azt mondom: kissé, azt értem alatta: a legnagyobb mértékben) sebesebb kopogásba hozni. Ha megvehetném kocsimtól e tulajdonát, szívesen arczomra venném zöld fénymázát is sárga sár-bibircseivel. De mit beszélek a kocsi boldogságáról? Boldogtalan vólnék, ha, mint ő, illy nőknek keserű csalódást okoztam volna. És fájdalom: e második esetben közölte velem kocsim tulajdonát, mert valahányszor a bálban az említettekhez közelíték, kicsinnyé szerettem volna zsugorodni, hogy mintegy játék és játékszerű sirkő lettem volna legalább a helyett, hogy így colossalis sirköve voltam egy elcsatiant reménynek!!!! Egy óráig tartó pipere után, melyben nem kevés izzadságba kerülő csatát üzentünk hárman Ottlikkal a mostohácska természetnek, némileg magunkra illesztettük a rossz hirbe jött arszlánbőrt. Hét órát dobolt a toronyban, midőn mi is Kubinyinéhoz robogtunk, ha a ruganyos lágyságú és barátságos adhesiójú sáron való pocskolós és csamcsogástól kísért áthatolást robogásnak lehet nevezni. Megérkezésünkkor a társaság leglélektáplálóbb részén kívül majdnem senki nem volt jelen, s e lélektápláló rész, e manna a puszták vándorának, e vigasz a lankadó idegeknek volt: nem a háziasszony, nem is Fráterék, de az özsonna. Igen lassan gyűlt kivált a férfitársaság. Gondolom: nem tudták a fiuk, hogy enni kell... A sodoma csak tíz óra után jelent meg. Fráterén fehér ruha, fehér és veres szalagokból készült igen nagy rózsa-kávészsze amphibium volt, balfüle felett két hosszú lefüggő tapogató poliplábbal, mely-

lyel a közel jövő híveket ugyan polipmódra megragadta, polizia-elleni módon a „pénzedet vagy életedet“ felkiáltást kissé célzatosan így változtatva: „Hódolat, vagy halál!“ Fráterné víg volt — és korán lefeküdt. Quis, quid, ubi? Ellentétekben nyilatkozik meg az élet. Erzsi következne! Mondtad: egy lapot irjak róla. Száz lapot tudnék. De legyen meg lapod, ide nem értve szíved lapjait. Hol kezdjek írni ezen minden vonzó és minden álnok, minden jó és minden könnyelmű, minden lelkület és minden cinizmus mikrokozmoszáról? Öltözete szokás szerint igen izléses és egyszerű, fehér. Hajzata „en prétension“ kis taréjával, mint egy lidércke mely éjjel ég, bolyong, örvény fölibe csal és megfoghatatlan. Kosárszerű kontyában veres és fehér rózsák sűrűn helyezve, lefüggő szalagvégekkel. A szalagvég vonzerőt, a rózsza osztott élvet, a kosár cinizmust jelentett. Karkötője elesvén — mint róla leesik minden bilincs — egy karikagyűrűt vesztett el. Kedélye igen változékony volt: eső napsugarak közt, azaz dara, és amire a dara hull, az meg van sebezve. Büky furfangos és cselt kereső jelleménél fogva reáfogta, hogy valami hajlánczocskát adott volna nekem. Kivánnám, hogy úgy volna, de — kevesek a választottak. Különben azt tartjuk meg magunknak, hogy egymás választottjainak sohase udvaroljunk, mert más veszedelmeken kívül hamar ott ragad az ember, mit alkalmasint az én szárnyaim is tapasztaltak volna, ha szerencsére, vagy bajra, már előbb nem lettek volna másutt kikoppantva. Én az első fűzértáncot Erzsivel táncoltam törvénytörőleg. De jött a második is. Erzsi nem kap táncost. A párok sorba állnak. Erzsi ül, pirul, zavara nő. Én, ki szinte nem táncoltam, ép mellette ülök és egy darabig gyönyörködöm zavarán, végre táncosa lettem. Büky Kis Linának udvarolt. Eredeti volt, hogy a nagyközönség előtt alig szólott hozzá, de a mellékszobában annál inkább. Ivánka

Etelkát a két lovagi, arszlánszerű és nagyreményű szolgabíró udvarolta körül. Reggeli hét órakor mentünk szét... Levelemből azt hinnéd, hogy rózsaszín kedvben vagyok. Azonban: ich werd nun einmal wilder mit den Jahren. S ha nevetek, okát a „Csak tréfá“-ban megmondtam: „Könnyeztem én is, de most kacagok. Hogyan mutassam a valódi bűt, ha annyi ál-könnyű van a világon? Sorsomban nincs kedvemre semmi, az Isten teremtésében és törvényiben.“ Az emberi institutiókban csak zsarnokságot, hóbortot, bűnt, zavart látok. És mindehhez két gyenge kar, korlátolt értelem! Csak egy percig tudnék mennydörögni, hogy mennydörgésem összeborzadna minden... De így? És gondolod, mégis elfogadnám egy tündértől a meglegedést? Nem! Van sírontúli élet, de csak kevesek számára. Ha én is azok közt vagyok, úgy ez az örök elégedetlenség. Bocsánat sok hóbortoméért. Viszontlátásig gondolatban Imréd.“

A levélíró elolvasta a levelet és közben elpirult. Elpirult, mert a levélben hazudott. A nem igazat mondani hazugság, de az igazat nem mondani is hazugság. És ő sokat nem mondott el a levélben.

Nem mondta el, hogy Erzsí csakugyan adott neki hajláncocskát. Mikor egymás mellett ültek, Erzsí kinyitotta a nyakán függő ovális arany-medaillont és megnézett benne egy képecskét, aztán gyorsan becsukta. Közben kihullott a medaillonból valami. Imre fölvette. Olyan hajláncocska volt, amit a lányok szoktak fenni saját hajszálaikból, hogy a szerelmi babona szerint gavallérjukat magukhoz láncolják.

— Elejtett valamit, — mondta Imre.

— Mit? Ja, azt? Köszönöm, az semmi. Nem kell.

Imre gyorsan zsebetette. Zűrzavarosan háborgott benne egyszerre több érzés. A lelkiismeret mardosása, hogy kacérságba bocsátkozik egy lánnyal, akit barátja lefoglalt. A felujjongó diadal, hogy a lány

nekiadta a haját. S a vadul kíváncsi féltékenység, hogy kinek a képe van abban a medaillonban.

Aztán nem mondta el azt sem, amit hajnal felé beszélgettek, mikor egy kis harapnivalóhoz gyűlt a mulató társaság. A háziasszony Imrét kínálta, s ő egy szelet sonkáért és kenyérért nyúlva, így szólt:

— Hát jó, hadd áldozom én is az élvezetek ol-tárán.

Mire Erzsi, aki mellette állt, azonnal kész volt a megjegyzéssel:

— Ez így nem helyes, kedves Madách. Kenyérrel nekem kell áldozni, mert én protestáns vagyok. Önnek ostyával kell áldozni.

És alig hallhatóan, szinte lehelletszerűen tette hozzá, mintha csak magának mondaná:

— Kár.

Ezt nem írta meg Imre. És azt sem, hogy milyen vihart keltett benne ez a szó, hogy „kár“. Mire értette ezt Erzsi? Az Istenért, mire értette? Miért kár a vál-lási különbség közöttük? És célzatosan ejtette-e le vajjon a hajláncocskát, vagy csak úgy véletlenül, s ha már elejtette, únta visszavenni? És kinek a képe van abban a medaillonban?

Mindezt nem írta meg, mert mire nekiült a levél-írásnak, már keményen elhatározta magában, hogy kiveri a fejéből a Fráter-lányt. Nem is barátjának, ha-nem saját magának magyarázgatta a levélben, hogy egymás választottjait hagyják békében. S mikor a levél befejeztekor az árvaság világfájdalma vett erőt rajta, megrázta a fejét önkéntelenül, hogy elhessegesse egy titokzatos szempár mindenünnen reánéző kékjét.

— Csak nem égettem meg magam ezzel a lánnyal? — kérdezte magában tűnődve.

Tűnődött, s aztán megnyugodva határozta el, hogy nem. De azért ezt a lányt kerülni fogja. Azaz hogy miért kerülje? Fél talán? Csak azért sem fogja

kerülni. Mérgesen lökött félre egy útjában álló könyvet az asztalon. És csodálkozva állapította meg, hogy Fráter Erzsire nagyon haragszik.

XX.

Mióta Erzsi felbukkant Nógrádban, ő még jobban ragaszkodott Szontagh Pálhoz. Mintha a lelkiismeret is még szorosabban fűzte volna hozzá. Ahogy szabadideje akadt, sietett vele találkozni, Gyarmaton, Szécsényben, Losoncon, akárhol. S ha nem láthatta, írt neki. Pár sorra tervezte, aztán mégis csak hosszúra nyúlt a levél. „Csak néhány szót akartam írni neked, de úgy vagyok veled, mint a Memnon szobra a nappal, mely ha rásüt, az önkéntelen zeng.“

Szontagh Pált kereste folyton, pedig érezte, hogy nem tud jó lélekkel a szeme közé nézni. Fráter Erzsit kerülte folyton, pedig érezte, hogy nagyon szeretne a szeme közé nézni. És a végzet úgy adta, hogy míg a sóvárgott barátot annak hivatali elfoglaltsága miatt ritkábban láthatta, az elkerült leányba minduntalan beleütközött. Ha befogatott, hogy elmenjen valahová, a gyarmati országúton biztosan szembejött a Fráter-batár. Ha elment látogatóba, ott találta Fráter Pálnét a húgával. Ha valami lényegtelen bizottmányi ülés után, amelyre mint táblabíró meg hívták tagnak, lejött a vármegyházáról, az utcán ott jött Fráter Erzsi. Ha pedig nem látta, akkor legalább emlegették előtte. Mindenki Fráter Erzsit emlegette, az alispán bihari húga igen izgatta a nógrádi kedélyeket. Hosszasan vitatták jó és rossz tulajdonságait, szeszélyes kedvét, kitűnő öltözködését. És a vélemények szélsőségesen megoszoltak. Az öregurak elragadtatással nyilatkoztak róla, a dámák villogó szemű ellenzéssel. Volt, aki nagyon szépnek tartotta, volt, aki nagyon csúnyának.

Volt, aki azt mondta: azt is megverte az Isten, aki ezt elveszi. És volt, aki azt mondta: most még szertelen, mint a csikó, de nagyszerű, derék asszony lesz belőle. Lehetett hallani, hogy életre-halálra kacérkodik Szontagh Pállal, viszont mások legyintettek erre és azt mondták, hogy rég van már annak a lánynak valakije Biharban.

Fráter Pál, az alispán, soha ilyen szeretetteljes-gyengéden nem bánt Madách Imrével. Buzgón érdeklődött egészsége iránt és elboruló arccal ingatta fejét a rendesen kedvezőtlen válasz hallatára. Tolta, nyomta bizottságba, szereplésbe, ahova csak lehetett. És ha találkoztak, beszélgetésük valahogyan mindig átsiklott Erzsire. Soha nem lehetett észrevenni, hogy melyikük kormányozza arrafelé a társalgást.

— Remek egy kislány az, barátom. Vér van abban a lányban. Egyszer otthon Csételeken megúnta magát. Húsvéti idő volt, elkezdte nyaggatni apját, anyját, hogy ő jól akar mulatni húsvét alatt, menjenek el a rokonokhoz. Máskor nem is lett volna ennek semmi akadály, az a falu, ahova ő kívánczolt, két óra járás Csételekhez kocsin. Csakhogy a tavaszi áradások elöntötték egész Bihart, lóhasig ért a víz, meg a sár mindenütt. Mondja neki Józsi bátyám: „Bolond vagy te, édes jányom, hiszen csak nézzél ki az ablakon, tíz lépésre nem tudnak elhúzni a lovak.“ De Erzsi mindenáron, hogy csak menni, menni. Eleinte nevettek rajta, hogy így kunyorál egy nyilvánvaló képtelenségért. De ő csak nem hagyta abba. A vége az lett, hogy muszáj volt megtenni a kedvét akárhogy. Ökrös szekérbe fogatott a bátyám, úgy vágtak neki az útnak. Józsi bátyám lóháton kísérte őket. Még Fráter Dini rokonunknak is muszáj volt velük menni, Erzsi annak sem hagyott békét. Elakadtak tízszer is, voltak úgy, hogy se előre nem tudtak menni, se megfordulni nem bírtak az ökrök. Az egész család szitkozódott, mint a záporosó, gyalázták a csábító kis boszorkát csúnyán,

de ő szíve mélyéből kacagott az avantűrnek, hiszen éppen abban tellett a kedve. Hat óra hosszát tartott. míg végül mégis odavergődtek az atyafisághoz. Ott aztán jól mulattak egész húsvét alatt. Ilyen lány ez, barátom.

Imre fürkészve nézte az alispán lelkes humorú ábrázatát. Miért mesél ilyeneket ez az agyafúrt ember? Ilyen történetekkel nem szokás eladó lányokat kínálni. Vagy azt gondolja, hogy éppen ez hat? Vagy tüntetni akar szándéktalanságával? Mindenesetre udvariasan felelt:

— Erzsi kisasszony nagyon érdekes hölgy. Én is ilyen tűzről pattant természetnek ismerem.

— Nem ismered, barátom. Nem ismeri ezt senki. Bárcsak már férjhez adná a feleségem. Nem bánnam már, ha nem volna gazdag a kérő, azt sem. De magunk között legyen mondva, félek, hogy amilyen becsületes lelkű leány, beleszeret valami csirkefogóba. Akkor aztán nem bír vele senki, oda kell adni. Mert ez olyan, hogy ha bele fog szeretni valakibe, akkor se Isten, se ember. No mindegy. Keszegen mi újság?

És a táblalábíró érezte, hogy a méreg villámgyorsan terjed benne. Átkozott egy ravasz ember ez a Fráter Pál, milyen jól tudja, mit kell mondani. Színelőleg lebeszélt a saját hűgáról, aztán azt mondja: „ha ez bele fog szeretni valakibe, akkor se Isten, se ember“. Hiszen ez kellene a világfájdalmas fiatalembernek, semmi más, csak ez. Hogy Jolé odaadó legyen, mint Deianeira, mert akkor az örök Hébé válik belőle.

Még a saját otthonában is Fráter Erzsit emlegettek előtte. Még pedig nem más, mint maga az anya. Özvegy Madáchné egyszer hazajött Losoncról.

— Hát láttam azt a ti híres Fráter Erzsitéket. Mikor Kubinyinét meglátogattam, ott leltem őt is.

— És hogyan tetszett neked? — kérdezte Imre alig leplezhető izgalommal.

— Sehogy. Annak a lánynak nem jó vége lesz. Ezt megmondhatod a barátodnak is.

Özvegy Madáchné tudott arról, hogy Szontagh Pali foglalkozik a Fráter-lánnyal. Kereken kimondta kurta véleményét, többet nem is beszélt róla. Imre megmondhatja a barátjának, ha akarja.

Dehogy akarta, dehogy. Most már ott tartott, hogy ha Szontagh Palival együtt volt, igyekezett a lányról mennél kevesebbet beszélni. Érezte, hogy előbb-utóbb kiböki, amit eddig restelkedve titkolt előtte: mindkettőjük hűtlenségét. A magáét is, a lányét is. A maga hűtlenségét a baráti megállapodás ellen. S a lány hűtlenségét az elfogadott udvarló ellen. Mert ilyesmi lett volna elmondani való újabb is, egész sor. Igaz, hogy csak nehezen megfogható dolgok: félmosolyok, kétféleképpen magyarázható szavak, véletlennek is tekinthető összeérései kéznek és lábnak. De mind olyan apróság mégis, amit a jóbarát előtt elhallgatni egyre kínosabb lelkiismeretfurdalást okoz.

Márciusban nagy nyüzsgés támadt a megyeházán. Lejött a felekezeti kérdés dolgában kibocsátott királyi rezolúció a megyéhez. A klérus győzött Bécsben: a rezolúció mereven katolikus volt és minden kertelés nélkül türelmetlen. A hír egyszerre szétfutott a nógádi kastélyokba. Imre nem elégedett meg a puszta hírrel. Lemásolta a megyeházán az egész rezolúciót, hazavitte és otthon órákig elkönyökölt a szöveg felett. És még aznap este összeszólalkozott édesanyjával. A sztregovai kastélyban kiütött a vallásháború. Katolikus, de konokul konzervatív anyja, és katolikus, de konokul reformpárti fia között.

— Látod, édesanyám, — mondta Imre vita közben, — innen látszik, milyen átkozott dolog ez az egész reverzális-komédia. Ahogy mi itt veszekszünk, pedig sohasem szoktunk veszecedni, éppen úgy ezer, meg ezer családban ugyanez folyik országszerte. Férj

a feleséggel, gyermek a szülővel. Csak azért, mert másféle pap keresztelte őket.

— De mért keresztelte őket másféle pap, — szólt szikrázó szemmel Anna asszony, — tessék mindenkinek a saját vallásából házasodni.

— Nekem eszem ágában sincs más vallásból házasodni, — felelt a fiú, és érezte, hogy elpirul, — de a vegyes házasságokban nem látok semmit. Ezt már rég mondom és ettől nem tágíthatok.

— Én pedig azt mondom, hogy aki a hitestársa vallását nem nézi, az megcsalja a saját vallását. A hitehagyott ember pedig hitvány ember.

— De, édesanyám, az én nagyapám, Madách Sándor, luteránusnak született és pénzért katolizált. Hitvány ember volt a nagyapám?

— Ilyeneket ne beszélj, mert komolyan megharagszom. Nagyapád jóvátette Madách Péter ősd esztelen eretnekségét. Pénzről pedig ne beszélj, mert nagyapádnak köszönheted, hogy a Madách-vagyon megint a tied. Az a baj, hogy jakobinus vagy, ez az igazság. És rossz fiú vagy, mert ezzel végtelen fájdalmat okozol édesanyádnak.

— Nem vagyok rossz fiú, azt te tudod legjobban. És ha jakobinus vagyok, akkor nagyapám, a szabadkőműves Martinovics-vádlottak védője, százszor jakobinusabb volt.

— Martinovicsékat lenyakazták. Igen helyesen tették. És neked sem lesz jó véged. Nagyon haragszom rád.

Imre sajnálkozva lépett oda anyjához, hogy megcsókolja. De az öreg hölgy eltolta magától.

— Menj. Nem kellesz.

Vállat vont a fiú és sajgó szívvel ment a szobájába. Szenvedett. Szívből szerette anyját és mégis úgy érezte, hogy nincs anyja. Akihez odabújjon gyötrelmeivel, közéleti csömörével, vesztett emberi illúzióival, akitől bátorságot kapjon tiszta meggyőződéséhez.

Szobájában leült és miután a rezolúciót még egyszer elolvasta, írni kezdett. Beszédet írt. Elhatározta, hogy a közgyűlésen felszólal.

Másnap megint bement Gyarmatra és beszélt az alispánnal. Bejelentette, hogy a közgyűlésen indítványt akar tenni a királyi rezolúció dolgában.

— Milyen indítványt? — kérdezte meghökkenve Fráter Pál.

— Amilyet a lelkiismeretem diktál. Erős ellenzéki indítványt.

Fráter Pál felugrott íróasztala mellől és megölelte Madách Imrét, a császári és királyi kamarás ellenzéki fiát.

— Bocsáss meg, Imre, hogy egy pillanatig is kételkedtem benned. De azt hittem, hogy édesanyád...

Imre kesernvös mosollyal legyintett.

— Hagyjuk ezt. Elég keserves nekem otthon.

Még politizáltak jó darabig, aztán az alispán kíséerte. Az ajtóban még mindig beszélgettek egy kicsit, aztán Fráter az Imre vállára csapott.

— Aztán szép oráció legyen ám, mert sok dáma lesz a karzaton.

A látogató elfordult, hogy az alispán meg ne lássa gyors, áruló pirulását. Nagyon izgatott volt az egész felszólalás miatt, érezte, hogy vakmerőt cselekszik. De szépnek érezte. S erre a felindulásra nyilalló villámként lángolt reá rögtön egy még nagyobb. Mikor a folyosó sarkán kifordult, Erzsit pillantotta meg. Ott állt a leány az éppen néptelen folyosó sarkában és szoknyáját térdig emelve, a harisnyakötőjét igazította. Pompás, elegánsan rajzolt lábszára úgy süttődött bele a férfi öntudatába azonnal, mint a tüzes vassal beleégetett bélyeg. Csak egy szempillantásig tartott az egész, Erzsit azonnal elsikoltotta magát és leejtén szoknyáját, elfutott. Már el is tűnt.

Imre megállt a folyosón, mintha lába gyökeret eresztett volna a kőcövekbe. Behúnyta a szemét, de

mindjárt ki is nyitotta, mert szédült. Úgy tett, mint akit fejbeütnek füstéllyal, és elkábított gondolatait mint hullott nyáját, csak nehezen tudja talpraállítani és összeterelni. Hogyan is történt ez? Emlékezetben végigélte még egyszer a pillanatnyi jelenetet. Micsoda lány ez, hogy egy középület folyosóján, ahol minden pillanatban jöhet valaki, térdig emeli a szoknyáját? Annyira rossz, vagy annyira fűtül mindenki véleményére? És aztán hallania kellett, hogy lépések közelednek. Szándékosan nyújtotta a látványt egy ismeretlen közeledőnek? Borzasztó volna. De nem, hiszen hallania kellett az ajtóban beszélgető két hangot és meg kellett ismernie mind a kettőt. Akkor tehát neki szólt a pazarul szemérmetlen látvány. De ott volt-e már akkor a lány, mikor ők búcsúzkodtak?

Jöttek-mentek a folyosón most már, Imre felriadt. Furcsálva nézték, s ő szégyenkezve sietett tovább. Kábult volt a feje. Nem tudott egyetlen szilárd gondolatban megállapodni. Csak nézett bele a világmindenségbe: micsoda lány ez, ki ez? S mind ezalatt, mint valami mennyboltra rajzolt jel, öntudata boltján olt sugárzott a kép, mint egy bűnös zsákmány: a remekül rajzolt, szobrásznak való, nemes vonalú láb.

Szontagh Pállal találkozott, de nem mondta el neki ezt sem. A rezolúcióról beszélgettek, a tervezett indítványról. És barátjától is kapott érte egy ölelést.

— Csak már egy katolikus is megölelne, — mondta sajgó, egyensúlytalan, kínozott lélekkel, barátja karjai közt.

A közgyűlésen csakugyan sok volt a dáma. Őt ketten érdekelték. Egy, aki hányzott, és egy, aki ott volt. Anyja nem jött be, hogy fia szónoklatát meghallgassa. Károly öccse is vetett valami szándékosan ügyetlen kifogást és mord arccal otthon maradt anyja mellett. De jelen volt Fráter Erzsi. Imre jól megtanult beszédét morzsolgatta magában és közben folyton feltekintgetett. Erzsi körül hárman is sürgő-

lödtek, megyei fiatalok, akik igyekeztek tenni a szépet a vicispán hűgának.

A gyűlés halálos csendben indult. Felolvasták a rezolúciót. Egy hang egy helyen beleszólt: „hanc audaciam!” — de lepisszegték, akik a szöveget pontosan akarták hallani. Monoton beszéd hallatszott a feszült figyelmű teremben, Imre előtt opálszínű fátyolba burkolódzott minden, a hangokat alig tudta már megkülönböztetni, és érezte, hogy tenyere az izgalomtól nedves. Végre a fülébe hasított a szó:

— Tekintetes Madách Imre táblalabíró úr kíván indítványt tenni.

Már állt remegő térdekkel, már próbálta átszorítani a szavakat összepréselt torkán. Csak két mondatig volt baj a szörnyű lámpalázzal, akkor aztán ment minden.

— Tettes közgyűlés! Helyeslést, tapsol... a... polgári pálya... szép... díjának tekintém még kevés... czelőtt. Azóta... meggyőződést szereztem, hogy a kebelnek, mely az emberiségért él, meg kell vetni az egyéni embert. Föltűnt előttem Rákóczinak nagy emléke is, ki midőn szívének legjobb cseppjeit pazarlára a hitszabadság harcában, ugyanazoktól, kikért vérzett, tapasztalta legtöbb bizalmatlanságszülte árulást...

Folytak a mondatok, hangja kinyílt, karjai gesztusokra bátorzkodtak. Érezte magán a terem néma izgalmát, és érezte, hogy amit most mond, azt teljes szívéből hiszi.

— Érkezett ismét egy kegyes királyi leírat, azonban abban egyebütt, mint nevében, aligha van kegyesség...

— Igen jó, — rikkantott egy hang a bocskoros nemesek felől, de lepisszegték.

— Ötvenkét nyelvvel kiáltott a nemzet írért azon szakadásra, melyet hitfelekezet s hitfelekezet közé

varázsla az, kinek a bűnét bocsássa meg az Isten, de a nemzet megbocsátani nem tudja.

Annak a Madáchnak unokája, akit az áttérítő Migazzi püspök gazdaggá tett a valláscsere kedvéért, most a rendek színe előtt megtámadta az ország hercegprímását. A rendek feszülten figyeltek. A beszéd emelt hangon folyt, s a szónok kezdett körülnézni beszéd közben, hogy egy bizonyos kifejezésnél feltűnés nélkül pillanthasson a karzat egy bizonyos hölgyére.

— S most, midőn ez oltárt néhányan, kik tagadták a természetet, ketté igyekeztek hasítani, fennen hirdetve, hogy a szeretet Istene nem egy, s nem hozhat áldást a kenyérrel áldozónak társasága az ostyával áldozónak, most midőn ezért feljajdulánk...

Ezen a ponton nézett a szónok Fráter Erzsire. És egy mosolyt kapott onnan, amelyért előre odaadta volna a beszéde után valószínű tapsokat. A közfigyelem erősen fokozódott, többen egymásra néztek, s elismeréssel bólogattak., Szontagh Pali mennyei érzéssel arcán gyönyörködött a beszédben. A szónok hangján érzett, hogy most valami keményet készül mondani. Teljes csend és feszültség hallgatta.

— Midőn a káromlás az országgyűlésen szóba hozatott anélkül, hogy törvény hozatott volna ellene. megbotránkozánk. Pedig a káromlás csak szó, mely kinek sem árt. A csalás, szótörés, mint megtestesített káromlás áll e leíratban...

— Pereat! — kiáltotta egy éles hang. De azonnal egy fergeteges éljen nyomta el. A szónok nehezen folytathatta:

— ...ezt törvényesítsük? Öntsük a bűnnek átkos maszlagát a még romlatlan lelkekbe?

Most már sűrűn jöttek a felszabadult éljenek. Majdnem minden mondat után. A rendek túlnyomó többsége ellenzéki volt. És végül elhangzott az indítvány.

— Vessük vissza határozottan a leíratot. Kérjük meg őfelségét, hallgassa meg méltányos kívánatainkat, és írássék meg őfelségének jobbágyi hódolattal. de férfiasan az is, hogy ha kívánataink kihalandnak a trón zsámolyáig, kénytelenek leszünk faluról-falura járva peticiókat gyűjteni egy felszólítás alá, mellyel a linzi békekötés garantírozó hatalmaikat hívandjuk fel ügyünk védelméül.

Dörgő éljen riadt fel a mondat befejezte után. Volt egy pár ellenkiáltás is, de azok elvesztek az éljenzivatarban. A rendek közül számosan felálltak, úgy tapsoltak. A konzervatívok némán ültek helyükön. Az ifjú szónok körül csödület támadt, tolongtak hozzá, hogy kezét szorongassák. A karzat is tapsolt, mint azt a szónok egy lopott pillantása megállapította. És főként a protestáns Fráter Erzsébet.

Később Imre felment a karzatra köszönteni a hölgyeket. Fráter Pálné megölelte és megcsókolta. Erzsí, a bódító és érthetetlen lidérc, kezét nyújtott s ezt mondta:

— Kedves Madách, én önt csodálom és véghetetlenül becsülöm.

S az erős szorítást a kéz nem utasította vissza.

Délután Imre elhatározta, hogy barátjának mindezt el fog mondani. A tiszta léleknek ez olyan szép napja, hogy ne maradjon hazugság benne.

— Palikám, engem nagyon bánt a lelkiismeret. Egy bizonyos ügyben.

Szontagh Pál kicsit hallgatott. Aztán felnézett.

— Erzsí miatt?

— Honnan tudod? — kérdezte Imre, aki évekig nem pirult összesen annyit, mint most egy pár hét óta.

— Megérzi azt az ember. Beszélj csak nyugodtan, pajtás. De előbb felelj egy kérdésre. Komolyan szerelmes vagy ebbe a lányba?

— Azt hiszem, hogy nem.

— Én is azt hiszem magamról, hogy nem. Most folytasd.

Imre elmondott mindent. Izgalmas beszélgetés volt, mert barátja meghökkentő dolgokat szólt közbe. Mert mikor Imre a medaillonról beszélt, Szontagh elnevette magát.

— Ezzel csigázott soká engem is. Az apja fiatal-kori képe van benne.

Mikor pedig a hajláncoskáról volt szó, Szontagh benyúlt a zsebébe.

— Idenézz. Én is kaptam tőle. S ha akarod tudni, Büky is kapott. Még Ottlik Ákos is, a vőlegény.

Imre elszörnyedt. De csak mondta tovább. Összes titkait. Mikor befejezte, Szontagh szólalt meg:

— Nagyon tragikusan veszed ezt a kis mókát, öregem. Közöttünk egy lány igazán nem csinálhat bajt. Több vagy te nekem minden nőnél. És remélem, én is neked.

— Több. Testvérem vagy. Lelkem fele vagy.

— Hát akkor ne sopánkodjunk. Tudod mit: ma este a megyebálon, mikor a nagy mazur következik, lépjünk oda hozzá mind a ketten és egyszerre kérjük fel. Akinék a felkérését elfogadja, az tovább kurizál neki, a másik eltakarodik. Rendben van?

— Ilt a kezem.

Paroláztak. Hű mosollyal néztek egymás szemébe. Aztán elkezdtek a rezolúcióról beszélgetni.

— Büszke voltam rád, Imre.

— Anyám nem lesz rám büszke, — felelt a nap hőse, leverten gondolkozva.

Este ott voltak a megyebálon. Erzsi elragadóan volt felöltözve. Még a lányos mamák is kénytelenek voltak elismerni, hogy ilyen elegáns még sohasem volt.

A két fiatalember felváltva táncolt vele. A tánc szüneteiben mind a ketten mellette ültek. Erzsi meg-
érezte rajtuk, hogy készülnek valamire. Látszott rajta, hogy résen van.

— Milyen szép kegyed ma este, — mondta Imre, s a bokáig érő szoknya csipkéit nézte, — olyan szép, mint... mint...

— Nos? Mint?

— Mint az örök nő. Mint maga Éva.

Szontagh Pali csendes mosollyal szólt közbe:

— Csak azt szeretnők tudni mind a ketten, kié az alma.

Erzsi nevetett. Szeme rávillant Szontaghra.

— Menjen! Lucifer!

A zene megharsant. Jött a nagy mazur. A két fiatalember ugyanabban a pillanatban állott fel. Egyszerre állottak eléje is, egyszerre hajlottak meg. Aztán felegyenesedtek. És vártak. Szontagh irónikus mosollyal. Imre kissé sápadtan. Fráter Erzsi rájuk pillantott. Mintha értette volna őket. Gondolkozott kissé, elmosolyodott. Mélyen a Szontagh szemébe nézett. De csak egy szempillantásig.

Akkor aztán szóttanul az Imre vállára tette a kezét. A pár eltáncolt.

XXI.

„Alsó-Sztregován, 1844. június 2-án. Kedves Pálom! Köhögés, rekedtség még mindig nagy mértékben kínoznak, leginkább azáltal, hogy kirepüléseimet akadályozzák. Mivel szomorú lenni nem tudok, tigrisi düh fogott el az orvos, enmagam, a világ és a sors ellen... Hurutomnak nemcsak testi, de lelki befolyása is van: olly ostobának érzem magam, olly egészen átlátom a tökkelütött ember miserabilis állapotát, hogy ki sem mondhatom... Említenem kell még, — hogy egészen elrontsad vele gyomrodat, s hogy lássad, mi veszélyt jósló phenomenonok mutatkoznak egemen, — hogy az olasz nyelvet is nagy szorgalommal újra művelés alá vevém.“

Erzsiről egy szó sem És egy szó nincs Erzsiről a legközelebbi levélben sem.

„Alsó-Sztregován, 1844. június 12-én. Palim per excellentiam! Tegnap nálam lévén Gellén Józsi és Ebeczky, azon irtózatot hozák, hogy Ottlik Ákos feldőlt önkocsizása alatt és képét — éppen képét! — rúttól összetörte, orrát temérdek vérveszteséggel keresztülnyársalta. Minden színeket játszik, mint a cameleon, — óh bár sok embernek belseje így képeré szolgálna! — s félni lehet, hogy ügyességének állandó bélyegét tartandja meg. Én kevesebbet köhögök és kevesebb vért is köpök. Ma egy franciskánus gyötör, ki huszonkét évig volt közkatona és káplár, a protestantizmus és főleg a reformátorok gúnytörténeteikkel mulattat, melyeket én példás, kitünő hidegvérűséggel hallgatok, de csak félig hallok végig. Hogy kimozdulhassak hazulról, még jóideig le kell tennem a reményről, bár majd kétségbeesem, szikrákat bocsátva minden tagomból a nyugtalanság elektrizmusából. Szeretném tudni, vajjon neked is olly sok ostobaságot, filisztériumot, rágalmat kell-e hallgatnod, ha idegekkel összejössz, mint nekem, S ha igen, hogy válik egészségedre? Engem ilyekkel ostromolnak. Példákat mondhatok, de leírni nem merem, nehogy papírom mérgében megfeketedjék, vagy betűim meglepetésekben megfehéredjenek. Én pedig Konfucse tanait követém, hogy az ember hasonló legyen a vízhez, melly minden edénynek alakját magára veszi, hiszen ízét úgylis megtarthatja. Ezentúl leteszek róla és én veszem át az edény szerepét. Aki akarja, legyen vízzé. Most gyakran vagyok olly állapotban, mint a kórvitéz, ki ha csatáról álmodik, kard után kap, ébred s látja, hogy béna. Sokszor el akarom magammal hitetni, hogy egészséges vagyok, de nem megy. S hátha még látom, hogy ha az ember haragszik, nem is döröghet, mint az ég, haragjának még a szoba sem rendül meg. Olly kicsinynek érzem egész mindentünket, olly balga-

ságnak hírt, örök nevet, erényt, mindent, mindent, hogy nem mondhatom. Ilyenkor pisztolyozni megyek (mit alkalmilag legyen mondva, igen nagy tökélyre vittem) s ha a golyó a deszkát hasogatva forgácsban hordja szét, — üdülök. S üdülök e rongy papiros által, melly véled beszélhetnem segíté.“

Egy szó sem Erzsiről. És mégis Erzsiről szól minden betű.

Mikor az a döntő nagy eset történt, hogy a leány a nyiltan eléje tárt választást megtette, Szontagh Pali azonnal levonta a rá vonatkozó következményeket. Ahogy a vesztesre eleve kirótták, eltakarodott. Szigorúan elkerülte az Erzsivel való találkozást, a mulatóságokat egész tavasszal többnyire lemondta, s ha mégis el kellett menni vármegyei állása okából, természetesen viselkedett: nem futott színészkedő tüntetéssel a leány elől, hanem jókedvű közömbösséggel köszöntötte, beszélt vele három mit sem jelentő mondatot, aztán tovább állott. Sőt nemcsak a társaságos éleiben tért ki így előle, hanem a jóbaráttal való beszélgetéseiben is. Azután, hogy a gyarmati bálon a nevezetes nagy mazur lezajlott, egyetlen beszélgetés folyt le közöttük a lányról. Még aznap éjjel, mert együtt mentek haza.

— Hát pajtás, — szolt Imre könnyedén, hogy hangjával próbáljon könnyűséget adni a súlyosan érzett eseménynek, — én léptem a helyedre.

— Úgy van. Felőlem biztos lehetsz. Állom az alkut és félreállok.

— Könnyű szívvel?

Szontagh Pál nem felelt azonnal a kérdésre. Aztán megfontolva sorakoztatta szavait.

— Mondjuk úgy, hogy megkönnyebbült szívvel. Ahogy most visszagondolok, rájövök, hogy én tulajdonképpen nagyon féltem.

— Mitől?

— Hogy Erzsi velem jön táncolni.

— Nem tetszik neked?

— Éppen az, hogy túlságosan tetszik. Hiszen ismeresz engem, nekem olyan datolyafa alatt heverő ázsiai természetem van. Lusta ember vagyok. Fekszem és várom, míg lehull a datolya.

— Hiszen ez az. Várhattad volna tovább a datolyát. Kényelmesen.

— Ördögöt. Nyugtalanító lány, ez nagyon. Ha foglalkozol vele, nem lehetsz kényelmes. Jobb ez így. Most már nyugodtan hajtom a fejem a vánkosra, velem baj nem történhetik. De veled igen. Azt ajánlom, hogy nagyon vigyázz.

— Miért vigyázzak? Mi történhetik?

— Az történhetik, hogy belegabalyodol egészen és elveszed feleségül. Már pedig ez feleségnek nem való. Csak a mulatságon jár az esze. Csak örülni akar folyton-folyton, csak jókedvet akar szerezni mindenáron.

— Fiatal és érdekes, miért ne legyen jókedvű? Aztán meg, ha beleszeret valakibe, megváltozhatik a természete.

— Csakhogy ez nem fog beleszeretni soha senkibe. Ez csak sajátmagát tudja szeretni.

Itt abba is hagyták a beszélgetést, hallgatva bandukoltak egymás mellett, s mindketten a leányról gondolkodtak. Ez volt az utolsó beszélgetésük Erzsi-ről, azóta kerülték a témát mindketten. S ha Imre néha mégis szóba hozta, barátja mindjárt másra fordította a diskurzust. Volt beszélgetni valójuk elég. Imrének voltak állandó perlekedései barátjával. Főleg két okból. Az első az volt, hogy Szontagh Pál nagyon el volt keseredve túlságosan házsártos édesanyja ellen és ebből nem csinált titkot senki előtt sem. Imre ezt nem szerette. A másik baj Szontagh Pali kártyaszenvédélye volt. Nem bírt lemondani a kártyáról, hiába fogadta meg Imrének a legszentebb esküvésekkel, hogy

nem vesz többé kártyát a kezébe. Mihelyt kompánia akadt, képtelen volt ellenállani a kísértésnek.

Aztán meg adott témát a vármegyei politika is bőven. A rezolúciós beszéd óta Imre sokkal többet gondolt a politikával, mint eddig. Semmi sem sarkal jobban, mint a siker. Az a beszéd csábító, kóistoló volt a közszereplés sikeréből, mámore — akárcsak a szeszé — újabb mámort kívánt, s ezt a vágyat még két más dolog is külön hevítette. Egyik a meggyőződés heve volt. a felvilágosultságban, a világ javítandóságában való hit. A másik pedig az az állandó vita, amelyet némán folytatott édesanyjával.

Nem vitatkoztak élőszóval, de anya és fia között a rezolúciós beszéd óta keményen állott a vallásháború. Imre eddig gyöngédségből és tapintatból sok figyelmet szentelt édesanyja nézeteinek, ellenkező véleményét gyakran elhallgatta, még tetteiben is mindig édesanyja érzéseire figyelt félszemmél és gyakran tett engedményeket a benső családi hangulat érdekében. De most élesen és leplezetlenül szembe került anyja véleményével, s mivel az ellentét egy ponton már nyilvánvalóvá lett, most már szabadnak érezte magát a többi pontokon is. Egy házban éltek, de két külön világban. S mindketten érezték, hogy útjaik elváltak.

Dacosan lobbant fel most már a fiúban a tettvágy. Harcolni szeretett volna, agitálni, eszméit minden módon hirdetni és terjeszteni, hogy így folyton vitatkozzék a meggyőzhetetlen anyával, s hogy másrészt tüntetően gyönyörködjék újonnan szerzett függetlensége örömeiben. És ekkor tette ezt a felfedezést, amely valósággal megrendítette. Rájött, hogy a függetlenség későn jött, mert mire az anya szigora alól fel szabadult, már elsorvadt benne az önálló cselekvés ösztöne. Ezt az ösztönt huszonegy esztendőn keresztül törte le minden percben és minden egyes alkalommal az anya félelmes energiája és ellentmondást nem tűrő uralmi természete. Madáchné Maithényi Anna

cárnőnek született, aki alattvalókat nevelt magának. Gyermekait szívből szerette, de csak engedelmességet követelt tőlük. Más hang, mint a parancsé, nem tudott kijönni ezeken a kemény rajzú, vékony ajkakon, és Imre, ha visszanézett gyermeksége és ifjúkora éveire, soha nem látta magát másként, mint az engedelmeskedés helyzetében. Most végre először szállott szembe anyja felfogásával és először cselekedett anyja tetszése ellen. Kivívta szabadságát, a madár börtönének ajtaja kinyílt. S mikor szárnyait próbálgatta, hogy szabadon repüljön, megdöbbenve jött rá azok bénaságára. Rájött, hogy passzív ember. Már eredetileg sem született a cselekvő, kezdeményező energia nagy készletével, de valami kevés neki is jutott volna. Ezt a keveset azonban örökre megtörte valakinek a zsarnoksága, éppen azé, akit a vér ösztönével mélyen szeretett. S mikor így töprengett önmagáról, lelkülete eddigi életrajzáról, jelleme vonásairól, szeretett volna odalépni anyja elé és kétségbeesett szemrehányással szólni hozzá:

— Anyám, mit tettél velem?

Fájdalmasan hányódott a letört lélek a beteg testben. Gyenge szervezete szüntelenül felszólalt, hogy feladatát képtelen rendesen ellátni. Megint vért köpött. S az orvos csak a fejét csóválta, de segíteni nem tudott rajta. Mindig lázas volt, mindig nyirkosnak érezte testét a láz verejtékétől s minden apró légvonattól azonnal meghűlt. Folyton fájt a feje, folyton köhögött, gyöngének érezte magát, reggelenként holtfáradtan ébredt. Úgy vonszolta magát a kastélyban, mint az őszi légy. És ha így vánszorogva anyjára pillantott, fájdalmas irigységgel szemlélte a kemény egészségű, szívós asszonyt, aki olyan volt, mint a vas, de fiát ilyen hitvány egészségűnek szülte.

Úgy élt a világban a vért köhögő huszonegyéves táblabíró, mint a testet öltött panasz és lázongás. Az erély helyett az elkeseredett dac ereje lángolt benne.

Akció nem tellett tőle, de reakció annál erősebb. Akármit írt, mondott, tett, az felelet volt anyja számára. Némán jöttek-mentek egymás mellett, a hétköznapi élet közömbös mondatain kívül nem beszéltek egymással, hogy lelküket kiöntötték volna. Az anya sérődöttségében és konokságában maradt néma, a fiú bánatában és meg nem értettségében. Jólesett volna, ha jóbarátja előtt boríthatja ki lelke sok fájdalmas panaszát, de a bizalmas barátságot most egy kényes momentum zavarta: Fráter Erzsi. Érezte, hogy Szontagh Pállal bármennyire szeretik és megértik egymást, a leány valahogyan közöttük lebeg. Most már barátját sem mondhatta egészen a magáénak, a társtalanságot pedig még soha életében nem érezte olyan kínzóznak, mint most. S a társ keresése vitte ellenállhatatlanul Fráter Erzsi felé.

Vitte más is: a politika. A vallási kérdésben való fellépése még erősebben szembeállította a megye erősen katolikus, ó-konzervatív részével. A szenvedélyes vitáknak gyakran az a következésük, hogy egyik fél sem győzi meg a másikat, hanem mind a kettő még messzebbre tolódik a maga álláspontja irányában. Egy Pecsovics nevű Festetich-tisztartó tudtán kívül a magyar történelembe került: neve a konzervatív gyakorlati politika képviselőinek neve lett, a Bécshez szító, rendi világot törhetetlenül tartó, felforgató gondolatok újdonságának mereven ellene szegülő politikusok kapták a pecsovics nevet. Imre számára mindez anyjában testesült meg, akinek türelmetlen katolicizmusa, zsarnoki hajlandósága, gőgje heves lázadásba sodorta az ő dogmátlan, meleg vallásosságát, emberségért lelkesedő emberségét. A kényes vallási kérdések legkényesebbje, a vegyes házasságok kérdése, szembeállította mindennel, ami hatalom volt: lázadására bajosan tudta volna megmondani, hogy a dinasztíának szól-e Bécsben, vagy anyjának Alsó-Sztregován. S ha arra a türelmetlenségre gondolt,

amellyel a hatalom a vegyes házasságokat kezeli, érzései csak azért is a szív szabadsága mellé állottak. És ilyenkor lehetetlen volt arra nem gondolnia, hogy Fráter Erzsí református.

És végül szeges korbáccsal csapkodta lelkét a csók fiatal vágya. Fantáziájában izzóan rajzolódtak örjítő vonalak, az a finom, szép ívelésű lábszár, amelyt egyetlenegyszer egy pillanatig látott a vármegye-ház folyosóján, olyan erővel kísértette titkos gondolatait, hogy néha egész testében megreszketett. Képtelenségnek tetszett az életet úgy elképzelni, hogy ez a leány ne legyen az övé. Annak pedig csak egy módja van.

Igy hajszolta, toltá, üzte minden egyetlen gondolat felé, amelynek egyelőre csak lehetetlenségét látta: feleségül venni Fráter Erzsit. Vak ösztönei öntudatlanul adták kezébe a pisztolyt, hogy lövöldözéssel segítsen túltelt lelke vívódásán. Mikor a golyó forgácsa hasogatta a deszkát, dühös örömmel élte át azt a kéjt, hogy öl. De hogy kit öl, azt nem tudta volna megmondani.

Versekkel is segített magán, azokon át is leadott valamit belső vívódásainak gőzéből a majdnem szétrobbanó kazán. Mert azt már nem titkolhatta többé maga előtt, hogy szerelmes Fráter Erzsibe.

Mért gyujtottál lángot e kebelben,
Hogyha most hideg maradsz, leány?
Mért tanítál meg forrón szeretni?
Hogy kacagjad kínomat csupán?

Ó mosolyogj rám szelíden, lányka.
Hidd el, néked jobban illik az.
Megdöbbszent talán a nagyszerű tél,
De mi bájol, az csak a tavasz.

És mindezzel a sok gyötrelemmel, vággyal, kívánczozó vallomással otthon kellett senyvednie Sztregován. Lázas volt, vért köhögött, cudarul érezte ma-

gát, nem volt szabad kimennie. Hangulatai tengerként változtak, egyik pillanatban látóhatárnélküli lemondó melankólia vett erőt rajta, a következő pillanatban égis csapó türelmetlen harag viharzott benne. Hol csendesen könnyezni szeretett volna, hol tombolva izzé-porrá törni valamit.

Június vége felé végre jobban lett, annyira, hogy kimehetett. Első útja Csécsére vitte. Erzsi kint volt nagybátyja falusi birtokán. Fráter Pál és felesége úgy fogadták, hogy a feltűnő szíveslátás felől nem lehetett kétsége. A lány azonban csak nyájas volt, kitörő örömet nem mutatott. És vidám pillantásában a vendég hiába keresett valami elárulni készülődő titkot.

Jelentéktelen dolgokról beszélgettek. Imre szóra-kozott válaszokat adott. Mert nem a beszélgetést figyelte, hanem szemével falta az egészséges, fiatal leányt. Ha magányos ábrándjaiban megremegtette az ölelés gondolata, most a lány közvetlen közelében százszor erősebben érezte a mardosó vágyat. Eszelősen kérdezte magában: mi lenne, ha itt most rögtön meg-rohannám és elkezdeném úgy csókolni, hogy megful-ladjon?

Kimentek sétálni a nyári parkba, s a parkon túl a mezőre. Fráter Pálné illendő gardedámként kísérte őket. A kis fehér kutya, amelyik elkísérte őket, vadul örült az életnek és a nyárnak, szinte vigyorgott örö-mében, mikor nagyokat ugrott a magas fűben a mezei virágok közt, megszaglászott egy vakondtúrást, vagy harsányan megugatott egy dongót. Ragyogóan süttött a nap, boldog és jókedvű volt minden. Erzsi is majd kicsattant a fiatalságtól és egészségtől.

— Fogjon meg! — kiáltotta és elkezdett futni.

Tündéri kép volt a sudár leányalak, amint illant, lebegett a magas fű felett. Imre nevetett, szaladni indult maga is, arra számítván titokban, hogy ha a leányt utóléri, halkan egy pár négy szemközti szót

válthat vele. De alig futott néhány lépést, meg kellett állnia. Erősen köhögni kezdett.

Erzsi megállt a távolban és csúfondárosan intgetett visszafelé. De látván, hogy a fiatalember csak áll egyhelyben és fuldokolva köhög sokáig, vissza-indult. Odament Fráterné is. Imre akkor gyűrte össze a zsebkendőjét, hogy eltegye, mikor mind a két nő odaért.

— Szent Isten! — sikoltott fel Erzsi, a zsebkendőre pillantva.

Fráterné is odanézett. Ő is felsikoltott. Piros foltot látott a zsebkendőn.

— Még nem vagyok egészséges, — mondta csendesen Imre, lihegve a hosszú roham fáradtságától.

És ránézett Erzsire. A leány szemében őszinte sajnálat sugárzott, szemmel látható gyöngéd aggódás. Imrének melegen nyilallott a szívéig ez a nézés. Bele is pirult a boldogító érzésbe: hiszen ebben a lányban igazi emberi jóság lakik. Nézett tovább hálásan a szép kék szemekbe, és íme, azokat nedvesség futotta el.

— Erzsike, — szólt boldog riadsággal, — kegyed sír?

A leány elfordult, Fráterné magához vonta és megcsókolta. És Imrére nézve, meghatottan így szólt:

— Olyan ennek a leánynak a szíve, mint a színarany. De, mondja, Madách, az Isten szerelmére, hát miért nem kúrálja magát?

— Hogyne kúrálnám. Vigyázok, ahogy lehet. De az orvosok, sajnos, nem tudnak semmit. Nem baj no, majd elmúlik. Volt ez már máskor is, és elmúlt magától. Fogok én még akkora keringőt táncolni Erzsikével, hogy kirúgjuk a ház oldalát. Nem sír már, remélem.

Erzsi felemelte arcát. Szeme még fátyolos volt, de már nem sírt. Mosolygott. Pirult. Imre úgy érezte, hogy ilyen édes angyal még nem is élt a világon soha. Erről mondta Szontagh Pali, hogy csak sajátmagát

szereti? Elbújhatik Szontagh, mint emberismerő, az már biztos.

Alkonyodott, mikor visszaindultak a házba. A keskeny gyalogösvényen csak libasorban mehettek, Imre haladt leghátul, Erzsí nyomában. És ahogy érezte a leány ringó járását, fiatal csípőjét, egyenes derekát, megint csak azt érezte, hogy ez a leány az övé kell hogy legyen, minden poklokön keresztül, akármilyen árat kell érte fizetni.

Indulnia kellett, a négy ló ott kapált már a zöld hintó előtt. Madách Imre elkészönt a háziaktól. Az alispán megölelte és hátát veregette.

— Szervusz, kedves öcsém, Losoncon látjuk egymást.

Imre nem figyelt Losoncra. A leány szemét leste, egy pillantást várt útravalóul. És azt meg is kapta. A kék szemek mélyen, melegen merültek az ő szemébe. Egész valóját boldogan zsibbadni érezte. Ezt a pillantást nem lehetett csak egyféleképpen érteni: „Érdekelsz, s ha elmentél, soká fogok rád gondolni.“

A tovazörgő hintóban a lányra gondolt ő is. Milyen ostoba formája a társadalomnak, hogy fiatal embert és fiatal leányt sohasem hagy kettesben beszélni az illendőség. Szegény Dacsó Lujza családja volt az egyetlen, amely ezen a szabályon túltette magát; igaz, hogy ott ő már félig-meddig vőlegénynek számított. De ezzel az Erzsivel jóformán nem beszélt még kettesben soha, hacsak a tánc közben lopott egy-két mondatot beszélgetésnek nem számítja. Hogyan ismerjék meg egymást? Hogyan tanulják ki egymás természetét, hajlandóságait, izlését? Ilyen társadalmi szokások közepette a házasság nem is lehet más, csak lutri. A házasodók csak annyit tudhatnak egymásról, amit mama, vagy más ellenőr társaságában feszes illendőséggel diskuráltak. Az pedig a semmivel egyenlő. Ő például mit tud Erzsiről összesen? Szinte semmit. Véletlenül tudta meg ma róla, hogy a szívében jóság

és melegség lakik. S ahogy az utas felpillantott a nyári holdvilágba, mialatt az út mentén harsányan brekegtek a békák és cirpelték a tücskök, arcán a hála melegsége ömlött el.

Losoncot azért említette volt az alispán, mert a nyári közgyűlés színhelyét Gyarmatról kivételesen áttették Losoncra az idén. Ezen a közgyűlésen pedig nagy tervei voltak Imrének. Hetek óta készítette elő a dolgot Szontagh Pállal.

Még pozsonyi időzésük alatt ismerkedtek meg Szalay Lászlóval. Okos és művelt ember volt Szalay, sokat olvasott, világlátott. Bejárta Németországot, Belgiumot, Franciaországot, igen érdekesen tudott Párizsról beszélni. Írogatott is, huszonháromeves korára már tagja lett az Akadémiának. A tavalyi diétáról, mikor ott a két nógrádi fiatalemberrel Huszár Károly házánál megismerkedett, ő küldözött tudósításokat a Kossuth Pesti Hirlapjának. Imrének akkor nagyon megtetszett ez a munka: elveket lehet ebben érvényesíteni, nézeteknek lehet propagandát csinálni, azonkívül igen vonzó dolog az, ha az ember ujságban nyomtatva olvassa, amit kézírással beküldött. Elhatározta, hogy ő is fog tudósításokat írni a Pesti Hirlapnak nógrádi dolgokról. Most a kora nyáron írt Pestre Szalay Lászlónak és felkínálta tudósításait. Szalay örömmel vette a dolgot. A Pesti Hirlap rohamosan fejlődött, úgyszólván napról-napra nőtt népszerűsége az egész országban, a szerkesztőség lázasan és boldogan dolgozott, örömmel fogadták az új és friss tollakat. Levelezés útján megállapodtak, hogy Madách Imre cikkeket fog írni a nógrádi politikai eseményekről.

Erről a mostani losonci közgyűlésről írta az első tudósítást. Nagy gonddal írta meg, háromszor is átjavította. Aztán izgatottan várta Szakalból a postát: türelmetlen kézzel bontotta fel a Pesti Hirlapot, benne van-e már a tudósítás.

A július hetedik számban benne volt végre. Elég hosszúra sikerült. Ott volt alatta az álnév, amelyet e tudósítások számára választott: Timon. Nagy gyönyörűséggel, kedves izgalommal kezdte olvasni és azzal a szívdobogtató gondolattal, hogy mint most ő, ugyanúgy olvassák ezren és ezren szerte Magyarországon:

„Rendkívüli helyen 's időben tartánk közgyűlést. Ne keresse okát senki is halasztást nem tűrő közérdekben. Tekintsen körül 's ha uralkodni látja a' szellemet, melly egyes törvényhatóságok 'képviselőit nem engedi az egyetemes hon 'képviselőivé magasztosulni, tudja meg, hogy e szellem megyei életünkben még kisebbé zsugorodottan egy-egy törvényhatóságot sem fogadhat egészen keblünkben 's eltépve felkarolt részeit, vágytársakul állítja egymás ellenébe. Így jelen közgyűlésünk is csak Losonc vidékének engedményezett multság volt. Címe: az arató-rész árszabása, mellyet mi mégis már több év óta nem kötelezőleg, csak irányt adólag állapítunk meg...”

Mi ez? Hiszen ez így értelmetlen, ezt ő nem így írta. Mi történt itt? Elővette a kézirat össze-vissza javított példányát, amelyből a tisztaíratot csinálta, s amelyet félreértett volt. Összehasonlította. Valóban: a szerkesztőség megcsonkította a beküldött tudósítást. Végigment az egészen s számos hiányt fedezett fel. éppén azokat a részeket húzkodták ki, amelyeknek erejére, szokimondó keménységére legtöbbet tartott. Még szép, hogy egy-két egészséges gondolatot mégis benne hagytak. Például a tüzekről szóló részt.

De különben csupa csonkítás és szelídítés az egész cikk. Ezt már mégsem lehet hagyni. Azonnal írni fogok neki. Ha van bennök tisztesség, leközik.

„Ki panaszkodnék nevelési rendszerünk ellen? Cikkeimet, mint megannyi vad, pajzán gyermekeket küldöm városba, s mire azok a nagyvilág elébe lépnek, olly szelíd, olly tömjénillatú jámborok, hogy az atyai öröm könnyeit érzem szememben.”

És így tovább. Ezzel kezdi a következő tudósítást. Ha nem adják ki, abbahagyja az egészet.

De azért újra, meg újra elővette a Pesti Hirlapot és elolvasta benne cikkét, ha csonkítottan is. Kinek kellene hamar megmutatni? Anyja ötlött azonnal eszébe, már kapta is az újságot, de aztán elkomorodva visszatette az asztalra. Anyja haragudnék ezért a cikkért, hiszen centralista húrokat penget, ellenzéki hangú, modern szellemű. Anyjának ezt jobb oda nem adni, csak veszekedést provokálna vele. Jobb, ha nem tudja, ki az a Timon. De nem fog tudni Timon létezéséről sem, hiszen „annak a luteránus“ Kossuthnak lapját nem olvassa. Ámbár az már nem is a Kossuth lapja, alig pár napja történt a szenzáció, hogy Kossuth összekülönbözött a Pesti Hirlappal.

Szontagh Pali biztosan szintén a Pesti Hirlapot olvassa most. Kéziratban igen tetszett neki a cikk, bizonyára ő is észreveszi a csonkításokat és haragudni fog. Be kellene fogatni és menni hozzá Szécsénybe, de nem lehet, odakinn vihar van. Erős nyári vihar. Mennydörög és villámlik, csak úgy remeg az egész völgy, s a záporban porzik a kastély alatti országot. Anyja biztosan bevette magát egy sarokba, betömte a fülét és retteg. Mert úgy Madáchnénak, mint leányainak, a két Huszárnénak, az a tulajdonságuk, hogy rettenetesen félnek a mennydörgéstől. Különösen az anya. Az semmitől sem fél, igen bátor asszony. Csak a mennydörgéstől.

Imre meghökkent. Hirtelen eszébe jutott valami. Szontagh Pálhoz írott leveleiben gyakran használja azt a szólásformát, hogy „mennydörögni“ szeretne, de nem tud. Milyen különös. A lélek belső titkos rugói senki által nem ismert módon dolgoznak. Vajjon öntudatlanul is nem azért szeretne ő „mennydörögni“, mert ez az egyetlen, amitől anyja fél?

Fráter Erzsire gondolt. Igenis szereti. Csak azért is.

XXII.

A Pesti Hirlapban különös dolgokat írt a vármegye ősi intézményéről a Timon álnévű tudósító.

A vármegyében nem sokáig maradhatott titok, hogy a Pesti Hirlapban ki az a Timon. Mihelyt a rendek összegyűltek a megyeházán, szalmás szekereken a bocskoros nemesek, csészán a hétszilvafások, négylovas hintón a nagyurak: már kezdtek sandítani a szónokok az ifjú táblabíróra. Vajjon tetszik-e neki a beszéd? Vajjon említést tesz-e majd a Pesti Hirlapban a szónokról, szokása szerint nem teljes nevet, csak kezdőbetűket írván. Mások viszont — a kisebbség konzervatív soraiban — egyre jobban csóválták a fejüket: ez már mégis hallatlan, amit ez a Madách Imre csinál. Amíg csak itthon hangoztatta ezeket a kótyagos jakobinus elveket, még hagyján. De most már az egész ország előtt megcsúfolja a vármegyét. Mit szólna ehhez a kamarás, ha élne? És mit szól Anna asszony hozzá, aki él, aki igazi, régimódi gögös nemesasszony? Ez csak úgy lenyeli a fia forradalmaskodó handabandáit?

Akadtt olyan is, aki megkérdezte az özvegyet. Kivált ha a báró Majthényiak közül találkozott vele valaki. A Majthényiak bárói ága szilárdan kitartott a dinasztia, a konzervativizmus, az ősi vármegyei rendelve mellett. S a gyarmati utcán, ha egy Maithényi báróné találkozott Madáchnéval, a kamarás özvegyével, kissé fulánkos volt a kérdés.

— Ist dein Sohn verrückt, meine liebe Anna?

— Seine Sachen gehn dich nicht an, — felelte az özvegy kurtán és nem folytatta a párbeszédet.

Pedig ha büszkesége engedi, szívesen folytatta volna. Az egész világon tapasztalható rendetlenségről és annak Imre fiára gyakorolt mételyező hatásáról. Mert egy forrásból jön a baj mind: a közbaj is, a magánbaj is. Mióta a franciák revolúciót csináltak, a vi-

lág meg van örülve. Ez még mind ugyanaz. A rend felborulása, a tiszteletlenség az urak ellen, a vallás-talanság. Ebből származik az is, hogy Imre nem átalija ujságban kiírni a Butlerék alapítványi tartozását s ezzel teméntelen kárt okoz az úri rend presztizsének, amellet ellenségeket szerez oktanul. Ebből származik az a fiúi gyöngédtelenség is, hogy a megyei politikában minduntalan olyan álláspontokat hangoztat, amelyekről tudja, hogy azok az édesanyja véleményével ellenkeznek. És ebből származik az a végzetetlen szomorú dolog, hogy Imre kompromittálja magát egy református leánnyal. Hiszen igaz, a korszellem más. Egész Nógrád megveszekedett módon ellenzéki, a legutóbbi közgyűlésen már egyetlen ellenvélemény sem merte felütni a fejét, mikor a fiatalok elvileg kimondatni kívánták a közteherviselés elvét, vagyis hogy ezentúl a nemesember is adózzék. Ügylátszik, a nemesség fejfel akar a falnak menni és pocskolni a saját pénzét csak azért, hogy a semmirekellő tót zsellérnek jobban menjen a sora. Ha az egész megye ezt akarja, Imrének bajos az egy-két konzervatív mellé állani, hogy jövőbeli boldogulását tönkretégye. De miért kell mindjárt az élre állani? Miért kell ilyen forradalmi gyalázatoságokat firkálni az ujságba? Miért kell egy kamarás fiának folyton a dinasztiát szidni? És miért kell csakis protestánsokkal barátkozni, protestáns családokhoz járni, hercegprimást nyilvánosan kárhoztatni? És ami a legégetőbb, legfájdalmasabb a dologban: mi készül ezzel a Fráter Erzsivel, mit akar itt Imre? Hiszen már az egész vármegye erről beszél. Már névtelen levelek érkeznek az özvegyhez, már jönnek a lányos mamák, hogy erőteljes célzásokkal izgassák a fia ellen.

Egyszerű lett volna azt mondani: gyere csak, édes Emi fiam, sok mindent hallok rólad, öntsünk tiszta vizet a pohárba. De azt az özvegy nem akarta kimondani. Ő sértve érezte magát, ő a bizalmas be-

szélgetést nem kezdheti. Csináljon a fiú, amit akar, rohanjon vesztébe. Ő nem szól. Azt már nem. Nein, das nicht.

Ámbár szólt. Amúgy átlátszó virágnyelven. Egyszer ebédnél nagy ujság került szóba: Lónyay Etelka férjhezment. Egy Szirmay Ödön nevű földbirtokos vette feleségül és elvitte falura.

— Protestáns az a Szirmay? — kérdezte az özvegy, nem Imréhez, hanem Károly fiához fordulva.

Azonban Imre gyorsabban felelt, mint Károly:

— Nem tartom fontosnak a kérdést. Attól boldogok lehetnek.

Az anya Imre felé fordult:

— Nem téged kérdeztelek. Úgy látom, olyan házaknál forogsz, ahol az úri modorra nem sokat adnak.

Majd nem is várva választ, visszanézett Károlyra:

— Mert ha protestáns, akkor rendben van. De ha katolikus, akkor nincs rendben. Vallásos ember ezt nem teszi. Aki pedig nem vallásos ember, az nem tisztességes ember.

Erre csend következett. Imre már-már szólni akart, de aztán meggondolta. Úgyis hiába, nem értetik egymást. És gondolatai visszaszálltak első szerelmére, Etelka fekete szemére, szőke hajára. Az arcára, amelyet sehogy sem tud már maga elé idézni. Még úgy sem, ha arra gondol, hogy hogyan mosolyog, pedig ez kipróbált módszer elfelejtett arcok felidézésére. Ó, Etelka arca, az akkori versek, a zöld költeményes füzet, tetején a „Lantvirágok“ címmel, hol van már mindez! Most minden más arcot elhalványítva egy új arc tündöklik ott, sugaraival égési sebeket rágva a lélekbe: barna haj, kék szempár. Az egy édes, jószágos, félreismert leány imádnivaló arca, akinek nincs más bűne, mint az, hogy református. Szabad ezért cserbenhagyni, ha férfi valaki?

Imre ment, robogott, repült, ahova daca, felingerelt meggyőződése és forró vágyai vonzották.

Egy késő nyári napon Erzsi, akinél még most sem jutott ahhoz, hogy csak öt percet is beszélhessen vele négyszemközt, közölte vele, hogy a nógrádi szép napoknak nemsokára vége lesz: neki haza kell menni apjához Biharba.

A szerelmes fiatalemberrel megszédült a világ. Erről az eshetőségről még csak nem is álmodott. Abban az illúzióban élt, hogy ez örökkön-örökké így lesz: Erzsi a nagybácsi házában lakik, ő minden szabad idejében felkeresi, szomjasan fordul be a kapun és mindig szomjasabban fordul ki onnan. Összes szerelmi eredménye eddig egy kézcsók volt, amit egy pillanat alatt lopott oda az édes ujjakra, felhasználva, hogy Fráter Pálné visszament valami nyitvafelejtett ajtót becsukni. Ez volt eddig minden. Most Erzsi elutazik. S a világ nem dől össze erre a rémhírré, csak az ő szívében.

Nem lehetett szavát venni egész délután, jöttment, üldögélt, mint az eszelős. Csak bámulta az elröppenni készülő tündéri pillangót. És bánatában is ujjongó örömmel látta, hogy Erzsi szótlanabb, kedvetlenebb, mint máskor. Vajjon azért, mert a rokoni jómódból és előkelőségből most visszacseppen a szülői háznak hír szerint igen szerény körülményeibe? Nem, nem, hogy szabad ilyen csúnyát gondolni! Azért kedvetlen, mert az udvarló fiatalember látogatásaitól kell megválni.

— Nem sajnálja itthagyni Nógrádot?

— Szívemből sajnálom.

A kék szemek megint rátündököltek a szerelmesre, egy egész mennyország mindenségével. És Imre nagy dologra szánta el magát.

— Remélem, atyjaura, ha eljön kegyedért, nem fogja Sztregovát elkerülni.

Erzsi zavartan kereste a választ:

— Nem tudom... őhelyette én azt előre nem mondhatom... talán...

— De ha eljön, kegyed vele jön Sztregovára?

— Ha szívesen látnak.

Ez már nem volt habozó válasz. Ez már özvegy Madáchnénak szólt, akit Erzsi csak futólag ismert ugyan, de híréből kétségtávol jól ismerte már.

— Hogyne látnók szívesen. Édesanyám biztosan meg fogja szeretni kegyedet. Hiszen ki ne szeretné meg?

Erzsi nem felelt. Néma arcán a jövő kiismerhetetlen homálya hallgatott. Fráter Pálné, aki ott horgolt mellettük egy csipke-főkötőt, jóakarattal közbeszólt:

— Persze, hogy megszereti. Nem olyan szigorú az az Anna, ahogy mondják. Csak a modora olyan.

Imre roppantul szerette volna ezt hinni maga is, de nem hitte.

Fráter József csakugyan megjött, hogy hazavigye a lányát. És csakugyan eljött látogatóba egy szeptember-végi napon Alsó-Sztregovára. Az özvegyet is otthon találták. Tudta annak a módját Fráter Pál. Megírta egyszerűen az özvegynak, hogy a végtelen évek óta húzódó Zichy-Baross-Madách-féle ősiségi perben bizonyos tanuságtétel tisztázása végett meg fog jelenni Sztregován csütörtökön kora délután. Valóban meg is jelent. De nemcsak maga szállott ki a hirtől.

— Az én kedves Józsi bátyám ildomosnak vélte felhasználni az alkalmatosságot, hogy maga és leánya tiszteletét bemutassa a méltóságos asszonynak.

A méltóságos asszony arca nem húzódott nyájas vendégfogadó-mosolyra. A királynő komolyságával vette tudomásul apa és leány kézcsókját. Aztán csak Fráter Pálnét engedte előre az ajtóban, fiatal lánynak még nem dukál öelőtte járni, ha vendég is.

A mondvacsinált hivatalos ügyet hamar elvégezték, igen meglátszott azon, hogy az alispán e látogatás céljára találta ki. Akkor aztán a parkba tessékel-

ték a vendégeket. Károly az alispánnét mulattatta és a még mindig mutatós Platthy Klára nem is titkolta, hogy szívesen veszi az ifjabbik Madách hódolatát. A háziasszony csak az alispánhoz intézte minden szavát. Erzsire egyetlen pillantást nem vetett, Erzsike egyetlen szót nem intézett. Így volt az uzsonnánál is. Imre olyan ideges volt, hogy a bőréből szeretett volna kiugrani. Már bánta, hogy megpendítette ezt a látogatást. Bár valószínű, hogy számos látogatása után Fráter József amúgy is eljött volna Sztregovára.

Uzsonna után megnézték a szobákat, a bútorokat, a képeket. A zongora mellett azt mondta az alispán:

— Erzsike, lelkem, mutasd meg, mit tudsz. Jól esnék egy kis muzsikát hallani.

A lány egy pillanatig sem szabadkozott. Már ott ült a zongoránál. Elkezdett játszani.

— Ez a Hunyady László! — szólt rögtön Imre, aki odakönyökölt a zongorához és úgy viselkedett, mint a nevelő, mikor növendékét egész bizottság vizsgáztatja.

— Szép darab, — jegyezte meg az apa, csak hogy mondjon valamit.

— A télen játszották először a Nemzeti Színházban, — sietett Imre, — és Erzsike kisasszony már tudja. Igazán szép.

Még dúdolni is próbált, hogy elfogulatlanságot hazudjon. „Öröme fel, Gara, borús eged derül.“ De a vállalkozás nem sikerült. A hangja kínosan megbicsaklott izgalmatól. Pedig most nem is volt rekedt. Lopva, félve anyjára pillantott. De annak arca merev volt és mozdulatlan.

Erzsi még játszott egy darabig, aztán felállott. A társaság dícsérgette és indult a másik szobába.

— Ne menjünk még, — szólt Imre, s most ő ült le, — ki ismeri már a Himnuszot?

— Micsoda himnuszt? — kérdezte Fráter József.

— A Kölcsey-félét.

Fráter József csak a fejét ingatta értetlenül.

— Mi már kívülről tudjuk, — szólt Madách Károly, — Emi bátyám meghozatta a hangjegyet, napok óta mind a ketten csak ezt játsszuk.

— Tudniillik — magyarázta Imre udvariasan az imádott lény atyjának — pályázatot írtak ki annak, aki a legszebb zenét csinálja Kölcseynek arra a híres versére, hogy „Isten, áldd meg a magyart“.

— Aha, aha, — bólintgatott a bihari úr, de látszott rajta, hogy a versről sohasem hallott.

— Ezt a pályázatot Erkel Ferenc nyerte meg. Ő kapta a húsz aranyat. Pár héttel ezelőtt nagy cécóval mutatták be a művet a Nemzeti Színházban. Csakugyan nagyon szép.

— Halljuk, halljuk! — szólt Fráter Pál.

Imre elkezdett játszani. Károly odaállt a zongora mellé és félhangon énekelte a melódiához a szöveget. Fráterék érdeklődve hallgatták. A játékos nem nézett fel, erősen figyelte még a kótát, nehogy félrefogjon. De mikor Károly másodszor is befejezte, hogy: „... a multat s jövődöt“, akkor felnézett. Egyenesen Erzsire. És szívdobbanva látta, hogy Erzsi szeme tele van könnyel. A dal meghatotta. A zongorázó táblabíró szeretett volna felugrani, hogy odarohanjon a leányhoz és leboruljon előtte. Ez volna könnyelmű és felületes? Aki ilyenkor sír?

— Nézd mán ezt a kis bolondot, — szólt az alispánné becéző hangon, és saját csipke-keszkenőjével szárogatta a lány két szemét, hogy még feltünőbb legyen.

— Úgy szégyellem magam, — rebegette szendén Erzsi.

Imre szívében hatalmas hullámot vetett a szerelem. És megint anyjára pillantott. Annak arca most is olyan volt, mint a szoboré.

Vacsorára már nem maradtak a vendégek. Még estére bent akartak lenni Gyarmaton. Imre nyergeltetett, hogy lóháton kísérje őket a rárosi hídig. A búcsúzás kétféle hangon folyt: a Fráterek nagy hangos-sággal, kiabáló nyájassággal búcsúzkodtak, özvegy Madáchné és Madách Károly udvariasan, kissé mereven. Imre már jött a hátsó udvar felől lóháton. Ott nyargalt a hintó mellett a rárosi hídig. A hídnál megállt a batár, most már jött a nagy búcsú. Erzsi elutazásáig már nem láthatták egymást. De hogyan lehet búcsúzni ennyi tanu, ennyi családtag előtt valakitől, akinek soha egy félórát nem lehetett mesélni arról a tengermélységű sok-sok mindenről? Sehogy. Csak nagyon erősen meg lehetett szorítani a feléje nyújtott kezecskét és Napoleon minden diadalánál nagyobb diadallal érezni a szorítás félreismerhetetlen viszonzását.

És még egy fontos dolog, mielőtt a batár megindul Gyarmat felé:

— Kedves Józsi bátyám, szabad-e levelet írnom Erzsike kisasszonynak?

A bihari apa szélesen, kedélyesen válaszol:

— Tanuld meg, édes öcsém, hogy ezt sose az apától kérdezd, mindég a széplánytól.

Nevetés. Integetés. Robog a határ. A lovasember soká nézi a porfelhőt. Még akkor is, mikor már nem látja. Akkor aztán hazaporoszkál. Otthon néma arcok, fagyos csend. De Imre most már nem törődik vele. Most már tudja, hogy döntött. Akkor is, ha száz pokol kél ellene. Ez a lány társa neki, a többi nem fontos.

Az a levél még nem mehetett mindjárt Biharba. Erzsi nem utazott egyenesen haza, hanem édesapját valami erdélyi fürdőre kísérte. Címe bizonytalan volt. És más is bizonytalan volt: Imre döntése. Mikor Erzsi ott volt azon a szeptember-végi napon Sztrégován, kedve lett volna helyben azonnal megkérni a kezét. De most a leány nem volt itt maga, csak illatos

emléke. Szontagh Pali józansága, szeretete, bölcs barátsága pedig itt volt. Ha a jóbaráttal együtt volt, vagy levelet írt neki, vagy levelet kapott tőle, a lelkében égő kék szempár valahogyan elhalványodott. Ilyenkor az volt az ösztöne, hogy Erzsinek akármikor írhat, nem fontos még a legnagyobb kérdést eldönteni. Nem fontos egyelőre, hogy Erzsi merre jár, elég a tudat, hogy van a világon. De ha otthon látta édesanyja néma arcát, sértődöttségének rideg makacsságát, akkor rögtön feltámadt benne a lázadás. És írni szeretett volna rögtön. Így hányódott habozásban, vívódásban, gyötrődésben, a leánnyal foglalkozó vad álmokban, hirtelen megmutatkozó és megint eltűnő életúntságban. Amellett megint beteg volt. Súlyosan köhögött, és párnáján reggel nem egyszer vérnyomokat talált megint. A benső küzdelem lassanként tűrhetetlenné kezdett válni. Novemberben az alispán újságolta neki, hogy Erzsi már otthon van Cséhtelken. Most már írni kellett volna azt a levelet. Egy hétig szinte alig aludt valamit. Akkor egy éjjel, mikor nyögve és lázasan birkózott megint az álmatlansággal, felkelt, megrakta a még parázsló tüzet és leült írni. Írt hajnalig. Összeszedte Erzséhez eddig írott szerelmes verseit, s írt melléjük egy szerelmi vallo-mást. A levél úgy kezdődött, hogy: „Kitépem keblemből szívemet 's úgy nyujtom oda a világ legbájosabb angyala elé tenyeremen.“ S úgy végződött, hogy „mindhalálig“. Eleje és vége között keserves panaszok: bizonyára elfelejtette már, pedig a nyáron milyen kedves, milyen édes tudott lenni...

Másnap maga vitte a levelet Szakalba a postára. Hazajövet félútról már szeretett volna visszafordulni, hogy nem jött-e már válasz.

Nem jött a válasz egy hét múlva sem, mikor már talán jöhetett volna. Tíz nap múlva sem jött, mikor már biztosan itt lehetett volna. Imre tudósítással tartozott a Pesti Hirlapnak, azt is halogatta egyik nap-

ról a másikra. Csak a levelet várta Biharból. Egy nap mégis megemberelte magát s nekiült a tudósításnak, hogy ezzel is elfoglalja magát. Így kezdte: „Ismét elkésett levél, kiáltand föl ön. És én megmondom, hogy ön az oka: miért választott levelezőül engem, kinek gondolata hetedik megyéig sóvárog, kinek eszerint levelei is csak epedések a boldog jövő után, s tört remények a jelenben.“

És végül mégis megjött a válasz. Imre most már több időt töltött Szakalban a postakocsi várásával, mint otthon. Ott olvasta el a levelet a postán, ahogy a kocsi ládájából kivették a környék postáját s abból az övét kikeresték. Ezt olvasta:

„Cséhtelken 1844. dec. 9. Isten! kire öntudatom tisztaságával emelem buzgó fohászsomat, adj erőt öszve szedhetnem zajongó keblemnek érzelmeit. Adj erőt egy gyenge 's ahoz bátoritan lénynek egy szíve úgy mint lelkére ható ostromnak elfogadására! Érzem szívem 's lelkem szerinti kötelességemnek az Ön felhívásának jelen soraimmal áldozni, — áldozni pedig erkölcsi erőmnek szakadásával, mert hiszen illy gyenge lény szenvedni csupán, de nem senyveszteni teremtetett — s óh a gondolat! Önnek lelkes férfiút csak egy percznyi bánatot okozhatni tudva — évek áldozatival is mellőznék. Ah de most is hol kezdjem, 's mint legyen elég szerénytelen Ön kívánatit kielégíthetni akarni igéntelen létemre, kibem nem lakozhat olly hiúság hogy: bár egész valómat megrendítő 's egyátallyán szüntelen vádló soraira úgy, mint igéntelenre halmozott soha eléggé meg nem becsülhető nyilatkozataira megtartsa Önt, szívével, minden írástól független érzelmeimnek s ebből folyható bátortalanságomnak típusát — — — Azért kérem Önt mindre mi előtte betses és szent ne adja gyanúinak ne kétkedéseinek helyt betses keblében, ne kíványon tőlem is új valamit, mert ha sorait visszhangoznom nem szabad, annyit tiszta tudatomnál fogva, ha kén-

szerít, felelek: hogy igen is Ön iránti lelkes vonzódásomnak 's mindenek feletti betsülésemnek szeplőtlen zománczát megválásunk óta szilárdul táplállya kebelem, 's nem ösmérve idegen vágyakat, nem óhajlva, vagyok a régi, 's csupán a régi Ön iránt — Ön által is ösmért vonzódásom nem olly könnyen — mint Ön gyanítani látszik! — bomolható kötelékeivel; 's ez úgy hiszem mostanra elég; szeretvén feltenni nagy lelkűségéről azon szánalmat és részvétet, melly szerint egész érzékiségem meg rendítéséből támadott szokatlan lelki törődésemnek egy kevés pihenést engedni nem sajnálанд... F. E."

Imre semmi pihenést nem engedett. Azonnal válaszolt a levélre, amelyről anyjának nem szólt semmit. Megkérte Erzsi kezét.

De ezt már meg kellett anyjának mondani.

XXIII.

Megmondta. De előbb szépen előkészítette a családi jelenetet. Írt Marienak Keszegre, hogy jöjjön át életbevágó dologban segíteni. Marie örömmel jött, teljesen egyedül éledélt a keszegi kastélyban, a kis Pepi a Teréziánumban tanult. Örült a magányos aszszony, ha sívár életében felcsillant valami érdekesség. Kivált ilyen, ahol résztvevő lélekre volt szükség. Marie maga volt az odaadó, érzelmes jóság, könnyen meghatózott, könnyen sírt, s ha ő kedvelt valakit, vagy őt kedvelték, nem ismert mértéket a lelki odaadásban. Imre elébe lovagolt a kocsinak jó messzire. Volt ideje, míg Sztregovára értek, németül — hogy a kocsis ne értse — megmagyarázni nővérének kimondhatatlan szerelmét. Marie meghatottan hallgatta a hintóban. Ahogy a hintó mellett lovagló öccsére nézett, hűség és melegség ült odaadó tekintetében.

Mikor a viszontlátáson s az első mindig egyforma mondatokon túlesve együtt ültek az ebédlőben, Marie elkezdte:

— Édes jó mamám, a szegény Palitól kaptam levelet.

Özvegy Madáchné felemelte a kezét.

— Tudom. Fogadkozik, hogy szolidan viseli magát és pénzt kér. Hát csak viselje szolidan magát, pénzt nem kap.

— Én küldenék neki szívesen, — szólt most Imre — de magam is szűken vagyok, ti tudjátok legjobban. Én nem értem azt a Palit, mit képzelsz: hogy én úgy élek, mint Dárius maga.

— Azért írhatnál neki, szegénynek, — szólt szerényen a jó Marie.

— Hát abban igazsága van. Utóbbi időben minden dolgomat elhanyagoltam egy kicsit. Jóvá fogom tenni.

Kínos szünet következett. Mindenki tudta, hogy Imre utóbbi időben ki miatt hanyagolta el minden dolgát. Ebben a kínos szünetben szánta el magát a leendő vőlegény.

— Ha már ilyen szépen együtt vagyunk, nekem is van valami bejelentésem. Megkértem feleségül Fráter Erzsit.

Mély csönd támadt. Károly feszülten figyelte anyját. Az érzékeny Marie azonnal sírva fakadt. De ő is anyját figyelte.

Özvegy Madáchné arca mozdulatlan maradt, mint máskor. Csak egy valami történt, ami igen ritkán fordult elő ennek a vasból való asszonynak életében. Szeme sarkából mindkét oldalon két vastag könnycsepp indult el lefelé a vékony orr mellett, végig a finom, márványszerű arcbőrön, amelyet az özvegy még most, ötvenötéztendős korában is sokféle kendőzőszerrel gondosan ápolt. A két könnycsepp leszaladt a vékony ajkak széléig, s ott megakadt két mély

ránban, amelyeket még sírás közben is odavéselt a konok büszkeség.

Imre sápadtan nézte anyját, nem tudott mit csinálni. De Marie is, Károly is felugrottak, hogy megöleljék. Ő mindkettőt elhárította, felállt és Imrének egyetlen szót nem válaszolva, átment a saját szobájába.

— Utána megyek, — mondta Marie habozva, és Károlyra nézett.

— Hagyd egyedül, — szólt Károly, — ilyenkor mindenki terhére van.

Hallgattak, mindhárman a földet nézték. Imre keserűen megszólalt.

— Marie, hát te sem örülsz, hogy boldog leszek?

— Emikém! — sikoltott bűnbánóan Mari és hangos sírással borult öccse nyakába.

Az öregasszony nem is jött elé aznap. Vacsoráját szobájába hozatta. Aztán kiüzent, hogy Mariet szeretné látni, később Károlyt hívatta. Imre erről már nem tudott. Rögtön a szótlan és lehangolt vacsora után visszavonult szobájába és bezárkózott. Ruhástul vetette magát az ágyra és végzetlenül bánatosnak érezte magát. Hogy könnyítsen magán, elővette Erzsi levelét és újra, meg újra elolvasta. Elcsodálkozott a kuszált, agyon-okoskodott mondatokon, amelyeken erősen érzett, hogy aki írta őket, minden szót megfontolt. Alázat volt a levélben, megtiszteltság és a felajánlott szerelem elfogadása, csak egy hiányzott, az az egy szó: szerelem. Ehelyett bonyolult körülírása a nem egykönnyen változó régi érzelmeknek. Az is hiányzott, hogy „Imrém, egyetlenem.“ Ehelyett „lelkes férfiú.“ És egy kínzó közlés is: hogy Erzsi neki semmi áron nem akar fájdalmat okozni. Neki, a lelkes, előkelő, nagyeszű férfiúnak. Hát a részvétnek is része van ebben a levélben, a sajnálkozásnak, a nagyszerű fiatalember tiszteletteljes megbecsülésének? A levelet mélán ejtette ölébe és egy régi francia versike jutott

eszébe, amelyet valaha szegény Sréter János mutatott neki. A királyról szólt a vers, aki szívből irigylő a fiatal pásztort. Milyen jó is volna vagyontalannak, ismeretlennek, de tagbaszakadt, egészséges fickónak lenni, hogy Erzsí ezt szeresse és ne a nagy férfiút. A levél, amely pár napja még az egek örök boldogságát zendítette meg benne, most nem adott neki enyhülést. Úgy aludt el, hogy háborgó szívvel, vak tudatlansággal nézett a jövőbe és csak egyetlenegy gondolatba tudott kapaszkodni: hogy a bolondítóan kíváncsi leány az övé lesz.

Másnap reggel még öltözködött, mikor Károly jött be hozzá.

— Beszélnem kell veled, Imre.

Ő volt az egyetlen családtag, aki sohasem szólította Eminek. Csak Imrének. Az elsőszülött iránt való tisztelet volt ebben. De egy kis idegeniző tartózkodás is. Károly ilyen természetű ember volt.

— Beszéltél a mamával?

— Igen. Éppen azért kell most veled szólnom. Alkalmatosabb így, hogy ne izgassátok egymást.

— Szóval? Beleegyeznek?

— Beleegyeznek, mert tehetetlen. De azt kiköti, hogy együtt ne lakjatok. Ő pedig ebből a kastélyból nem akar kimenni. Ezt a kívánságát bizonyára te is belátod. Öreg már, élete javát ebben a házban töltötte el, itt élt apánkkal és innen temette el. Nekünk gyermeki kötelességünk, hogy öregségére a maga rendjét, kényelmét meghagyjuk neki.

— Természetes. Én hármire hajlandó vagyok.

— Úgy gondoltuk, hogy vedd át Csesztvét és azon gazdálkodj önállóan. Az a felső kúria nincs ugyan valami jó karban, de rendbe lehet hozatni. Hogy erről beszélünk, talán jó lesz, ha kicsit végigfutok azon, hogy mi minden történt vagyoni állapotunkban, mert te ezek eránt nem igen szoktál érdeklődni, pedig nem árt számon tartani az ilyesmit. Az öreg Bory igen

használható ember, anyánk az ő segítségével eddig csak növelte a vagyont. Tíz éve gazdálkodik anyánk és azóta kifizette Hanzélyékat, Pongráztot, Vosztrinét.

— Ne haragudj, Károlyom, ezt hagyjuk, ebben a lelki állapotban én nem tudok ezekről beszélni:

— De bocsáss meg, ha átveszed Csesztvét, mégis csak beszélni kell az én leendő részemről, meg a Paliéről is.

— Beszélünk, hogyne. De most előbb az én házasságomról.

— Hát jó. Ha Csesztvét átveszed mindazzal, ami hozzája tartozik, például Csalomjával, ami most már zálog folytán egészen a mi kezünkön van, az körülbelül megfelel a rádeső résznek. Abból rendesen meg is élhetsz.

— Ne ezt, Károlyom, ne ezt. Eljegyzéssel mi lesz, meg esküvővel, azt.

— Az eljegyzésről azt gondoljuk, hogy tartsd, amikor akarod, anyánk nem akar beleszólni. Az esküvőt talán jobb volna a lányosháznál tartani, hiszen az úgy szokás különben is.

— Anyám eljön?

— Nézd, ő közel van a hatvanhoz. Elkívánhatod tőle, hogy töresse magát Biharig? Majd hazahozod az asszonyt, aztán összejönnek. Anyánknak elhatározott szándéka, hogy feleségeddel szemben a rokon viszony ellen nem fog véteni. Amíg feleséged megadja a neki járó tiszteletet és ellened nem vét, addig ő leányának tekinti.

Imre nekiugrott Károlynak és megölelte.

— Károlyom, kedves öregem, hát miért nem ezzel kezdted? Én szaladok anyánkhoz. Hol van?

Károly útját állta a rohanni készülőnek.

— Ne menj. Ő most még jódarabig nem kíván ezekről a dolgokról beszélni veled. Azért vagyok én itt most, hogy amit tisztázni szükséges, azt tisztázzuk.

Mert van még tisztázandó. Mi lesz a születendő gyermekek vallásával?

— Erre nem gondoltam még. De természetesen reverzálist veszek Erzsitől. Én jó katolikus vagyok, nekem csak katolikus gyermekeim lehetnek. Nincs kétségem, hogy ő a reverzálist megadja.

Az öccs bólintott. Ez is rendben van. Felállt és kezét nyújtotta:

— Akkor hát tiszta szívből kívánok kedves bátyámnak igaz boldogságot.

Imre erősen kezetszorított Károllyal és a szemébe nézett. Ott nem látott mást, mint józanságot, nyugalmat és úri tisztességet.

— Köszönöm, kedves öcsém. Az én boldogságom akkor lesz teljes, ha azt, akit én választottam, ti is szeretni fogjátok. Ez úgy is lesz, hiszen Erzsí olyan kedves, jóságos és szerény. Mind megszeretitek, majd meglátod. Még azt is remélem, hogy anyánk nemkülönben megszereti. Az lesz az én életem legszebb ideje.

— Nem anyánkon fog múlni, — felelte Károly.

Imre ránézett, de lenyelte, amit mondani szeretett volna. Hogy ez a megjegyzés a pártember megjegyzése volt. Ezt nem az öccs mondta, hanem az anya. Mind-egy. Fő, hogy a nehezén túl vagyunk.

— Adjá Isten. Hát én akkor mennél hamarább szeretnék átköltözni Csesztvére, hogy ott leendő otthonomat rendbehozzam.

— Szabadságodban áll akármikor. Előbb azonban mégis át kell esned a későbbi osztályt előkészítő tárgyaláson. Ez ügyvéd nélkül és térképek nélkül nem megy. Ha úgy tetszik, bemegyek veled Gyarmatra, jelöld meg az időt. Pali öcsénk érdekeit anyámmal megtárgyaltuk, azt majd, ha füled lesz hozzá, kifejtendem.

— Igen jó! Mehetünk Gyarmatra akár holnap is. Csesztvére pedig átköltözöm mindjárt karácsony után, az ünnepeket még megvárom itthon.

— S mi szándékod az esküvővel?

— Nem tudom. Most várom Erzsi válaszát, amely nyilván más nem lehet, mint hogy beszéljek kedves szüleivel. Nekem tehát le kell majd mennem Biharba. De ezt hamarabb nem tehetem, mint hogy körülnéztem Csesztvén. S még a januári közgyűlésen fel akarok szólalni.

— Megbeszélted az alispánnal?

— Meg.

— Most már nagybátyád lesz. Remélem, megmutatja, mit tud.

Imre megint nem szólt semmit, pedig megint lett volna valami mondani valója. A közéleti tisztaságról, amely ellen ő nem óhajt véteni rokoni összeköttetésekkel. Neki csak az kell, amiben az elveknek szolgálhat. De nem akart erről beszélgetést kezdeni Károllyal, akinek már erős nézetei voltak a családi imperializmus szerepéről a megyei pártéletben.

Ebédig nem látta anyját, étkezésnél találkoztak. Nem is volt valami rossz hangulat. Mindenki óvatosan kerülte az olyan beszédtemákat, amelyek a levegőben lógó nagy esettel kapcsolatba kerülhetek volna. Szinte közömbös hétköznapi ebédnek látszott az egész. De hiába próbáltak mindnyájan könnyedeknek és természeteseknek látszani, mindenkinek nehéz volt a szíve.

S ettől fogva úgy jártak-keltek a házban Imre körül az ott lakók, mint valamely felbomlásához közelgő szerződés felei, akik a búcsú óráját türelemmel várják. Marie elutazott, de karácsonyra eljött, ott volt Nincsi is. Csak Palit tartotta Nyitrán az anyai száműzés. És karácsonykor ugyanilyen hangulat ült a családon. Kínos feszesség a társalgásban, kényszeredett tapintat, bizonyos nevek, idők, helyek említésének tojástáncszerű gondos elkerülése. Soha még ilyen zavartalanul és soha még ilyen kínosan nem folyt le a sztrigovai kastélyban a karácsony ünnepe.

Általában a boldogság mesebeli álmát csupa kí-

nos dolog vette körül. Az ügyvédi tárgyalás lezajlott, s ott a két fivér között nem merült fel ugyan semmi anyagi ellentét, de Imre, aki anyjával nem tárgyalhatott, itt kellett, hogy felvesse kérését: neki soron kívül pénz kell. Ötezer forintot kért, ennyiben számította ki szükségleteit az esküvő idejére. Károly közvetítésével jöttek-mentek a válaszok. Meglesz a pénz az esküvő előtt, csak idejekorán közölje a házasságkötés dátumát. Aztán mivel Erzsi válasza, amely pontosan megjött, csakugyan nem tartalmazott mást, mint az előrelátottat, Imrének számolnia kellett azzal, hogy elutazik Biharba háztüznézőbe. Ahhoz pedig útiköltség kellett. Anyjához nem akart még külön soron kívüli pénzkéréssel fordulni. Végiggondolta azokat, akik pénzével tartoztak. De vagy olyanok jutottak csak eszébe, akik már megadták a tartozást, vagy olyanok, akikhez egész biztosan hiába fordult volna. Csak egy adósa biztatott reménnyel: Szontagh Pali. Az jelentős baráti summával tartozott neki.

A lefolyt hetek alatt többször találkoztak, politikát és vármegyei életet a régi barátság bizalmas hangján beszéltek meg ezúttal is, de a lányról mélységesen hallgattak. Most azonban mégis csak szólni kellett. Félszegen, kényszeredetten adta tudtul a nagy hírt, élete legnagyobb hírét, barát a barátnak. Még szidta is magát titokban: miért ez a zavar, miért ez a nevetéses szemérem a jóbarát előtt, mi van itt leplezni, vagy szépíteni való?

— Ilát Palikám, nagy ujságom van, elveszem Erzsit.

Szontagh Pál nem lepődött meg. Nyilvánvalóan hallott már valamit harangozni és várta a hírt. De nem azt tette, amire a nőszülő pajtás oly éhes volt: nem tárta ujjongva ölelésre karjait. Hanem nyugodtan, a maga mérlegelő, de szókimondó módján ezt felelte:

— Nem tartom helyesnek, hogy elveszed. Ha sze-

relmes vagy belé, azt gondolom, le kellene győznöd a szerelmet. De ha ezt nem teszed és mégis elveszed, jól tudhatod, hogy nálam igazabb szívvel senki sem kíván téged boldognak látni.

— Nagyon köszönöm, Palikám. Igazán köszönöm. De miért nem tartod helyesnek?

— Mert én úgy látom, hogy nem vagytok egymáshoz valók. De lehet, hogy tévedek.

Hálás, megkönnyebbült mosoly köszönte meg ezt az utolsó mondatot. Imre úgy érezte, hogy rendben lesz minden. Áttértek a politikára, amelynek hullámai Pozsonyból eredvén, egyre szélesebb hullámokat vetettek: a diéta nyíltan kifejezte bizalmatlanságát a Bécsből irányított kormányzatnak. Érdekes és izgalmas téma volt, a két reformpárti nagy érdeklődéssel beszélte meg a januári közgyűlésen követendő álláspontot. Mikor azonban elváltak, Imre valami fonákot, valami nem rendjén lévő érzett. Kutatott magában egy darabig, míg végre ráeszmélt, hogy barátja magatartását hűvösnek, bajtársiatlannak találja, sőt egy kicsit rossz néven is veszi. Vállat vont. S pár nap múlva Sztregováról megírta a pénzügyekkel foglalkozó levelet: „Még egy fontos tárgyat kell megírnom. Nem kell mondanom millióm kiadásaimat, melyeket Csesztvére költözésem von maga után, úgy hogy kérni vagyok kénytelen, légy olly szíves és kis tartozásodat fizesd meg bizonyosan újév előtt. Igen szükséges volna, s ha nem tennéd meg, nagy zavarba hoznál. Kérésemet újítva és tellyesítését remélve vagyok igaz barátod, Madách Imre.” Mielőtt útjára bocsátotta volna a levelet, mégis meggondolta magát s hogy sorainak nem is szándékos ridegségén enyhítsen, hozzáírt még a levélhez egy utóiratot: „A fent írtat vagy küld el Sztregovára, vagy, mi sokkal kelemesb lesz, hozd el magad újév előtt, honnan együtt mehetünk Csesztvére vagy Szécsénybe. A többi közt újév után Szécsényben legalább egy hetet akarok tölteni.”

A pénz azonnal megjött. Szontagh Pali nem is várta meg a legközelebbi postát, hanem hajdújával Szécsényből Sztrégova felé igyekvő szekeres embert keresteteti, azzal küldte el. Imrét kicsit elfutotta a pirosság a tüntető pontosságra. Állandó elszámolásban voltak mindig, hol ő tartozott barátjának, hol az neki, Pali sokat kártyázott, gyakran jött hirtelen zavarba. Gazdag fiatalemberek közt, akik ilyen jó viszonyban vannak, ez természetes. Most történt első ízben, hogy egyikük tartozására emlékeztette a másikat.

— Eh! — mondta hangos bosszúsággal, pedig egyedül volt a szobában.

De a szerelem várvavárt teljesülése előtt gyülekező sok kényelmetlenségre vigasztalást adott a politika. Fráter Pál már tudott a regény egész eddigi folyásáról. Erzsi is megírta az alispánnénak. És volt egy délelőtt, mikor Imre bement az alispáni hivatalba, s Fráter mindkét kezét megszorítva, gyönyörködő boldogsággal nézett táblabírája szemébe.

— Igaz, amit hallok? Az a kislány írt valamit a feleségemnek.

— Igaz, — felelt Imre, itt is valami szemérmes kényszeredettséggel a harsogó öröm helyett, amin maga is csodálkozott, hiszen ezen a helyen igazán leplezetlenül örülhetett volna.

Az alispán azt sem tudta, hova ültesse leendő rokonát. Félbeszakíthatatlan himnusszal áradozott Erzsike egyéniségéről. És szüleiről, hogy milyen áldott, derék emberek azok. Aztán óvatosan puhatlódzni kezdett, mintha másról beszélne:

— Hát otthon mi ujság? Édesanyád öméltósága hogyan van?

— Köszönöm. Örül a fia boldogságának. Bár ezt a boldogságot nem fogja folyton közelből szemlélhetni, mert ha megházasodom, Csesztvére költözöm.

Az alispán homlokán ború futott keresztül. Ami Imre figyelmét nem kerülte el. Az alispánnak nem

tetszett Csesztve. Voltaképpen érthető, hiszen a húgát szívesebben látná a büszke sztregovai kastély asszonyának. De erről csak arca beszélt az alispánnak, szava nem.

— Csesztvére? Gyönyörű kis falu. Boldog fiataloknak való. Ugyan áruld el már a titkodat, kópé, mivel csavartad úgy el a fejét annak a kislánynak? Jól van no, ne pironkodj. Beszéljünk a közgyűlésről.

Beszéltek a közgyűlésről. Megtanakodták az erőviszonyokat, meghányták-vetették a lehetséges felszólalókat. Mikor lesz előnyösebb Imrének beszélni, kik előtt és kik után? Ez a figyelem járt volna neki az ellenzéki alispán részéről akkor is, ha nem szándékoztak volna összerokonosodni. A reformpártnak a fiatalok között Madách Imre volt legelső legénye. És ifjú szónokoknak ritkán kijáró csend fogadta, mikor a közgyűlésen rákerült a sor.

Mint mindig, most is lihegő, torokszorító lámpalázzal kezdte, de mint mindig, most is megtalálta gyorsan elektromos összeköttetését a terem figyelmével. Kedvvel beszélt, kellemesnek tudott hangjának örülve, s gyönyörködve abban az erőteljesen összefoglalt politikai hitvallásban, amelyet ezen a gyűlésen akart először programszerűen, teljes áttekin-tésében kifejteni. A haladás, a reformok pártjának magasra röppenő kiáltványául szánta ezt a beszédet, mintegy előszavául annak a közéleti tevékenységnek, amelyet a boldog házaselet nyugalmasában megüdü-lő szellem fog a legszebb és legnagyobb célokért kifejteni.

Miután a vármegye két követének leróttá a közgyűlés elismerését, rátért a jövőre:

— Tekintsük először is a kormányt, mint haladásunk egyik akadályát. A kormány már fogalmánál fogva is a státus akarátának többségéből folyó hatalom, mellynek magát a kevesebbség természetesen alája rendeli. Ha a kormány nem ezen az alapon nyug-

szik, ha a nemzet nagy többségével ellenkező elveket valló erő: akkor nem kormány többé, hanem a nemzetnek ellenséges tábor, mellyel örökös küzdelemben mindkét rész azon törekedend, hogy a küzdelemből minél többet foglaljon magának.

Úgy hallgatták a rendek ezt a merőben új hangot, hogy még tapsolni is elfelejtettek. Egyszerű, világos volt ez és tiszta munka, mint az egyszeregy. Szoktak itt beszédeket mondani ragyogó vitézkötés módjára, kacskaringós szóvirágokkal. Szoktak szószokolni a Tripartitum, az összes diéták részleteinek kábitó ismeretével, percekig tartó latin idézetek százaival zsúfolva a „pars“ és „titulus“ számainak pontos felsorolásával. Szoktak támadni is lendületes gorombasággal, párthévtől tájékozva, a mennydörgés ijesztő hangján. Taps jár ki mindezért. De az ilyen beszéd csodálkozást gerjeszt, ez olyan meggyőző, mint az olvasókönyv maga. Ennek feszült figyelem jár, nem taps.

— Nem kisebb gátja a sikernek törvényhozásunk belszerkezete. Természeténél fogva feltételezné a két-kamarai rendszer, hogy az alsóházban a nemzet minden érdeke és minden rendű lakosa képviseltessék. A felsőház pedig a nép elismert kapacitásaiból s jobbjaitól állván, ne oly szándékkal üljön ott: mindent elkövetni az alsóház kívánatainak meggátlására. Jelenleg az alsóház hogyan emelheti magát a nép szavának méltóságára, mikor csak egyetlen osztályt képvisel? S mindkét ház hogyan remélhet nyomósságot okainak, ha a nép érdekében szószokol, mikor tizenhárom millió helyett csak ötszáz ezret képvisel? Joggal kérdezhetnők: ki bízta meg őket a nemzet gondnokságával?

Vakmerő szavak, még az erősen ellenzéki Nógrádban is. De a szószok nem kímél semmit és senkit. Kifejti, hogy a közteherviselés elvének kívánósága immár vérré vált a nemzetben. Azonban kifejti,

hogy semmi magasztos kívánságból törvény soha nem lesz, míg a vármegyék megtartják a részletes követi utasítások hagyományát, hiszen így az országgyűlésen senki a másikat érvekkkel meg nem győzheti, s a törvény mindig két-három szavazattöbbség kínos eredménye. De nem kell megijedni, ez a szónok nem jakobinus mégsem. A francia forradalom eszméit olvasta fiatalkorában, de aztán Sréter Jánoshoz járt vármegyei iskolába. Nagy meglepetés: heve okos, tüze higgadt. Előre akar jutni, tehát megkerüli a falat, ahelyett, hogy fejfel nekimenne.

A szónok végül indítványt terjeszt be, hogy a közgyűlés szabja meg az ezentúl követendő általános elveket. Majd azokat a szereposztás szerint más haladóparti szónokok fogják javalni. Tudjuk, mik azok: felelős magyar kormány, népképviselő, köztelherviselés. Egyelőre ennél a szónoknál tartunk. Hány éves ez a politikus, aki köré embergyűrű tódul, hogy a hatalmas éljenzés közepette ölelgessék, kezét szorongassák, vállát veressék?

Mához két hétre lesz huszonkettő. De már holnap szeretne Biharba indulni, mert szerelmes valakibe, aki ezúttal nem volt itt a karzaton. Mégis nehéz szívvel indul, mert anyja áldása nélkül kél útra. Az anya sem volt itt a karzaton.

XXIV.

Tél van még, az egész világ csak fehér, meg fekete. A kis csesztvei parasztházak mélyen süppedtek a hóba, a patak befagyott, jégtől sikamos pallóján nem bátor-ságos átmenni. Az élet alszik, csak itt-ott kereng valami füstöcske a házak felett, mint a lélegzet, amely az alvót megkülönbözteti a halottól. Minden hang és minden mozdulat meglepetés ebben a hófehér néma-

ságban. Ha elsuhan egy varjú fekete foltja a fehérén, vagy a kanyarodónál nyikorogva felbukkan a semmi-ből egy ökörvonta trágyaszékér, olyan az, mintha a berámázott kép mozdulna meg.

Fent a domb vállán mozdulatlan szunnyad a behavazott kúria. Régimódi nemesi udvarház, alacsonyra épült, ablakai szűkek. Mögötte s oldalt vén fák sötét törzsei, alacsony bokrok fekete vázai mutatják a park helyét. Szűz a hó mindenütt, csak egy úton vezet keréknyom kifelé. Meg aztán amarra a kilapátolt gyalogösvény a templom felé, annak kicsiny tornya éppen idetckint a kúriára.

Ezernyolcszáznegyvenöt. Köröskörül mélyen hallgat a nógrádi tél.

Madách Imre, immáron nem sztregovai, hanem csesztvei lakós, úton van Csesztvéről Biharba. Hosszú az út, napokig tart. Több helyen meg kell hálni, az utak rettenetesen rosszak. Hála Istennek, számos útitárs teszi könnyebbé a lelkendező türelmetlenséget, amellyel a szerelmes repülni szeretne, de csak baktatni tud.

Első útitársa Matolcsy György. Újonnan szerződtetett ispánja az újonnan beköltözött csesztvei földesúrnak. Nemes család fia, de vagyontalan. Orvos akart lenni, félig-meddig el is végezte már a medikai tanulmányokat, de akkora szegénység szakadt családjára, hogy a studiumot abba kellett hagynia. Falusi fiú lévén, csak a gazdálkodásra gondolhatott diploma nélkül. Ha nem a saját birtokán, akkor a másén. Eddig a csalomjai birtokon ispánkodott. Imre most áthozta Csesztvére. Úriembernek számít. az urak tegeződnek vele. Derék, csendes, jóízű, szolgálatkész ember. Ő kíséri ifjú gazdáját háztűznézőbe.

A másik útitárs az elvonuló táj. A nyomorgó falvak jobbágynépe, a képtelen közlekedés, a száz meg száz évvel visszamaradt magyar vidék. Ez már Ázsia, amelynek halálos és bánatos mozdulatlansága, méla-

bús tehetetlensége az ájulat terpeszkedésével benyúlik ide Magyarország szívéig. A póstakocsi tótok közül indult és oláhok közé fog érkezni. De színmagyar vidékeken halad keresztül. A hosszú úton száz gondolat fogaskerekei kapaszkodnak össze a töprengő lélekben a fajta hivatásáról és végzetéről, de a felbukkanó kérdésekre éppen úgy nem akad felelet, mintha az egyes ember létének nagy titkát kérdenők: honnan, hova és miért?

És a harmadik útitárs Petőfi kötete. Nemrég jelent meg, minden olvasgató ember erről az új költőről beszél, aki az eddigi illedelmes irodalom ketrecéből úgy ugrott elé, mint valami zabolátlan oroszlán. Hangja a talajt rengeti, olyan erős, és mégis énekel. Némelyik verse, mint az őszibarack: a magyarság duzzadó íze mindent elöntve édesen csorog belőle. Másik verse titokzatos furulyaszó: vaksötét alföldi síkság pásztortüze mellől dudorássza a magyar paraszt évezredes sorát, és ősi voltának erejétől végigfut a hátakon a kéjes borzongás. Van verse, amely pünkösdi rózsza hahotázó pirosából kötött óriás bokrétának tetszik, tele a szerelem remegő harmatcseppjeivel. És van verse, amely döbbenetesen riaszt, mint lázadó trombitaszó, a tetszhalottak szemöket dörzsölve talpra ugranak: az ég alján pirkad a szabadság. És a kötet előszavában egy gondolat: a költészet nem úri mulatság, hanem templom, amelybe bocsorosan is be szabad lépni. Ez a mondat új tüzet gyújt az utasban, hirtelen ráeszmél valamire, amit a költészetből eddig nem tudva is tudott. Ami az erősen tűnődő fejben egyetlen ropanással egybeszakítja az irodalmi és politikai meggyőződés eddig külön élő eszméit. Hirtelen sok mindenre fáklyafénnyel világít rá az izgató új poéta, — mintha Lisznyay egyszer már említette volna Pozsonyban, — sok mindenre, ami eddig nem elég érthetően mutatkozott: a magyar nyelv a magyar nép nyelve, a nyelv a nemzet magyarsága, a magyarság a nemzeti létet

jelenti, ez a szabadságot, a szabadság pedig minden fajtának emberi jogait: íme, az erős és hív magyarság és a világszabadság elválaszthatatlan kapcsolata. Csak szabadon lehetsz magyar. Csak magyarul lehetsz szabad.

Magasan lebegő gondolatok, borzasztó utakon rázó utazás. Már Debrecen következik. Már Biharban járunk. Már feltűnnek Nagyvárad tornyai s a beérkező megbámulja a kéménysüveges, feketeszakállú pravoszláv pópát. És aztán az utolsó nekirugaszkodás: végig a Berettyó téli völgyén, míg a folyócska apró, befagyott csermellyé nem szűkül. Ez már Vámos-Lázár. Ez már Királyi. Ez már Tóti. Ott, ott... az a torony, az már Cséhtelek, a földi paradicsom székhelye, az öt világrész, sőt a naprendszer kozmikus középpontja.

A bérelt oláh szekér befordul egy udvarra. Kútágas, szalmába burkolt rózsatövek.

— Hahó, van itthon valaki?

Már nyílik a tornácra egy ajtó, a kutyaugatásra, szekérszajra kifutnak a háziak. Elül Erzsi, sebtiben vállára kerített hárász-kendővel, utána Fráter József, kezében hosszúszáru csibuk.

— Madách! — sikoltja Erzsi, aztán közeledtében zavartan megáll. Megállt az érkező is, ahogy leugrott a szekérről. Nézik egymást, a leány illő pironkodással és szemét közben a földre is szegezve néha, hogy megint felnézzen. A fiatalember átszellemült boldogsággal, mint akinek látomása van. De felrezzennek, hangos örömet hirdet a házigazda, Matolcsyt be kell mutatni, a szekérről oláh béres szedi le a cók mókot. A fáradt lovak fölött pára füstölög. Befe! befe! megfagyunk. Az érkezők lerakodnak a vendégszobában, aztán mennek a gazdához.

Bent lobog a tűz, az átfázott utasokat szilvóriummal kínálja Fráter. Átkozott erős pálinka, Imre csúnyán elkezd köhögni tőle. Meg is rémül rögtön, csak most ne okoskodják az egészség, szép dolog volna, ha

itt esnék ágynak és itt göthösködnék a lányosháznál. De nincs semmi baj, a köhögés elmúlik. És megindul a beszélgetés. Egyelőre csak úgy a part mellett. Imre részletesen elmondja csesztvei házát, apa és lánya úgy tesznek, mintha nem tudnák, miért költözött oda. Beszél gazdaságáról; ez a terve, az a terve. Mindenki tudja, hogy ezekbe a tervekbe már az új asszony is beleképzelte, de senki sem néz a másokra megértő pillantással.

Nagy fogolytartó a falusi február, nem lehet sehova menni. Különben sem lehetne mást csinálni, mint rokonokat látogatni, oda pedig nem illik még vinni a nógrádi fiatalembert, míg formálisan nem nyilatkozott. Bent kell ülni egész áldott nap a szobában. Még pedig folyton együtt, a fiatalok egy percre sem maradhatnak egyedül. Madách Imre beszélget, beszélget, de szórakozottan. Csak a leány termetére, egészséges vonalaira van sóvár figyelme, és szájára, amelyet megcsókolnia még nem lehetett.

Olykor kimegy Erzsi, mert háziasszonykodik. Anya nincs a háznál, a háztartást ő vezeti. Ilyenkor Imre úgy érzi magát, mintha világos szobából kivitték volna a lámpást. Magába merül, várja vissza a lányt. Fráter József és Matolcsy György politikáról beszélgetnek. Közteherviselésről.

Folyt a szó véghetetlenül, és Imre nem szólt közbe. Pedig semmit sem szeretett jobban, mint magyarázatni felfogását népszabadságról, okos gazdálkodásról, a felszabadított jobbágyság civilizálásában rejlő nemzeti erőforrásokról. Ha elkezdte otthon Nógrádban, egy félóránál nem adta alább. De most nem szólt. Csak a lányt várta vissza. S ha az visszajött, addig cserélt helyet különféle ürügyekkel, addig rukoltatta székét, addig közelítette remegő kezét a leány kezéhez, míg módját nem ejtette, hogy hozzáérjen. Csak egy pillanatig. Mert Erzsi rögtön elhúzódot kegyetlen szűziességében.

A leánykérés még első nap megtörtént. Erzsi ki-ment asztalt teríteni, Matolcsy pedig engedelmet kért, hogy a maga és gazdája holmiját a vendégszobában kirakja és elrendezze. Imre kettesben maradt az apával.

— Hát, kedves Józsi bátyám, talán nem éppen titok, hogy miért jöttem. Nyilvánítani akarom, ahogy illik, hogy mi Erzsikével szeretjük egymást és én szeretném őt nőmmé tenni. Ennélfogva bátorkodom kezét megkérni.

Fráter József nagy szemeket meresztett. Elkiáltotta magát:

— Erzsi te! Gyere csak!

Erzsi bejött. Ártatlanul kérdezte, hogy atyja ura mit parancsol. De látszott rajta, hogy résen van.

— Mit hallok én itt kedves Imre öcsémtől? Igaz ez? Láttam én már régen, hogy itt készül valami köztetek, de hogy már ennyire vagytok, kutyateringette, azt mégse hittem. Beszélj hát, szereted ezt a legényt?

Amit millió ilyen esetben millió lány csinál, azt csinálta Erzsi is. Felelet helyett odafutott apjához és ráborult. S az apa sem mondott olyat, ami már millió esetben elő ne fordult volna:

— No szépen vagyunk. Ennek a lánynak alaposan elforgattad a fejét, imposztor. Hát én csak annyit mondok, hogy életem legnagyobb áldozatát hozom, mikor a lányomtól megválok. De nekem az ő boldogsága a legfőbb. Én áldásomat adom rátok és csak azt mondom neked, Imre fiam, hogy úgy becsüld meg ezt a lányt, mint a szemed fényét, mert kincset kapsz benne.

Erzsi szemérmesen, félénken kezét nyújtotta a kérőnek. De mikor az félszegen és bátortalanul magához akarta vonni, ellenállott. Elvonta a kezét is. Kifutott a szobából és tovább terített. Áthallatszott, ahogy könnyed lépései megkoppantak a szőnyegtelen

deszkapallón. Imre élehetetlenül állt ott, nem tudta, leüljön-e, mit csináljon.

— Hát aztán édesanyáddal szóltál-e már a dologról? — kérdezte azonnal az apa.

— Hogyne, hogyne. Ő nagyon örül választásomnak és Erzsikének szerető anyja akar lenni.

— No az derék. Aztán mikor akarnád a lakodalmat?

— Mennél hamarabb.

— Hát persze, gondoltam. De voltaképpen minek is halogatni, ha már megfosztasz az életem egyetlen napsugarától, hát mit csináljak, vigyed.

Jött Matolcsy, másról beszéltek. Aztán a vacsora következett. És csak ezután jött az a várvavárt pillanat, mikor végre kettesben maradt Erzsivel. Az apa egy különös szarvasagancsot akart mutatni Matolcsynak s ezért átment vele a harmadik szobába. Imre nekirohant a leánynak.

— Nem, nem, eressen, az Isten szerelmére, meghallják.

— Bánom is én! Menyasszonyom. Erzsikém, egy csókot, mindenem, egyetlenem, drágám, egy csókot.

De az átölelt lány karjaiban meglepő erő lakott. Nyugodtan tolta el magától az éhes, reszkető embert.

— Még nem vagyok egészen a menyasszonya önnnek. Az én atyám már beleegyezett frigyünkbe. De az ön édesanyja még nem.

— Hogy mondhat ilyet? Persze, hogy beleegyezett. Már mindent elintéztem vele. Egy csókot, csak egyet, igazán...

— És ő mit mondott?

— Tudja meg, hogy mélyen meg volt indulva, még sírt is. Egy csókot, drága egyetlen mindenem, nagyon szépen kérem, igazán, hát nem hisz nekem?

— Én hiszek, de mindennek van formája. Édesanyja is nyilatkozzék nekem, mint atyám önnek. Addig az eljegyzésnek nincs illendő formája, hiszen ön

is ösmeri a szabályokat. Ön ítélne el leghamarabb, s joggal, ha nem tudnék érzéseimnek parancsolni, amíg muszáj.

Az érvek és könyörgések vitáját egy másik vita kísérte: a karoké. A férfi kapkodva, a vágy nyerseségében ragadta meg minduntalan a lány vállát. A lány pedig nyugodtan, szinte udvariasan, de konok erővel söpörte le magáról az ölelést.

— Hát nem csókol meg?

— Nekem is rosszul esik, hogy még nem szabad.

— Nem igaz. Kegyed engem nem szeret.

— De igen, szeretem, és becsülését nem akarom elveszteni.

Mit lehetne csinálni? Imre az izgalomtól lihegve, a dulakodástól fáradtan dobta magát a diványsarkába és egyik lábát haragosan vetette át a másikra. Ahogy hanyattdőlt vézna termetével, alig látszott más belőle, mint két hatalmas csizma, feljebb sűrű és kurta szőke szakáll, s még feljebb vadul fénylő két szeme. Erzsi is leült, távolabb egy székre és kedveskedve, forrón rápillantott. De ő a fejét rázta dacosan.

— Nem szeret.

A közeledők léptei hallatszottak. Többet nem is voltak aznap egyedül. S mikor végre nyugovóra tértek, és Imre a kis kúria egyetlen vendégszobájában magára maradt Matolcsyval, elkeseredetten kezdett vetközni. Nem így képzelte az első estét, amelyért annyit utazott. Fejfájást vetett okul, csak három-négy mondatot váltott arról, hogy a lánykérés megtörtént. És a sötétben órákig nem tudott elaludni.

Még két napig maradtak a vendégek Cséhtelken. Ezalatt többször adódott hasonló alkalom. Imre csökönyösen újra meg újra kezdte az ostromot az ölelésért és csókért, de Erzsi olyan szilárd maradt, mint a kőszikla. És ami Imrét a kétségbeesésbe kergette, az nem is annyira a megtagadott csók volt, hanem az a tapasztalat, hogy Erzsi ennyire nyugodt maradt. Arca

nem pirult bele a karok dulakodásába, válla nem remegett, szemében nem csillant meg a visszafojtott vágyakozás láza. Vagy nem szabad egy lánytól egy asszony hevét kívánni? Ő nem, ez nem így van. Hiszen fel tudta idézni emlékezetében Lujza arcát, aki lány volt maga is, finom és tartózkodó, de ha Imre szája közeledett hozzá, forró és remegő tűz csapott ki belőle. Ezt a tüzet akarta a vőlegény, ezt a szenvedélyes remegést, szerettetésének ezt a mennybe lendítő bizonyítékát. De hiába kezdte el az ostromot negyedszer is, ötödször is, Erzsi nyugodt maradt és kegyetlenül hajthatatlan.

— Nem szeret és el fog felejteni, — mondta panaszos diákhangján utolsó este, mikor egy sarokban ketten suttoghattak.

— Képzeld, — felelte Erzsi, — mindig önre fogok gondolni. És nekem nincs senkim, aki szerelmem ellen beszélne, mint önnek.

— Nekem? Kim van nekem olyan?

— A barátja. Szontagh Pali. Tudom jól, hogy ellenem van. Ő nem is titkolja. Elmondta fűnekfának, hogy rólam véleményét önnel közölte.

Imre megszeppenve hallgatott. Erre nem is válszolhatott hirtelenében, mert Erzsinek igaza volt. Szontagh Pali csakugyan elmondta több ismerősnek azt a beszélgetést, amelyben a jóbarát óva intette a szerelmest: Fráter Erzsi nem feleségnek való. Az ismerősök szaladtak Fráter Pálékhoz. Már akkor nyilvánvaló volt, hogy Erzsi az egészet megtudta. Most mit feleljen?

— Ne vegye komolyan, amit Szontagh Pali beszél. Az csak a bosszú szava. Hiszen ő is azzal kezdte, hogy szerelmes volt kegyedbe. Kegyed...

Itt Imre elhallgatott. Mondja, vagy ne mondja?

— Nos?

— Kegyed neki is adott olyan hajláncocskát.

A menyasszony egy pillanatnyi habozás nélkül rögtön felelt:

— Adtam, igen. De az nem az enyém volt, hanem Klári nénémé. Nekem úgy látszott, hogy az ön barátjának nem én tetszem, hanem a néném.

Imre hallgatott és merően nézte szerelmét. Igazat mondott most, vagy hazudott? Ha igazság, azonnal belátható: Szontagh Pali csakugyan dévajkodott egy kicsit Fráter Pálnéval. De ha hazugság, akkor briliáns hazugság. És akkor ez az Erzsi félelmes lény. Mi lakik benne, ki tudná azt megmondani? Szereti őt, vagy nem? S ebben a pillanatban Erzsi hirtelen mozdulattal lehelletszerűen megcirógatta vőlegénye arcát. Csak úgy, mint egy fuvalom, alig érintve. De ez a fuvalom csoda módján fújt el a szívből minden kételyt, minden tépelődést, csak a vágyat hagyta benne s azt még magasabb lánggá fújta: egy csókot, egy csókot...

Negyednap reggel elutazott Madách Imre ispánjával együtt. A csókot nem kapta meg. Mikor kocsijáról még egyszer visszanézett az elmaradó Cséhtelek apró házcsoportjára, vad haraggal átkozta magában a kegyetlen kedvest. De százszor jobban vágyott utána, mint mikor idejött.

XXV.

„Alsó-Sztregova, 1845. II. 25. Kedves Palim! Már elég régen írott két elmés leveledet csak alig kaptam kezeimbe. Más levél olly hosszú idő után el szokta vesztetni minden érdekét, mert becse hasonló a divatos keringő becséhez, melyet a nagy devalvátor (nem Dessewffy Emilt, hanem az időt értem) óriásilag silányít. Azonban a te leveleidben két maradandó becs rejlik, s ez: írója neve s a szép szerkezet, mellyel három hét múlva is gyönyörrel olvastatja azokat végig velem. Időm volt elmélkedni a sárban, csakhogy esz-

méim szárnyai nem tudtak kibontakozni a sárból. Készítettem ezen szónak „út“ philosophiai magyarázatát: az út t. i. olly kijelölt hely, mellyen mindenek közt legrosszabb járni. (Ez természetes csak a valódi magyar alföldi utakról értetődik.) És meg lőn előttem magyarázva, mért nem akar a nemes ember utat csinálni, mikor a parasztok által készíttetekben is már majd odavesz, s akkor mond egy hálaimát, ha a csinált útról szerencsésen kivergődik a gyepre. Láttam városkákat, mellyek felvilágosodást negélykedve, lámpákkal díszítik uccáikat, de olajra már nem maradt pénzek, és gondolám: csak nem-é az országot parodizálják, melly olly cifra lámpákat csináltat s olaja nincs? Láttam megyét, hol a nyelvek élesek, mint a kard, az elmék tompák, mint a töke, hol cifra szónoklatokat hallhat szabadságról s közbiztonságról az, ki szerencsés a székvárosig meglopatlanul s betöretlen fővel eljutni. Láttam megyét, hol a kalodák eltörülvék, a botozás kora lejárt, a megyei rendszer valódi Hectoroktól védetik, a népképviselőt hangoztatik, s a gyűlési relatiókból gondolnál: ott a magyar eldoradó, — és meglehet, ott is van, hisz a magyar fűszer szalma, a magyar gyorskocsit ökrök vontatják, a magyar eldoradó is talán Bihar.“

Írta még tovább a levelet, de pletykáról, Erzsiről, csókolatlan maradt csókról semmit. Valami zavart szemérem visszatartotta, hogy másról, mint politikai témáikról, írjon neki.

Sztregován volt, nem Csesztvén. Ide jött vissza, mert Erzsi aggodalmát el kellett oszlatnia. Nem tudta még, hogyan csinálja, mire veszi rá anyját, mit fog követelni tőle, csak azt tudta, hogy a lány kell neki.

De mikor beköszöntött Sztregovára, csődöt mondott bátorsága is, tudománya is. Nem mert anyjával szemtől-szemben Erzsiről beszélni, de ha mert volna is, nem tudta volna, mit beszéljen vele. A lány bizonyítékot követelt tőle mindenféle társadalmi formák

ürügye alatt, hogy anyja áldását adja rájuk. Hiába törte a fejét, nem tudta, hogy kezdjen hozzá. Végül is a tanácstalan emberek ősi módjához, a halasztáshoz folyamodott. Írt menyasszonyának, hogy szerencsésen megérkezett ekkor meg ekkor, imádja menyasszonyát, s alig várja, hogy feleségének nevezhesse, így vannak vele hozzátartozói is. „Jó anyám, ismétlem, könnyezett, midőn szent tervemet néki tudtára adtam, s legtisztább lelkű nővérem, a jó Marie, örömkönyeket sirt szintén.“ Hosszú, hosszú levél volt, mint az olyan ember beszéde, aki azért bőbeszédű, mert kerülnie kell a lényegét.

De Erzsi nem kerülgette a lényegét. Ezt válaszolta: „Bájtellyes levelét megkaptam. Kedves sorai számosak, de engem mégis gyanúsá tesz, hazaérkezési napját bár meg írja de melete agodalmamat nyugtató szokat nem tesz hosszú útjokról, egy van levelében mi minden edigi lelkem agodalmára írul szolgál, ha valóban Kedves Annya könnyeit édes könyeknek mondhatnánk testvériével együtt. Kedves Mari testvére barátságáról akar meggyőztetni azt igen könnyűen elhinni hogy oly jó lélektől csak jóságot azt is érdemen felülit lehet várni. Kérésem tsak egy önhöz hogy őszinte légyen irányomban írja meg olly őszintén reám nézve a kellemetlent is.“

Mit csináljon, mit csináljon? Ezt a lányt nem lehet elbolondítani. Ez érzi, hogy itt valami nincs rendben, aztán meg szerénysége, sőt alázata alatt konok büszkeség lakik: csökönyösen ragaszkodik hozzá, hogy a kamarásné közeledő lépést tegyen feléje, miután egész Nógrád eleget beszélt, hogy özvegy Madáchné úton-útfélen elég fitymálóan nyilatkozik az alispán húgáról.

Imre tünődés közben nagyot vágott maga elé az íróasztalra. Lesz, ami lesz. Csengetett az inasnak.

— Kéretem Károly urat, ha itthon van.

Jött Károly úr, az istállók végéből került elé.

— Itt vagyok, Imre, parancsolj velem.

Imre először elolvastatta öccsével az Erzsí levelét, aztán ezt mondta:

— Ha ezt a lányt nem vehetem el, belepusztulok. Itt okvetlenül szükség van rá, hogy amint illik is, anyám egy pár sort írjon Erzsinek. Én anyánkkal nem kezdek erről alkudozni, mert annak igen kínos beszélgetés lenne a vége. Téged kérlek a családi béke érdekében, vállald a közvetítést, és mondd meg neki, hogy ha ezt a levelet meg nem írja, én szavamra mondom: végzek magammal.

— Fölösleges, hogy így felindulj. Én beszéltem házasságodról anyánkkal, ismerem felfogását, ő azt a levelet egész biztosan meg fogja írni.

— Gondolod?

— Meggyőződése.

Károly rögtön ment is a megbízatást teljesíteni. Elég hamar elvégezte. Dél felé már jött a levéllel. Imre mohón csapott az írásra. „Kedves leányom! Anyai szívemnek egyetlen hév vágya szeretett kedves fiamat boldognak tudnom. Választására, bárki legyen is az, áldásomat adni nem késlekedem, mert bízom és hiszem, hogy őt boldoggá tenned legg főbb ügyekezeted leend. Hozzámi gyermeki ragaszkodásodat én tellyes mértékben mindég viszonzandom.” A többi udvarias üdvözlés és formáság. Aláírás: „leendő anyád Madách Imréné Maithényi Anna.”

— Ez különös, — nézett fel a levélből Imre, — hát így megpuhult?

— Nincs itt szó semmi megpuhulásról. Anyánknak meggyőződése, hogy rosszul választottál, de vissza nem tarthat. Ha pedig így van, fölösleges komédiákat nem akar csinálni. Ezt már a multkor is megmondta. De ha nem veszed rossznéven, figyelmeztetek valamire. Azt a reverzális-dolgot okvetlen intézd el.

Imre felszisszent és a térdére csapott. Ez teljesen

kiment az eszéből. A cséhtelki három nap alatt egyszer sem gondolt erre. Fráterék pedig nem említették. Ejnye, ejnye, ezt csakugyan rendbe kell hozni. Nem éppen kellemes kérdés, de túl kell esni rajta. De hiszen van még idő. Egyelőre ez a levél a fontos. A diadal. Most már nem szólhat Erzsi semmit. S ha megint találkoznak, nem lesz több ürügye megtagadni magát az ölelő vőlegényi karoktól. Ó, de mikor lesz az? Egyelőre csak a levél siethet Cséhtelekre a szerelmes helyett. S onnan csak válasz jöhet egyelőre a menyasszony helyett.

„Felhossa levelében, édes Madách, hogyan bírtam három nap titkolni szerelmemet? Igen, de valóban ön engemet nem értet meg! azt mondtam, hogy a világi előítéleteket és gátakat ha ütközetbe jönne szerelmemmel, nem bírnék áldozni, de szerelmet dobnék el, nem véli ezt áldozatnak? de mi nekem egész világom, mint önnek Kedves Szülője és rokonai és atyám szeretet rokonaim? ha kedvesei nem méltányoltak volna, akkor igen szerelmemet áldoztam volna fel, de etül meg mente az égl vagy tsak ön kimondhatlan szerelmének köszönhetem, bár ha nem szívekből ered is? Ez fájna, feldúlná keblemet, mert önt végtelenül akar-nám boldogítani; ekor hijában volna törekvésem boldogítására, én ily igénytelen lény hogy bírnám azok magasztos lelkeiket méltánlásra bírni? ezt nem akarom hinni, — Kedves Anyja levele következtében, mely őrangyalomúl szolgál, minden szava félelmem meg vigasztalója, Istenem agy erőt csekély lényemnek, hogy méltó tagja leheseek csalágyának, Isten önnel forron érző Erzsiye.“

Különös háborgást kelt az olyan embernek olvasni ezt a levelet, aki igen eszes, de igen szerelmes. Esze és szerelme mondatokon, szavakon, sorok közt észrevett részleteken vitatkoznak. Esze ezt mondja: nem látod a gúnyt abban, hogy családodat magasztos lelkeknek nevezi, érthetően nagyképű, gögös népség-

nek mondva így őket? Szerelme felel: nem, nem, ő nem ilyen malíciózus, ez a szerénység valódi, hiszen mindig ilyen alázatosnak mutatkozott. Esze továbbfurdalja: hiszen ez a lány virágnyelven most is tudtadra adja, hogy anyád levelét kicsikart és nem szívből jövő levélnek tekinti, hát ennek már semmi sem elég? Szerelme felel: ugyan, szó sincs róla, fiatal lány ő, aki boldog akar lenni és rettegett mindeddig attól, hogy családi boldogságát a Madách-familia ellenséges magatartása fel fogja borítani. Esze kínozza: micsoda szerelem az, amelyet saját bevallása szerint azonnal hajlandó lett volna előítéleteknek feláldozni? Szerelme csillapítja: az nem úgy van, a leány büszke, és ez csak szép jellemvonás benne, azonkívül biztosan nagyon szenvedett volna. Szól az ész: ügyes kis nő ez, szívós, ravasz, célozgató, a húrt a lehetőségig feszítő, a szerelmes férfit céltudatosan ingerlő. Szól a szerelem: nem igaz, nem igaz, gyalázatos dolog ilyeneket gondolni, Erzsí kedves, jószágos, okos, szerénységében is büszke, szerelmében is tartózkodó és szűzies.

Így vitatkozik a szerelem az ésszel. És melyik győz? Amelyiknek erősebb fegyverei vannak. Márpedig a szerelemnek van egy érve, amely minden vitát eldönt: ha nem bízol benne, hagyd ott. Ott tudod hagyni, hogy szája, ölelése másé legyen? Magad elé tudod képzelni azt a képet, mikor egy másik férfi feje lassan föléje hajlik, s ő behúnyja a szemét?

A vőlegény kínzottan felnyög, foga megcsikordul. Nem, nem, ezt nem lehetne elviselni. Leül levelet írni, hevesen, túláradóan, szenvedélyesen, most már tegezve. És mint az eszelős ember, csókolja meg a választ: „Édes Imrém! Leveled örömmel vettem, melyben a kedves Te névvel szólítasz.” És a vége: „Szeretel Mari testvéreDET tisztelem, vagyok szerető Erzsíd.” Csodálatos és ujjongó öröm ez a tegezés. Csak legálább szívesebben írna levelet az imádott jegyes. Fájdalmas kis csalódás, hogy valósággal retteg a levél-

írástól. Mindig alkuszik, hogy ne kelljen minden levélre válaszolnia, csak minden harmadikra. És Imre se írjon olyan sűrűn, mert akkor az ilyen ritkított válaszok is sűrűbben következnek egymás után. Ez már fáj. Hát nem öröm neki levelet írni a szerelmeshez? Ez még a kisebbik baj volna. Erzsi nem jól ír, minden szava csupa íráshiba, mondatai zavarosak és néha értelmetlenül összebonyolódnak. Az örök női hiúságnak el kell nézni, hogy vonakodik attól, amiben alsórendűnek érzi magát. De sokallja vőlegénye leveleit csak azért, mert minden harmadikra válaszolni kell? Sőt van egy még ennél is nagyobb baj. Ez már aztán igazán mélyre dőf és égetően gyötör. Mert legutóbbi levelében például ez olvasható: „Kérdezed, hogyan mulattam magam Józsefnapkor csak azt mondhatom: minden mint egy gép, minden érzés nélkül tűnt fel előttem, élvezeteim csak külsőképen voltak, mert lelkem körödben volt, tudalmad nélkül veled társalkodott de mégis mindezek melet jól mulattam magamat bár ha nem valódiilag csak kézbeletben voltam veled is és még van egy mi elő mozdítója volt jó mulatásomnak, ez a hangászat volt mi elő varázsolt a multakat, mire én oly jó emlékezek vissza nem hinné az ember tsak egy kedves keringő a mult időből mennyi boldog órát ad hallásával.“ Itt van a nagy baj. Mert ez a levélrészlet könnyed, bájos, kedves, valósággal illatozik benne az átélés őszintesége, ezen a részen látszik, hogy kedvvel írta. Tehát mihelyt szívéből ír, mindjárt könnyedén tud írni. De akkor minek a jele az, hogy máskülönben olyan nehézkes, olyan kiagyalt, olyan ügyetlenül körmondatos? Nem őszinte olyankor? Meg kell bolondulni az ilyen tépelődésekben.

És mint ahogy a szegény embert még az ág is húzza, a lelki nyomorgóra sem csak egy helyről jönnek a csapások. Kitört a baj Szontagh Palival is. Ahogy régi, hallgatólagos megállapodásukat megtör-

ték és mégis csak beszélni kezdett végre Erzsiről, azonnal kalamitás lett belőle. A csesztvei kúria beosztásáról kezdtek voltaképpen beszélni: hol lesz az ebédlő, hol az ő szobája, hol az Erzsí szobája. Kedves, aranyos, idillikus élet lesz. Imre nekilendülve szavalt jövődő boldogságáról, mintha csak hangosan verset költött volna. Maga elé nézett ábrándosan a semmibe és saját érzéseitől meghatva csak beszélt, beszélt. Közben odapillantott a hallgató barát arcára és fagyos döbbenet futott rajta keresztül: Szontagh Pali irónikusan, lenézően mosolygott. Már nem ért rá ezt a mosolyt arcáról eltüntetni, mikor Imre odanézett.

Kényes csend támadt, Imre ábrándos mondata kettévágva állott a levegőben. A rajtakapott Szontagh zavarba jött egy kicsit. Akkor Imre legyintett egyet és így szólt:

— Nem érthetjük mi egymást soha. Benned nincsen semmi poézis.

— Bennem? — horkant fel Szontagh, mert most már ő volt megsértve. Igen hiú volt arra, hogy irodalommal is foglalkozik.

— Benned. Mi nem érthetjük egymást.

Egy darabig feszes hangulatban, kényszeredett, meg-megakadó társalgásban még együttmaradtak, aztán a jóbarát szokatlanul hamar befogatott és elment. Két nap múlva levél jött tőle. Hosszú, kemény, vádoló, szemrehányó levél, akár szakításra is kész. Így végződött: „Ezek után szeretném tudni, barátom vagy-e, avagy nem.”

A szerelmi gyötrődései által kínozott vőlegény idegesen és türelmetlenül nyúlt a lúdtoll után, hogy válasszon. Most akarja elhagyni ez is, most, mikor a legnagyobb szüksége volna támaszra, vigaszra, társi megértésre?

A szerelem démona kínozza Madách Imrét, közben anyja közé s közéje a fagyos némaság és soha el nem

intéző sértődöttség merev fala épült, és most az egyetlen enyhülés kapuja is bezárul: Szontagh Pállal csakugyan nem közölheti gyötrelmeit. Mi baj jöhet még a szerelmi kínszenvedés és mardosó vágy e társtalan-ságában? Most már több ütest igazán nem eszelhet ki a sors.

De igen, a sors ilyenkor mindig kieszel még valamit. Imre egy tavaszi délután a csesztvei parkban járkált és a fákat vizsgálgatta, mert a parkot rendezni akarta jövőre. Hogy szép, lombos utakon sétálhasson majd Erzsivel a kettes beszélgetések sóvárogva várt, boldog óráin. Egyszer csak megszédült és csodálkozva kapaszkodott egy tölgy derekába. Mi van vele? Hevesen köhögni kezdett, száját forró és sós meleg öntötte el. Aléltan nyúlt el a fa alatt.

Ugy vitte be két ember a szobájába. Ágyba fektették, sürögtek-forogtak körülötte. Kérdezték, mit parancsol, küldjenek-e Gyarmatra orvosért? Ő fáradtan legyintett. A közeli esküvő édes lidérce hirtelen messzire illant előle. Tudta, hogy az ilyen véres rohamok után hetekig tart, míg felépül. Üveges szemű tekintettel nézett a mennyezetre és kettényilott hálóinge résén féltően tette rá forró tenyerét a horpadt mellkasra.

Aztán hirtelen dühvel ökölbe kapta kezét és durván mellbe ütötte magát. Legszívesebben kést ütött volna testébe, a lélek girhes, göthös, hitvány és méltatlan edényébe.

XXVI.

Az egyszerre ütött sebek egyszerre kezdenek gyógyulni.

A lenézett fizikum, mintha elszégyelte volna magát, rohanó tempóban erősödött. Gyógyítani nem volt mivel, az orvos csak a vállát vonogatta.

— Tüdőbetegség, nem tudunk vele mit csinálni. Vagy meggyógyul magától, vagy nem. Orvosságát nem ösmerjük.

Imre megpróbálta a savó-kúrát. De útálta a savó ízét, az egészet hamar abbahagyta. A négy fal börtönében üldögélni pedig nem volt kedve. Nem törődött szellővel-széllel, kifeküdt a levegőre. Eljött a május, a csesztvei völgy megtelt mozgással, zsendüléssel, mádárscicsergéssel, tavaszi izgalommal. S ahogy a nap végigaranylott rajta a rigófütytös délelőttökön, úgy sugározta be a lábadozó beteg egész világát a hír: Erzsiek jönnek. Úgy határoztak, hogy a pünkösdi ünnepekre már feljönnek Nógrádba, meglátogatják Csesztvét is, Sztrégovát is, aztán letelepszének az alispán csécei házánál, hogy ott, mihelyt Imre meggyógyul, megtartsák az esküvőt.

A vőlegény azonban egyelőre ágyban feküdt. Onnan írta nagy ügyel-bajjal türelmetlen szerelmét, mohó várakozását a jegyesnek. Ágyát kitették a ház elé, ha nem esett az eső. Órák hosszat tűnődött itt vágyában és töprengéseiben senyvedve, szórakozott pillantással kísérte a kergetődző pillangó-párt, vagy hallgatta a parkban dolgozó harkály kopácsolását. Néha mókust látott illanni a vén fák lombrejtekeiben, az is elfoglalta jó ideig, amíg figyelte, hol bukkan fel megint a fürge kis vörösbarna test. Vagy oldalt fordult az ágyon és bámulta a hangyák élete folyását, amelyek ki tudja, milyen távoli bolyból vándoroltak ide az ágy mellé hullatott kenyérmorzsák hírére. Ha mindezt elúnta, könyvért nyúlt és olvasott. Néha jött Matolcsy György és referált a gazdaság dolgairól. A pajtáról, amelyet ki kellene tatarozni, s erre igen jó volna a felső szőlőben összeomlott régi présház faanyaga. Meg a sarjú, meg a kocsis csizmafejelése, meg a tehén, amelyet el kellene adni, mert rúgós.

De harkály, présház, könyv, pillangó mind csak

a lélek felszínén uszkáltak. A mélyben egyetlen eszme lakott: a várakozás. Mikor jön Erzsi válasza.

Nem a válasz jött, hanem ő maga. Gyönyörű májusi délután fordult be a kocsi a csesztvei udvarra, Fráter Józsi ugrott le róla s egy tündéri fehérruhás lányalakot segített le róla. A beleg vőlegény meg sem mozdult, mikor megismerte, csak a szemét húnnya be, Mint aki nem bírja, hogy a napba néz.

— Szent Isten, Imre, ön fekszik? Ezt nem írta. Csak azt, hogy nincs jól.

— Ön?

— Csak azt írtad, hogy nem vagy jól.

— Most már sokkal jobban vagyok. Ha így halad, egy-két hét múlva mehetek zsákot hordani. Erzsikém, drágaságom, mindenem, mikor jöttetek? Isten hozott, kedves apám.

— Tegnap. Még ki sem pihentük magunkat, de én már nagyon türelmetlen voltam. Most itt maradunk alkonyatig, estére bemegyünk Gyarmatra, holnap pedig Sztregovára akarunk menni. Ó, Istenem, de hiszen úgy terveztük, hogy önnel... hogy veled...

Cselédek jönnek-mennek, székeket hoznak az ágy mellé. Kint a konyhán összesúgnak: ez lesz az asszonyunk.

— Anyám tudja, hogy fekszem. Már volt is itt Károly öcsémmel. Erzsikém, angyalom, mindenem... hé, te fiú, szaladjatok csak gyorsan az ispán úrért, lement a paphoz. Erzsikém, drágaságom...

Két kéz fogja egymást. Erzsi egészen más, mint volt. Fenntartás nélkül néz a szerelmes szemekbe, mélyen, igent pillantva. A kéz szorítását azonnal viszonozza. És milyen friss, milyen egészséges, milyen boldítóan kíváncsi, ahogy itt ül a betegágy mellett. Csak már jönné Matolcsy, hogy szóval tartaná és elvinné az apát.

— Erzsikém, én felkelek, megmutatom a mi kedves kis otthonunkat.

— Hohó, vissza csak szépen, azt már nem engedem. Meg tudom én azt nézni magam is. Édesapám, maradjon itt egy kicsit Imre mellett, én végignézek a házban. A házamban.

Édes, gyerekeskedő mosoly az utolsó szóhoz. Erzsí belibben a házba. A férfiak együttmaradnak.

— Ejnye, ejnye, éde; fiam, hogy ennek a betegségnek is most kellett jönni.

— Már múlik, nem baj. Nagyon köszönöm, hogy olyan szíves voltál a reverzális dolgában...

— Nem, nem, szíves nem voltam. Nem szívesen tettem, ha első szóra is. Mindent elvesztek tük mitőlünk, pápisták, szegény gályaraboktól. Most már az unokám vallását is elveszitek tőlem. De hát ne mondjátok, hogy vadember vagyok. Ami pedig, édes fiam, a móringlevelet illeti...

— Nem, erről nem akarok beszélni. Elveszem én Erzsit egy szál szoknyában is.

— No, annál többje lesz. Cséhtelek igen szép birtok, szerezzetek én ahhoz többet furtom-furt. Négy éve vagyok ott még csak, eddig nem lehetett. De ha majd két gyerekem közt az osztályt megcsinálom, Béla fiam majd megváltja a feleséged részét. Akkorra már annyi lesz az, fiam, hogy a Madách-vagyon mellett sem kell szégyenkezni. Jelenben az Erzsí holmija rendben lesz, én ugyan nem sokat értek hozzá, de Klári ángyom majd utána néz. Meg aztán...

— Nem, kedves apám, nagyon kérlek, hagyjuk ezt. Ne késztesd pirulnom, beszéljünk másról. Mi van odalent Biharban?

— Mindenki nagyra van a magyar iparral. Mióta híre ment a Deák Ferenc szentgróti beszédének, iparpártoló lett az egész vármegye. Minden sarokban gyárat akarnak alapítani, de eddig még egyet sem alapítottak.

— Úgy van ez nálunk is, az ipar most a nagy szó. De nálunk történik is egymás. Mi már tavaly

kezdjük a mozgást, Védegyletkor. Nálunk már szenet kezd bányászni egy német, valami Morsbrugger nevezetű Salgótarjánban. Az elején kinevették, de egyre több szenet talál. Üveggyárunk már régen van. Losoncon most alakul egy bőrgyár, jövőre meg takarékpénztárat akarnak alapítani, talán abból is lesz valami. Mozog a dolog. Hiszen csak kezdődjék a rendes kerékvágásban az én végleges életem, majd én is feltűröm az ingemujját.

A végleges élet jelöltje most lépett ki a házból. Ragyogó arccal.

— Imrém, hiszen itt teljesen készen van minden, ide nem kell semmi!

— De kell. A legfontosabb. Asszony. Madách Imréné.

— Jaj, te ilyen újmódisan mondd. Én a régi módon jobb szeretem. Úgy is fogom írni: Madách Imrenő. Úgy szebb. De azt hiszem, jó sokáig el fogom még téveszteni az aláírást. Biztosan eff betűvel fogom kezdeni.

Az apa jókedvűen közbeszólt:

— Ugyan ne affektálj már, hiszen egész árkus papirokat találtam otthon, telisded tele voltak írva, hogy azt mondja, alsó-sztregovai és kiskelecsényi Madách Imrenő, született ippi, érkeserűi és rogozi Fráter Erzsébet. De még milyen cikornyásan!

— Ugyan, édesapám, mindent kifecseg, igazán. Imrém, drágám, milyen édes az a zöld garnitúra, ki nem tudom mondani. Meg a fehér függönyök. Meg az a színes-fekete teppich. Minden, minden. Én... én itt szeretnék maradni máris.

— Nono, — nevetett az apa, — abba már nehezen mennék bele. Ni csak, ni, ki jön ott, hisz ez Matolcsy Gyurka.

Az bizony, Matolcsy jött a faluból, lihegve, mert sietett felfelé a meredek kaptatón a nagy ujságra. Hangos a viszontlátás, második szavuk, hogy volt-e

eső, itt is hull-e a disznó, és itt is olyan rettenetes sok-e a cserebogár az idén. Már viszi is Matolcsy a vendéget, hogy legalább a belsőséget megmutassa neki, ha már az idő hijján a birtokon nem kocsizhatnak körül. Az ágybanfekvő szerelmes feszülten nézi őket, pillantása szinte tolná a távozók hátát, hogy azok mennél hamarább eltűnjenek. S ahogy a ház oldalán befordulnak, már meg is ragadja az ara kezét.

— Nem, Imrém, Isten őrizz, hiszen a cselédek járnak-kelnek.

— Majd elküldöm valamennyit, ha ez nyugtalanít. Vagy bevitetem az ágyat, az még jobb lesz. Csak egyet! Egyetlenegyet!

— Nem, az Isten szerelmére, az feltűnő, nem, ki-sülne a szemem szégyeltemben.

A beteg hangja rekedtre válik, szeme egészen vad.

— Erzsí, én hónapok óta várok. Ha most meg nem csókolhatlak, én nem tudom, mit csinálok.

A leány megijedt a férfi kifejezésétől. Gyorsan körülnéz, sehol senki. Le akar hajolni a lázasszemű archoz, amely viaszsárga izgalommal várja. És ebben a pillanatban vidám, hangos beszélgetés. Erzsí visszarebben. A beteg olyan ábrázatot vág, mintha gyilkolni szeretne. Káromkodást morzsol foga között; a falu másik birtokosa jön látogatóba: Maithényi Pali. Biztosan hallotta, kik vannak itt, a kíváncsiság hozta ide. Nyájas üdvözlések között leül, vidám és fesztelen, fogalma sincs, hogy mit zavart meg.

Leül, társalgást kezd, nem mozdul. Imre elkeseredetten szenved. A vendéget nem küldheti el, elég szégyen, hogy annak nincs magához való tapintata. Láthatná, hogy jegyeseknek, akik hónapok óta nem látták egymást, beszél-nivalójuk volna. Csak egy félóra múlva veszi észre Maithényi Pali az Imre arcán, mintha ő itt most felesleges volna. Fel is kél, kezd is készülődni, de akkor már Fráter Józsi és Matolcsy jönnek vissza a templom felől. Maithényi Pali marad.

Két cseléd terített asztalt cipel. Kint lesz az úzsonna az udvaron, itt a beteg mellett. A beteg pedig szeretné magát pofonütni. Eszébe juthatott volna megparancsolni, hogy bent terítsenek, akkor Erzsit kint tarthatta volna egy kicsit maga mellett és végre, végre, végre magához szoríthatta volna a leányt, ajkára szoríthatta volna ajkát, ha csak egy percre is. De most már mindennek vége. A társaság elhelyezkedett, már falatoznak, Erzsi szorgosan és buzgón ad maga enni vőlegényének. Sovány kis vigasztalás, hogy kezük folyton összeér, amint lehet, a két szempár folyton egymást keresi. Alkonyatkor bizony szedelőzködnek Fráterék. A beteg a búcsúzás hosszú ceremóniája alatt mohón várja azt a pillanatot, mikor Erzsi fel száll a kocsiba, hogy éhes szemmel elkapja a gyönyörű bokák egy kilátszó villanását. De hiába. Erzsi a másik oldalról száll fel. Kendőlobogtatva intget vissza, a kocsi kigördül az udvarról, a vőlegény ottmaradt pihegve az ágyon, olyan érzéssel, mintha mindenéből kifosztották volna.

A következő levél Csécséről jön már. Még mindig beteg a kedves? Pedig azt hitték, hogy most már betoppan, hiszen úgy ígérte. „Kedvesem az egész nap keblem minden távol levő kotsi zörgésre elveszté fájdalmát, örömmel néztem nyugott felé hogy még messze meg pillantsam boldogítómat, de hasztalan néztem, anyiszor fájób lett sebe keblemnek, mint a tűsz mely ki akar aludni olajat öntesz rá ismét fellobban.“

Most már sokkal jobban van a földesúr. Hírt kapott Sztregováról, hogy Fráterék ottani látogatása minden baj nélkül folyt le. Anyja méltóságteljesen, hidegen, de udvariasan fogadta őket, Fráter Józsit nászsuramnak szólította, Erzsit kedves lányomnak. Közömbös dolgokról beszélgettek, még Imre betegségét is csak röviden érintették, nehogy valami óvatlan megjegyzés bajt támasszon. Most már lehet remélni,

hogy anyós és menyje idők folyamán összeszoknak. Erzsi majd igyekezni fog, az anya pedig mégis csak nagyon szereti a fiát, rendben lesz itt minden, ő be szép az élet. Már fel is kelt az ágyból, ha a jó Isten is úgy akarja, pár hét múlva lakodalom. És a felderülő jövőben két levél enged még boldogabban hinni.

Erzsi és Szontagh Pali találkoztak Gyarmaton. Vélelleni jöttek együvé. Elég soká beszélgettek. Feszült idegenséggel kezdték, s mondhatni: megbékélt jóbarátok gyanánt váltak el. Ezt a hírt nemcsak Matolcsy hozta, hanem mindkét szereplő levele is megerősíti. Erzsi ezt írja: „Napról-napra reméllék, de már keblemben remény helyett a legnagyobb agodalom tűnt fel, most egy kis enyhülést nyert Barátod által ki a napokban látot, kedvesem hogy már fel keltél az ágyból hid meg hogy még egy hetet ki nem álnék hogy ne lásalak.“ Szontagh Pali ezt írja: „Megvallom, megdobogtatta baráti szívemet azon valódi boldogság, melly artzán tükröződött, midőn javulásodnak hírét töllem vette, én most már csak egyet tudok, azon véghetetlen szeretetet, mellyel boldogságtokat kívánem.“ Ujjongva megy a válasz a mégis csak egyetlen, igazi barátnak; „Nektárt nyújtott szenvedő lelkemnek a sors, és az edény méltó volt hozzá: Te. Ez volt első leveled, mellyen jobban megörültem, mint magadon. Korán viszontlátás reményéig ölel barátod, ki az egész világot szeretné szívéhez ölelni.“

Június végén Imre egy reggel úgy kelt fel, hogy egészséges. Korán befogatott, ment Sztregovára. Ott hosszú beszélgetése volt anyjával. Már tudtak egymással nyugodtan diskurálni, ha nem is a lényegről, de annak részleteiről. A házasulandó táblabíró hosszú listát tartott maga előtt, onnan olvasta le az egyes tárgyakat, amelyeket már régóta feljegyezgetett magának Csesztvén. Anyja tanácsa, anyja segítsége, anyja útbaigazítása kellett mindenhez. Maga nem értett ház-

tartáshoz, Erzsivel pedig, aki a csesztvei házat még nem ismerte, hiába beszélt volna meg bármit is. Istállólámpától kezdve ruhafogasig, régi folyóiratoktól kezdve szobalány béréig csak anyjával beszélhetett meg mindent. És a beszélgetés alatt az anya egyszerre egészen másnak látszott, mint eddig. Olyan gavallér volt, hogy Imre már szégyellni kezdte magát. Adott mindent, ne kelljen venni semmit. A bőséges sztre-govai kastélynak tenger holmija van, holmi kisebb kúriát be lehet abból bútorozni, akár kettőt is. Láb-törő? Elviheted azt, ami a Károly ajtaja előtt van, neki adok másikat. Sajtár? Majd feltétek a kocsira, ahányat akarsz. A végén kisült, hogy a holmihoz ökrös szekérre van szükség.

— Igazán restellem, édesanyám, szinte kifosztalak.

Az özvegy csak legyintett a kezével. A legyintés és a hozzávaló arckifejezés ezt jelentette: marad itt bőven, nem úgy van, mint szegény háznál, lássák „azok“, hogy kikkel van dolguk, és lásd meg te is, fiam, hogy anyád úrnak született, nem mint te, aki elfajzottál az ősi vértől. S a beszélgetés végén az anya előhozta a kulcsrajáró vasládát, amelyben a pénzét tartotta. Abból kiolvasott az asztalra ötezer forintot. Akkora halmaz pénz volt az, hogy le kellett volna rajzolni. Egy mozdulattal odatolta fia elé.

— Nesze. Ennyit mondtunk.

A fiú elszégyenülve rebegett köszönetet. Hirtelen valami különös sajtás öntötte el a szívét. Olyan közel érezte magát ehhez a kemény, szűkszájú, konok öregasszonyhoz, mint kevés alkalommal életében. Valami búcsúszerű volt ebben az egész jelenetben, valami torokmarkolóan tragikus, ősi ösztönök fájdalma rebhent meg benne névtelenül. Hirtelen nagynak és hideg méltóságában magasztosnak látta anyját, aki dús kitüntésekkel és ajándékokkal halmozta el fenségében az ellenséghez pártoló árulót.

Lelkében tisztázhatatlan zürzavarral tömködté zsebeibe a sok pénzt. Azzal holnap Erzsiék társaságában Pestre volt utazandó, hogy bevásároljanak. Több megbeszélni való nem maradt, Imre anyja keze után nyúlt. Az anya uralkodói taglejtéssel nyújtotta csókra kezét. Aztán a két orcát csókolta meg Imre. Szeretárasan, tisztelettel. Aztán egyszerre átkarolta az alacsony kis öregasszonyt, hogy préselő erővel szorítsa magához hirtelen feltörő meghatottságában. Az anya csendesen eltolta magától a fiút, nem szeretetlenül, hanem szelíden, a merev arc mögé rejtett fájdalommal. És mikor Imre kiment a szobából, nem az elhagyott anya könnyezett, hanem ő. Magában, mialatt könnyeit letörölte, azon tűnődött, hogy anyja hány álmatlan órán búcsúzhatott mostanában lázadó fiától.

Mikor leért a domboldalról az országút völgyébe, visszanézett a kastélyra, ahol valaha anyja ölen kisgyerek volt. Szívét marokra fogta valami. Nem kisebbet tett most, minthogy örökre megvált anyjától és otthonától. Aztán elmaradt mögötte a kastély, s ő a zörgős kocsin ment Gyarmatnak, ahol egy másik formában várta az a szó, hogy örökre.

XXVII.

Hármasban mentek Pestre, apa, leány, vőlegény. A vőlegény egy érdekes gyűrűt hordott a zsebében. Az volt a gyűrű története, hogy mikor a kamarás temetésekor a falu végén álló családi sírbolt pádimentumát felbontották, a halotti kamrában heverő, elég rendetlenül elszórt régi csontok között, amelyek az újabb keletű koporsó mellett heverték, találtak egy pecsétgyűrűt. A Madách-címert ábrázolta köve, szép régi ötvösmunkát mutatott foglalata.

— Ezzel fogom eljegyezni, akit majd valaha elveszek, — mondta Imre.

De ezt aztán elfelejtette, nem is hordta a gyűrűt, jobban szeretett egy másikat. Most a csesztvei költözés alkalmával rakosgatás közben megint kezébe akadt a régi gyűrű. Első gondolata rögtön az volt, hogy Erzsinek adja. Második gondolata azt volt, hogy Erzsinek adja, de az első csók után.

Eddig még nem tudta odaadni. Szomjazott nagyon, a pesti úttól várta a véletlen alkalmat, hogy karjába zárhatja az imádottat. Máskor a leány közeléte még jobban lázította, de most csillapította részint az, hogy folyton foghatta jegyese kezét, részint az út tarka és érdekes benyomásai.

Már Pestre menet a váci országúton nagy szenzációt láttak. Ment a vasút. Egyelőre nem a közönség számára. Csak az első próbajáratot tartották az újjonnan épülő pest—váci vonalon. Egy hajlásnál tűnt eléjük a vasúti vonat. Zászlókkal, lombkoszorúkkal díszesen zakatolt tova, harsogva szólt rajta a banda és a bámészkodó, éljenző embereknek kalaplengető üdvözlés felelt a vonatról. Mérnökök és munkások utaztak rajta, roppant érdekes látvány volt. A mozdony sűrű fekete füstöt pöfékelt hatalmas kürtőjéből. utána kattogva, csörömpölve utazott az egyetlen kocsí.

— Ez is nekünk készül, — mondta vidáman Imre, — gyerekjáték lesz Pestre utazni. Sokkal gyorsabb ez, mint a gőzhajó.

— Ó Pestre, Pestre! — lelkenedezett izgatottan Erzsí, aki még nem járt Pesten soha. A két férfi mosolyogva nézett egymásra, mint tapasztalt felnőttek a gyermek örömen.

A Sasban szálltak meg. Két emeleti szobát vettek. egyikben Fráter József helyezkedett el leányával, másikban Imre. Még jóformán le sem rakták a holmit, Erzsí már sürgette őket:

— Menjünk már, menjünk már.

Látni a várost, a sokadalmat, a százezer lakójú óriási Bábelt palotáival, fogataival, büszke színházával, hatalmas Múzeumával. Jaj, mit adnak a színházban, oda okvetlen el kell menni. Ha oda nem lehet, máshova. De menni, látni, csodálkozni, szórakozni, mindent, mindent.

Színházba menni későn volt már. Legfeljebb az előadás közepére érhettek volna. A Borgia Lucreziát játszotta a Nemzeti Színház, valami Wolf nevű bécsi énekes vendégszerepelt. A színházat másnapra kellett hagyni: a Senneterre marquise című francia vígjáték kerül színre, a felvonásközökben Sáry Fanni, a Párisba származott magyar táncosnő vendégfelléptével. Erzsi izgatottan tapsolt. Hát még mi látnivaló van? El lehet menni a Lovardába, ott most cirkuszi előadások folynak. A Lejars-házaspár produkálja magát, meg Cuzent kisasszony, a híres lovarnő, akiért Pest divatos arszlánjai körében most illik rajongani. Oda is elmennek holnapután. A Császárfürdőbe is el lehet menni zenét hallgatni, nagyon kellemes lesz a Dunaparton, mert a hőség tűrhetetlen. Írják az ujságok, hogy hosszú évek óta nem volt ekkora meleg, a hatóság megengedte, hogy a fürdőket és uszodákat éjfélig nyitva tartsák, és valamennyi tömve van még este tizenegykor.

— Menjünk már, menjünk már!

Imre fiákkert hozatott. Elindultak egy kis körkocsizásra. A német kocsis jó borralaló reményében bőbeszédűen kezdte magyarázni a várost a vidékieknek, de Imre leintette. Átvette a magyarázatot maga. Erzsi tündöklő szemmel hallgatta. Ez az Úri-utca, itt a Pilvax, a jogászok meg az ujságírók kávéháza. Itt a híres Hatvani-utca, itt van a korzó, itt látni délbén sétálni az országos nevezetességeket, híres szépasszonyokat. Amott ni a Nemzeti Színház. De micsoda újítás ez: kikövezik a Kerepesi-utat. Jórésze már meg is van. Általában bámulatosan épül a város. Csupa

új épület mindenütt. A Nemzeti Színház másik oldalán végighúzódik az úgynevezett Országút, ahol az elkanyarodik a Duna felé, azt a teret Szénapiacnak hívják. Szent Isten, micsoda víz volt itt hét eszten-deje, a nagy árvizkor. Ezek az utcák mind, mind víz alatt voltak. Mennyi élmény, mennyi diákkori emlék. Lónyayék, Andrássy Gyula, Balassa Antal, meg a többi pajtások . . . Aztán a Duna partjára fordul ki a fiákker. Mély sötétségben folyik a hatalmas folyó, néhány tétova fénypont jelzi a parti házak ablakait odaát, ezen az oldalon a görög templom mered az égnek, s a vele egy frontban álló házak sora adja a pesti part épületglédáját. Közte s a víz között tágas, szabad tér, gödrös, hepehupás, sok parasztszekérrel. Amott pedig fantasztikus alkotmány jelzi, hogy javában építik a Lánchidat, óriás deszkaépítmény törekszik az égnek mindkét part mellett, de már a vízen. Két nagy ív fog állni ottan s ezeket köti majd össze a hatalmas láncpár, amely a hidat tartja. Erzsi tágra nyílt szemmel álmélkodik. Még, még . . .

A leány csillapíthatatlan, semmi áron sem akar hazamenni, pedig már teljes a sötétség. Imre pedig szeretne hazamenni, mert otthon a szálló folyosóján, vagy valahogyan, talán adódik egy négyszemközti perc.

Ott vacsoráznak a Sasban. Imre azért szeret idejönni, mert a vendéglős magyarul tudó pincéreket tart. Alig kapni asztalt a tikkasztó melegben. Szól a cigány, száll a muzsika, Erzsi szeme csillog. Olyan holdog, hogy madarat lehetne vele fogatni. Szeme, mint a villám röpköd ide-oda, nézi a közönséget, minden férfit, minden nőt külön szemügyre vesz.

— Nini, papagály!

Egy hölgy vacsorázik nagyobb társaságban, annak a vállán ül a papagály. Ki lehet az a hölgy? Gögös arcú, érdekes, nagyon elegáns. A pincér megsúgja a kérdező vőlegénynek:

— Laborfalvy Róza művésznő.

Erzsi hosszasan figyeli az excentrikus hölgyet. Legjobban szeretne odarohanni hozzá, annyira izgatja a hölgy híressége, furcsasága, eleganciája. De aztán féltékenyen rászól vőlegényére:

— Vigyázz, mert rajta felejtet a szemedet. Mit nézel olyan nagyon?

Imre mélyen hálás a kis féltékenységet. Mosolyogva felel:

— Egy iskolatársam tette neki a szépet, azért voltam rá kíváncsi: Andrássy Gyula.

— A kassaiakból? — kérdi Fráter Pál.

— Úgy van. Igen tehetséges fiú. Mi már akkor mondogattuk, hogy sokra fogja vinni. Most meg halom Huszár Károly sógoromtól, aki minden politikai pletykát tud, hogy nemrégiben bemutatták Gyulát Széchenyinek. Ez a Széchenyi igen szereti a fajtáját, ugrani szeretne örömében, ha egy mágnásról észreveszi, hogy tehetséges. Egyszóval beszélgetett Andrássy Gyulával és azt mondta neki a végén: „Du bist der künftige Nádor!“

— Az már beszéd.

— Ámbár Lónyay Menyhérttől is sokat vártunk. Nagyon eszes, józan, alkalmazkodó. A pozsonyi diétán találkoztam vele legutóbb, olykor váltunk egy-egy levelet. Míg most Pesten vagyok, meg is látogatom.

Jönnek új vacsorázók, mennek a régiek. Most van vége a színháznak. A férfiakon fecskefarkú kabát, kétsoros mellény, vékony nadrágjukat alul „strupli“ húzza egyenesre, kezükben gombos végű bot, kalapjuk közepén szűkített kürtőkalap. De itt-ott már sujtásos magyar ruha is, csizmával. A hölgyek kosárkalapot hordanak, amely keretbe foglalja arcukat, keblük kivágott, vállukon festői módon hátravetett hosszú selyemkendő, vékony derekuk alatt hatalmas „turnür“ duzzad, szoknyájuk a földet söpri. Cigányszó.

villacsörömpölés, egymásba folyó beszélgetés. Tündérország az egész világ.

— Erzsi fiam, ne igyál annyit, megárt.

— De mikor olyan jól esik és olyan boldog vagyok...

Nem lehet rávenni, hogy felmenjenek. Csak még egy félórát. Azután még csak egy negyedórát. Azután most már igazán csak még egy egészen kicsit. Legálább még ezt az egy nótát hallgassuk meg. Végre aztán nagy sóhajrással enged a muszájnak, de még felhajtja a félpohár bort. A szeme ragyog, mintha az ezeregyéjszakát látná.

A folyosón elbúcsúznak, az apa egy pillanatig nem tágit mellőlük. Az utolsó pillanatban Fráter Józsi a fejére csap: a holnapi költést elfelejtették megmondani a portán. A vőlegény nem nagyon szíves arccal már ajánlkozik.

— Hagyd csak, fiam, majd elintézem.

És már megy is lefelé a lépcsőn. Ebben a pillanatban csoda történik: Erzsi nem várja meg a támadást, maga dől oda a vőlegény mellére, sőt két karját átveti annak nyakán s a szőke szakállas férfifejet húzza magához. Nem a férfi csókolja meg a nőt, hanem a nő a férfit. A csók véghetetlen. Imre először megdöbben, hogy a tartózkodó, szűzies lény helyett egy sóvár nimfát tart karjaiban, aki száját dühösen és támadóan fúrja bele az ő szájába. Valami halvány, elmosódó gyanú ébred benne, de az azonnal ködfelleggé válik, mert megszűnik gondolkozni. Csak átadja magát az ajkak egyesülésének, behúnyt szemmel, a lét érzetének valami tragikus megszüntével, mint maga az ősférfi, Ádám. Két tenyere brutálisan szorítja a leány hátát, tetőtől-talpig érzi magához simulni a társát. Orrán hang tör elő, valami „m” és „h” betűkből álló artikulálatlan nyögés, az élet legősibb hangja, magáé az Éden-kerti páré.

Nem emlékszik, hogyan rebbenek szét. Nem

emlékszik, hogyan köszön hebegve, támolyogva az apának, aki egyszerre ott áll előttük. Nem emlékszik, hogyan dobálta le magáról ruháit, hogyan feküdt le, a csókot önmagában még mindig folytatja, olyan tompa öntudattal, mint a részeg. És amit érez, amikor forró arcát az áldóan hús vánkosra szorítja, az nem boldogság. Több annál: nihil, nirvána, valami sejtelve annak, hogy a szerelem lényege a megsemmisülés, és hogy a nyomorult emberi lény ugyanaz, mint a természettudományban olvasható olyan rovarok, amelyeknél a szerelem a fizikai halállal kapcsolatos. A bódult, félig alvó nógrádi táblalíró zsongó agyában Heine-émlékek uszkálnak azokról az azrákról, akik meghalnak, ha szeretnek.

Ilyen éjszaka után külön ajándék az ébredés: az öntudathoz még bele nem ágyazott emlék frissen és újonnan érkezik, mint valami híradás. Az ébredő először hülyén néz körül az idegen négy fal között: hol vagyok, mi ez. Aztán átszellemülten elmosolyodik. Én vagyok, Pesten vagyok, az éjjel a szája az enyém volt, foga hozzákoccant az én fogamhoz. És emlékszem háta síkjára, amelyet két tenyeremmel birtokoltam vettem.

Kint ágyúdörgés. A vőlegény öltözködik. Becsengeti a szolgát. Mit lövöldöznek odakinn?

— Ünepség van a katonai uszodában, tekintetes uram. A nádor kisebbik fia, József főherceg, most tanul úszni, és ma szabadítják fel szabadúszónak.

Az öltözködő férfi a fejét csóválja. Ez aztán lojalitás. Jól esnék egy dörgedelmes filippikát végiggondolni, de sajnós, a tűnődőt feszélyezi, hogy a nádori család közismerten magyarpárti. Sőt, a nádor személy szerint igen kedves volt a jó Mariehoz. Kár, hogy nem lehet rá haragudni, mikor a magyar függetlenség nevében jól esnék.

Az ajtón kopogtatnak.

— Jó reggelt, drágám. Siess, mi már rég készen vagyunk.

A hang türelmetlen. Nem szabad érte haragudni. Erzsi először van Pesten, fiatal lánynál érthető, ha ilyenkor mohó a sok látnivalóra. Imre boldogan mosolyog. Milyen kedves dolog lesz odaadni a gyűrűt, kicsit fontoskodva, kicsit szertartásosan.

A fiakkerben adja oda. Az apa előtt is nyugodtan mondhatja az indokolást, az úgy sem érti. Vagy ha sejti, nem baj.

— A tegnapi este emlékére ezt a gyűrűt szántam neked. Hallgasd meg a történetét.

Erzsi figyelmes arcot vág. De az uccán annyi látnivaló van. Erre pillant, arra pillant. Közben a gyűrűnek is örül. Felhúzza újjára, kicsit lötyög. Nem baj, majd egy kis pecsétviaszkkal megszűkíti. Köszöni hálásan, boldogan. De közben arra is van pillantása, hogy az utcán egy szakasz katona megy, fehér frakkosok, kék baka-nadrágosok. Imre meséli a gyűrű történetét.

— Figyelsz?

— Hogyne figyelnék. Erre ne figyelnék?

Figyel, de szeme közben villámolva cikázik a palotákra, kirakatokra, járókelőkre. Az Üri-utcában el kell válni. Erzsi vásárolni fog, apjának a kancellárián van dolga, Imre elnéz Lónyayékhoz. Találka a Sasban.

Lónyay Menyhért azonban nincs Pesten. Elutazott nyaralni. Imre csak a régi-régi inast találja, akivel beszélhet. Annál hagyja látogató-jegyét, ami az elegáns világ modern szokása. Kis kartonlap, az ember neve van rajta. Úgy hívják: látogató-jegy. Az inas nagy újságot mond: Menyhért úr vőlegény. A Kappel bankár leányát veszi el, Emilia kisasszonyt, aki arról is nevezetes, hogy gyönyörű szép lány, arról is, hogy borzasztó gazdag, meg arról is, hogy Petőfi, az a híres szerkesztő, megkérte, de elutasították. Menyhért úr nagyon boldog, szeptemberben lesz az esküvő.

A találkáról Erzsi másfél órát késik, a férfiak már a harmadik zalckipflit ropogtatják, ideges várakozásukban. De nem lehet rá haragudni, mikor megjelen. Lángol az arca a boldogságtól. Az egész ebéd eltelik azzal, hogy mit vásárolt. Olyan lelkesedéssel beszél egy spanyol kendőről, egy fekete csíkos kesztyűről, egy új pézsmá-illatszerről, egy kézimunkának való ezüstkosárkáról, hogy enni sem tud az izgatottságtól.

— Édes apám, kérek majd tizenkét forintot. Egy helyen adós maradtam.

Fráter József arca kínosan elváltozik. Meghökkenve néz leányára:

— Micsoda? Hát már nincs pénzed?

— Apuskám, ezek mind szükséges holmik. És olyan olcsón vettem mindent. Nicht böse sein. Bitte, bitte...

Imre lelke majd elolvad. Hát lehet erre a tündéri kedvességre haragudni? Tizenkét forint kell neki, igazán elmosolyodik az ember. Amikor ilyen bűbájosan mondja, hogy „bitte, bitte“, az ember elragadtatásban akár tizenkétszer tizenkét forintot is oda nyomna apró tenyerébe: nesze, vásárolj, tombolj.

Este Nemzeti Színház. Pokoli a hőség, a nézőtérben igen gyéren ülnek. Francia darabot játszanak, igen unalmas. A férfiak már az első felvonás után szeretnének elmenni, mert ezt a rettenetes fülledtséget elbírní lehetetlen. De Erzsi előre dőlve, révült elragadtatással élvezi a színházat. A párizsi táncosnő lép elő felvonásközben. Lenge, sudár nő, tánca álomszerű, ruhái fantasztikus mesébe illenek. Aztán a darab második felvonása. Erzsinek szemében ül a lelke, ahogy figyeli a színészeket, szája együtt mozog a színpadi beszéddel. Aztán megint Sárosi Fanni, a táncosnő. Muzsika, fátyol, piros fény, libbenés, mese. Ó be gyönyörű. A férfiak kínzottan tapogatják homlokukat és tarkójukat zsebkendővel. De Erzsit nem lehet meg-

mozdítani. Már rég vége az előadásnak, ő még mindig maradni szeretne.

— Hiszen te színdarabokat is írsz. Hogy lehet az, hogy nem érdekel a színház?

— Ez nem színház, angyalom, ez komédia. Én őszintén szólva, jobban szerettem volna holnap eljönni, mikor a Kisfaludy Károly történeti darabját, a Stibor vajdát, játsszák. Az igen, az érdekelt volna. De oda se neki, az a fő, hogy te jól mulattál.

A Császárfürdőbe mentek vacsorázni. Zsivajgó, érdekes közönség, mint tegnap. Imre sampányert hozat. Erzsi ujjongó örömmel ölti bele a habzó pohárba kis piros nyelve hegyét.

— Én olyan jól érzem magamat, hogy ki sem tudom mondani.

És megint nem lehet hazavinni. Még egy félórát. Még csak egy kicsit, igazán. A végén már úgy könnyörög egy kis maradásért, hogy nedves lesz a szeme. Nem lehet neki ellenállni. Maradnak. S mikor végre mennek, a kijáratnál felsikolt:

— Szent Isten, a fátyolkendőm ottmaradt. Édesapám, ha meg nem haragszik...

Fráter Józsi megkönyörül a vőlegényen, visszamegy a fátyolkendőért. Ahogy eltűnik a kapuban, Erzsi vadul megragadja az Imre kezét.

— Szándékosan felejtettem odabent.

Nincs itt senki, csak a kocsisok. Bánja az ördög a kocsisokat. Ájult hevű csók következik, a két alak görcsösen összeolvad az éjszaka homályában. Az ölelés már merészebb, tudatosabb, kíváncsiabb.

Három nap a pesti paradicsom. Három napi hajsza, fennmaradás, izgalom, sebtiben lopott örjögő csók. Erzsi szemében perzselő forróság, ha vőlegényére néz, de olyan vakmerő, hogy nem ő, hanem a férfi pirul bele. Ha pedig máshova néz, akkor csilapíthatatlan szomjúsága az életnek, mulatságnak, zeneszónak, jövés-menésnek.

Utolsó nap reggel együtt kávéznak oleánderes, kavicsos, nyári kerthelyiségben. Imre újságokat kér. Lapozza a híreket. Nini, a váci püspök, anyjának kedvence, névszerint gróf Nádasdy Ferenc, kalocsai érsek lett. Rögtön egy másik családi hír: Marczibányi Livius, aki eddig állandóan Párizsban élt, átalakíttatja a Nájgebájde melletti palotáját, haza fog költözni. Más: Széchenyi a feleségével Ischlbe utazott nyaralni, Ürményi Ferenc koronaőr Mehádiára, Döbrentei Gábor Előpatakra. Más: Pestre érkezett Oláhhon gyönyörű fejedelemnője, Bibesco hercegnő. Más: Buda magyarosodik, a német utcafeliratokat kicserélték magyarra, de a lap megrójjá, hogy a Retek-utca tábláját a nyilván német cégfestő, így festette: Rettég-utca. Megint családi hír: gróf Brunswick Józsefné, született Maithényi Annemarie, ezüstserleget ajándékozott Döbrenteinek, aki megírta a nevezetes hölgy életrajzát. Büszke lesz Sztregován a mama. Lássunk egy másik lapot. Az Életképek mai száma. Első oldalon művészeti tanulmány Pulszky Ferentől. Ki ez a Pulszky, sose hallottuk. Aztán francia elbeszélés. Aztán ... nézd csak, de érdekes.

— Nézzetek már ide, mit találtam. Lisznyay Kálmán költeményt írt az Életképekbe. „Az ősgyűrű. Ballada. Fráter Pál nógrádi első alispánnak ajánlva.“ Oriási.

Apa és lánya azt hiszik, tréfa. De nem tréfa: ahogy közelebb húzzák a széket és belenéznek az Imre elé terített folyóiratba, a maguk szemével olvashatják. Az ősgyűrű. Ballada. Fráter Pál nógrádi első alispánnak ajánlva. Még ilyet! Egy pesti lapban! Mi-coda hallatlan nagy dolog lesz ez otthon. Nógrádban! Erzsi azonnal megigazítja fején a kosárkalapot és ki-egyeneseodik. A pincérnek szólni szeretne: nézzen ide, ez az én nagybátyám, akihez a nevezetes költő a versét ajánlotta, ide van nyomtatva. Fráter József gögösen leszegi szája sarkát, úgy gyújt a reggeli utáni

csibukra. Mintha mondaná: igen, igen, az én öcsém ez a Pali, aki ide van nyomtatva, mi már csak ilyenek vagyunk, az én lányomat akármilyen nagyúr elveheti.

Közben az akármilyen nagyúr átfutja a hosszú költeményt és úgy meglepődik, hogy az asztalra csap.

— Hiszen ez a vers rólunk szól! Hallottatok ilyet? Nagyon figyeljetelek, felolvasom az egészet.

És olvassa hangosan. Azok álmélkodva figyelnek. „Még a félhold szarva fúrta át gömbjét hazánk földének, testén-lelkén szolgánc volt a szabadság nemzetének.“ Itt még nem volt nagyon érdekes. Török harcok, meg ilyesmi. De egyszerre hova fordult a vers: „Sztregova kastélytornyai csöndes éjjél órája kong. s az éji szellő halmain mesés szellemként leng, bolyong.“ Majd később: „Madách Miklósról vár ott a leghőbb szerető, ismerd meg e galambot, Perényi Ilka ő.“ A hallgatók s a felolvasó bámulva falfák a szöveget, ő szóval, azok szemmel. Imre felkiált:

— Hiszen ez a vers a te gyűrűdről szól, drágám.

— Tovább, tovább, — sürgeti Erzsi, és idegesen legyezi tenyerével apja pipájának a szöveg fölé omlott füstjét, a három fej izgatottan hajlik az Életképek fölé.

A lovagi történet folyik: haldokolva jön csatából a lovag. Gyűrűjével temetik el. De most jön az érdekes. Imre ámulva olvassa, ők ámulva nézik a szó nyomán a nyomtatást, Imre ujját követve.

Madách Miklós levente is
E fán volt egyik ág,
S ez ágon még most is virúl
Egy zöldelő virág:
Madách Emők, a' nemzet' egy...

Erzsi belesikoltott:

— Emők, ez te vagy! Ki vagy nyomtatva. Még ilyet!

A költemény főszereplője csodálkozva kezdte elülről a róla szóló, félbeszakított strófát.

Madách Emök, a' nemzet' egy
Szabad keblű fija,
A' közjogok' zöld asztalán
Vitázó dalia.

Ész a' kardja, 's ezen az él
A 'rény és becsület,
Mely félistenné teheti
Az emberszellemet

Sztregova még most is fennáll,
'S az ősi kriptabolt
Honán jeggyűrűvel kezén
A' hős temetve volt.

'S tudván Emök a' jeggyűrű
Regés történetét,
Titkos vágygyal felásalá
A' sírbolt üregét.

És őse csontvázújjain
A' gyűrűt ott lelé,
Hit és reménység képe rajt,
'S csókkal beszentelé.

'S az emlékszenség, mely hozzá
Örökre kötve van,
Lelkébe olvad 's összefoly
A' szívnek lángiban.

Mert ő is most álmodja a'
Szerelmek álmait,
Midőn egy csók eltemeti
Az élet gondjait.

S hogy annál ünnepélyesebb
Érzés ihlesse át,
Az ősgyűrűvel jegyzi el
Ifjú menyasszonyát

A hölgyek gyöngye kedvesé...

— Jézus Mária, mutasd, mutasd, ez én vagyok.
 Apa, ez én vagyok. Nincs itt a nevem kinyomtatva?

A hölgyek gyöngye kedvese,
 Egy szende honleány,
 Minő Perényi Ilka volt
 Ősének hajdanán.

'S az ősi kriptabolt' helyén
 Emelt halom fölött
 Egy kis fehér kápolna áll
 Piros rózsák között.

A' kápolnában szent mise,
 Zeng a' pap nászimát,
 S a' mátkapár olt mondja el
 Az eskü' szent szavát.

'S nekik most mult, jövő 's jelen
 A' hűség kebelén:
 — Egy bűbájos szivárvány,
 Egy szép tündérregény.

— Gyönvörű. — szól Erzsi, fáradtan az izgalom-
 tól. — de miért írja ő, hogy Sztregován esküszünk?

— Az csak olyan költői dolog. Igazán, milyen
 kedves ez a Kálmán. Bizonyosan azt hitte, hogy már
 meg is esküdtünk, hiszen eredetileg korábban is ter-
 vezttük, csak a betegségem jött közbe. Hát ez igazán
 meglepő. Ha eszembe nem jut megnézni az újságokat,
 észre sem vesszük.

— Mutasd még egyszer, — nyúlt a lapért Erzsi.

És megkereste magát a hosszú, több oldalra ter-
 jedő költeményben. „A hölgyek gyöngye, egy kedves
 honleány.“ Elolvasta a strófát háromszor egvmásután.
 Aztán olyan mozdulatot tett, mintha nyakába akarna
 borulni a nemzet szabadkeblű fiának. De ezt nem
 tehette, tehát a felbuggyanó hálás indulat ölelésével
 apja felé fordult. De ezt sem tehette. Úrileánynak nem
 lehetett nyilvános helyen feltűnően viselkednie. Ezért

csak ült ott büszke boldogságában, mint a szűz, akit megválasztott rózsaleánynak a falu.

— Én ebből rendelek rögtön vagy húsz példányt, — szolt Imre, — elküldjük egy pár kedves ismerősnek. Húsz nem is lesz elég, rendelek ötvenet. És aztán prenumerálni is kellene, járjon nekünk ez a lap rendesen Csesztvére. Látom, ennek a Petőfinek is vannak benne útleírásai. Jó lesz téli estéken olvasgatni. Majd én felolvasok neked, te pedig kézimunkázol, jó?

Két kéz megtalálta egymást az asztal alatt. Nekik könnyű volt, ők gondtalanok voltak. De Fráter Józsefet sok mindenféle gond emésztette belülről. Rop-pantul szeretett volna tudni valamit, ami az oldalát fúrta. S hogy utána nézzen annak, amire kíváncsi volt, szeretne volna feltűnés nélkül csinálni.

— Várjatok csak egy pillanatig, — mondta színlelt könnyedséggel, — valami eszembe jutott.

Már fel is kelt, elsietett. Ezek bezzeg nem kérdezték, hova megy. Örültek, hogy elismételheték az örök, de soha nem elegendő párbeszédet:

— Szeretsz?

— Nagyon.

— Mindig fogsz szeretni?

— Örökké.

Aztán megint csak a vershez fordultak. Önmagukat olvasták a versben: „egy bűbájos szivárvány, egy szép tündérregény“. Aztán megint titkos kézszorítás az asztal leple alatt. Aztán megint a kérdés: nagyon? Nagyon.

Kisvártatva visszajött Fráter Józsi. De mintha kicserélték volna. Ruganyosan lépkedett, arca napként ragyogott. Időközben valami igen kellemes dolognak kellett vele történnie. Beszélgettek még egy kicsit, aztán idestova szedelőzködni kellett. Ekkor az apa, csak úgy odavetve, megszólalt.

— Mondd csak, fiam, milyen viselet az a strimfli? Jobb az, mint a kapca?

— Én jobb szeretem. Mindig sok bajom volt a csizmahúzásnál, amíg kapeát hordtam, mert akár-milyen ügyesen csavargattam a lábomra azt a gyolcsot, mindig ráncot vetett valahogy. Mióta strimflit hordok a csizma alá, nincsen több bajom ezzel. Csak télidőn vékony. De ekkor vastagabb strimflit húz az ember, pamukból valót.

Ezt felelte Imre, de közben nem ezen járt az esze. Hanem mint a nyomra jutott titkos rendőrnek, egyetlen pillanat alatt kivilágosodott fejében minden összefüggés. Szobájában ki volt készítve a becsomá-golásra váró holmi. Minden az ágyon, csak a fölös-legesen maradt tiszta strimfliket tette véletlenül az asztalra. Egészen biztos, hogy ipa bent járt a szobá-jában. De miért járt bent? Mit akart megtudni? Az alsószoknyákat, egészen biztos ez is. Mert mikor apa és vőlegény tegnapelőtt beszélgettek, az apa odavetve célzást ejtett arról, hogy Erzsinek nagyon szép a ke-lengyéje, csak az alsószoknyákkal van gondjuk. Imre valami olyat felelt rá gavalléros hangon, hogy az ne legyen gond. Ebből az apa joggal sejthette, hogy a kelengye szóbanforgó részletéről a vőlegény fog gon-doskodni. Többet nem beszéltek róla azóta, már tudni-illik hármashban. Apa és leánya kettesben viszont két-ségkívül sokat tanakodtak rajta, csak restellték fel-vetni. Most tehát Fráter Józsi bekukkantott leendő veje szobájába, vajjon vásárolt-e alsószoknyát a vő-legény. És meglátta az ágy közepére kitett nagy cso-magot, amelynek burkolatán elolvashatta a legjobb és legdrágább pesti fehérneműcég márkáját. Ezért jött vissza olyan sugárzóan könnyű arccal.

Nincs pénze, — gondolta Imre, — különben is hallani, hogy Cséhtelek tele van adóssággal. Mennyi gondja lehetett ennek az embernek, míg valahogy összekínlódta leánva kelengyéjét, hogy a gazdag Ma-dáchék előtt ne kelljen szégyenkeznie. Imre magában mélyen érezte a szegénység keserű mérget és

ugyanakkor szívbeli örömet érzett, hogy ő gazdag ember. Mert csak azt érezte örömmek, ha Erzsinek örömet adhat. Már pedig adhat: hadd repüljön az ő felesége négylovas hintón, drága ruhában, finom cipellőben, ékszeres ujjakkal vele együtt a mennyországba.

Pestről még aznap elutaztak. Az esküvőt július huszadikára tűzték ki, vasárnapra. Tovább már nem lehetett halogatni, a csesztvei földesúr már így is a mezei munka kellős közepébe volt hazaviendő fiatal feleségét.

Esküvő előtt két nappal a menyasszony lejött Gyarmatra, nagybátyjával kellett egyetmást megbeszélni, akit elfoglaltsága az alispáni hivatalhoz szegezett, azonkívül még mindig volt egy csomó beszerezni való a konyharuhák, meg a kelengye egyéb részletei körül. Imrének Csesztvén volt ugyanakkor tenger dolga a szobákkal, ahova két nap múlva már asszonynak kellett jönnie. Ezért nem személyesen adta át a maga nászajándékát, hanem Matolcsyval küldte be Gyarmatra: egy zafirokból való nyakláncot. Erzsi kék szeméhez illőt, azonkívül tizenkét alsószoknyát, olyan finomat, hogy Párizsban sem hordanak különbet. Levelet is írt melléje: szerelemről, imádatról és arról, hogy napok óta nem tud aludni a türelmetlenségtől.

Matolcsy a következő levelet hozta vissza: „Förön szeretett Imrém, Jóságod oly rendkívüli, hogy ily igéntelen lény, mint én, nem képes viszonzni tsak egy van mivel talán el altatlak ez kedvesem szívem mélyéből jött szeretetem irányodba, ez keblemből soha ki nem ég úgy, ha téged boldogíthatlak, de akkor sem fog ha elenkező lene, ha veszne egész lényemmel, Édes Imrém! meg botsájtasz ha egészen elrendezve minden holmim nem lesz, de hid meg hogy már meg váltanam veremmel tsak neked semmi alkalmatlan-

sággal ne lennék, kedvesem, jó éjt kívánok maradok szerető Erzsije.”

Az esküvő előtt álló férfi szíve mélyéből megsajnálta a kedvest. Szóval a kelengyét képtelenek voltak összehozni. Pedig olyan dolgokból, amelyeket megállapodott szokás szerint az asszony hoz a házhoz, apránként már egész sort vállalt ő maga. Tapintatosan igyekezett csinálni, hogy a szegénység érzékenységét meg ne sértse. De a segítség még így sem volt elég. Milyen szűgyen kínozhatta Erzsit, mikor mindezek után még mindig mentegetődznie kell, hogy még rendes kelengyét sem adnak vele, mikor a dúsgazdag családba kerül.

Mennyi kín, kellemetlenség, családi bonyodalom, betegség, huzavona, pletyka hónapokon keresztül. A vőlegény bosszúsan és türelmetlenül véste körmét összeszorított tenyerébe: csak már ez a két nap elmulna, hogy jönné a pillanat, amely mindezért boldogsággal fizet. De az a pillanat, mikor lakodalom után majd befordul a hintó a fiatal házaspárral ide a csesztvei udvarra, az a pillanat mindent megér.

— Vége az első kötetnek —

